

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СРІПІАЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРННИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 4 (445), April, 1985, Vol. XXXVIII

Редагує Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник
Члени Редакційної Колегії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р В. Стебельський, проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1985-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	35 дол.	18 дол.	10 дол.	3.50 дол.
Австрія	600 шіл.	350 шіл.	200 шіл.	60 шіл.
Аргентина	1000 пез.	600 пез.	350 пез.	100 пез.
Бельгія	1400 б.фр.	800 б.фр.	450 б.фр.	160 б.фр.
В. Британія	20 ф.	12 ф.	6 ф.	2 ф.
Канада	45 дол.	25 дол.	13 дол.	4.50 дол.
США	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
Німеччина	80 н.м.	45 н.м.	30 н.м.	10 н.м.
Франція	200 фр.	120 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	200 кор.	120 кор.	70 кор.	25 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкл.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (445)

КВІТЕНЬ, 1985

Річник XXXVIII

Зміст IV-ої книжки

В 35-ліття з дня смерті

сл. п. ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки

ЗВЕРНЕННЯ ПРОВІДУ ОУН У 35 РІЧНИЦЮ ГЕРОЙСЬКОЇ СМЕРТИ ГЕН. Р. ШУХЕВИЧА-ТАРАСА ЧУПРИНКИ	387
УРОЧИСТЕ СЛОВО СВЯТИШОГО ПАТРІЯРХА ЙОСИФА І	394
М. Сулятич: ПІД ЗНАМ'ЯМ ДВОХ ШУХЕВИЧІВ!	396

Питання національного визволення

Зіновій Карбович: ДЕКЛЯРАЦІЇ Й ДІЙСНІСТЬ (Навколо Ялтинських домовлень)	407
С. Карпатський: КАТАКОМБИ «ЗАГУБЛЕНОЇ ЗЕМЛІ» (ліквідація Пряшівської Епархії) [Продовження, 2]	414
Є. Слонівський: ГОЛОД, ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ (Закінчення, 2)	423
Я. Гайвас: У СЛІПІЙ ВУЛИЦІ	436
В. Кульчицький-Гут: ЧЕСТЕРТОН, МОСКВА І НОВІ РЕФОРМИ В КОМУНІСТИЧНОМУ КИТАЮ	451

З Дому Неволи

— ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ, ч. 1	456
--	-----

Поезії закордонних і крайових авторів

о. Василь Прийма: «СИДЯЧИ НА САНЯХ»	466
Мирон Ганцишевський: КОЛИ В УКРАЇНІ БЕРЕЗНЕВА ЗИМА (Р. Шухевичеві)	467
Василь Симоненко: ГРАНІТНІ ОБЕЛІСКИ, ЯК МЕДУЗИ	468

Наука, досліді

Петро Гой: УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ВІЙНИ З ПОЛЬЩЕЮ (Кінець 1650 р. до Білоцерківської Угоди) [Прод., 6]	470
--	-----

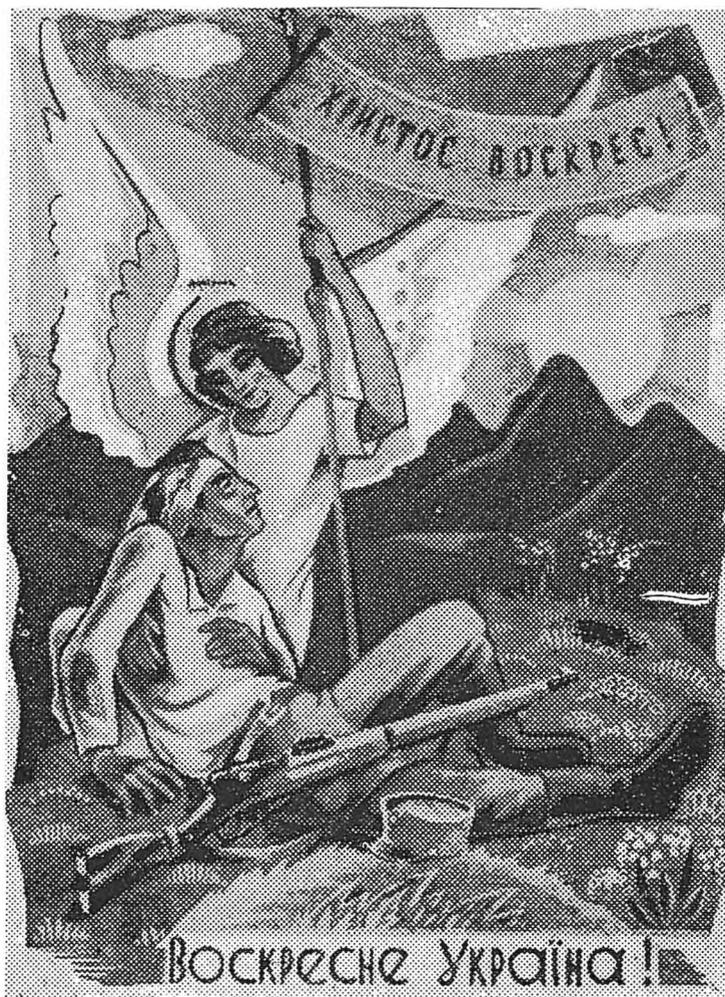
Огляди, рецензії

Роман Кухар: ПОЕТИЧНА ЗБІРКА ПРИСВЯЧЕНА ПАТРІЯРХОВІ ЙОСИФОВІ	485
Михайло Лоза: АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ (Історична повість)	489
П. Гой: ДАЖАУ — 1933-1945-1984	494
К. С.: 65-РІЧЧЯ ВОЛОДИМИРА ЖИЛИ	500

Некрологи

(Похорон сл. п. Наталки Бандери-Кучан) — «БАТЬКО — ПРОВІДНА ЗІРКА МОЙОГО ЖИТТЯ» (Слово Голови Проводу ОУН виголошене в цвинтарній каплиці)	501
Голова СУБ-у: ВИСЛІВ ПРИЗНАННЯ І ВДЯЧНОСТІ ЗА СПІВПРАЦЮ	503
Володимир Косик: ТЯЖКО ВИСЛОВИТИ ПОЧУВАННЯ З ЦЬОЇ НАГОДИ	504
— СЛОВО НАТАЛКИ БАНДЕРИ НА СУДІ	505
— СТУДІЇ НА УВУ В 1985 Р.	509
БІБЛІОГРАФІЯ	510

ВИДАЄ «УКРАЇНЬСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Зі світлим празником Воскресіння Ісуса Христа вітаємо Блаженнішого Патріярха Мирослава Івана, Митрополитів і Владик УПЦ, Духовенство і Монашество українських Церков в поневоленій Москвою Україні і в українській діяспорі, Голову і Членів Проводу рев. ОУН, Проводи українських самостійницьких політичних і громадсько-культурних Установ і Організацій, Співробітників, Передплатників, Кольтпортерів і Читачів нашого журналу і всіх Українських Патріотів на Україні, зокрема тих, які в московських тюрмах і концтаборах, і на чужині. Всім бажаємо радісних і щасливих Великодніх Свят і успіху в змаганнях за Волю і Державність України.

Редакція «Визвольного Шляху»
Дирекція і Адміністрація УВС

В 35-ліття з дня смерти

сл. п. ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки

ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОДУ ОУН У 35 РІЧНИЦЮ ГЕРОЙСЬКОЇ СМЕРТИ ГЕН. Р. ШУХЕВИЧА-Т. ЧУПРИНКИ

Тридцять п'ять років тому, 5 березня 1950 року, у Білогорщі, біля Львова, в бою з московськими окупаційними військами МВД поляг на полі слави генерал Роман Шухевич — Головний Командир Української Повстанської Армії (Тарас Чупринка), Голова Проводу ОУН на Українських Землях (Тур), Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (Лозовський), член Українського Державного Правління.

Постать сл. пам. Романа Шухевича — одна з найвизначніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху, а в переломових етапах нашої доби — її дороговказ. Він націоналіст із глибин власного переконання, був із крові й кости борцем визвольної справи; його бачимо завжди в перших лавах там, де боротьба горіла полум'ям. З природнього обдарування й покликання — він провідник.

В осередку уваги ген. Романа Шухевича була влада української нації на її землі. Він плекав культ влади нації, культ збройної сили, власної армії та вщеплював його своїм воїнам і організаційним кадрам. Він — уосіблення найвищого героїзму нації й як такий ще за життя був нагороджений найвищими відзначеннями, що їх мала Воююча Україна — Золотим Хрестом Заслуги та Золотим Хрестом Бойової Заслуги I кляси. Ген. Роман Шухевич згинув як Святослав Хоробрий разом із своїми воїнами на Рідній Землі в її обороні. Тому в душі й пам'яті народу — він назавжди увінчаний авреолею безсмертного Лицаря — Героя України.

Усе життя ген. Романа Шухевича багате у великі почини й чини, було повне небезпек й ризику. Жив неспокійно, але стояв незмінно у бойових лавах.

Роман Шухевич народився 17 липня 1907 року в містечку Краковець, Яворівського повіту, в Західній Україні, в родині із стародавнього українського козацького роду. Юні роки Роман провів

в Кам'янці Струмиловій, а далі в Радехові та у Львові, де був учнем Української Академічної гімназії, а згодом студентом політехніки. У гімназійних роках стає членом УВО. Роман Шухевич — бойовик УВО, розумів потребу широкого розгортання революційно-визвольного руху Організації Українських Націоналістів, яка була дальшим вивершенням УВО. ОУН, перебравши традицію — надбання УВО, поширила й поглибила визвольну боротьбу.

В 1929 році Роман Шухевич вступає до ОУН як один з перших її членів. Діє на пості бойового референта в Крайовій Екзекутиві ОУН, плянує, організує й успішно проводить акції проти окупантів. Він кілька разів попадав до польської тюрми, був в'язнем Берези Картузької, був засуджений за приналежність до ОУН.

В 1938 році, на провесні відродження Карпатської України, Роман Шухевич підпільно перейшов кордон і разом із полк. Михайлом Колодзінським-Гузарем і Зеноном Коссаком почав розбудову Карпатсько-Української Січі. Разом захищали проголошену державну незалежність Карпатської України проти угорських нападників. Серед багатьох героїчних оборонців державної самостійності Карпатської України на полі бою полягли провідні члени ОУН — сл. пам. Зенон Коссак і Михайло Колодзінський. Романові Шухевичеві доля судила далі продовжувати змагання за волю всієї України та довершити ще багато великих чинів у цій боротьбі.

У перші роки Другої світової війни припадає важливий період в історії ОУН і, зокрема, діяльності однієї із найвизначніших її постатей — сл. пам. Романа Шухевича. У час між німецько-польською й німецько-російською війнами від осені 1939 до весни 1941 рр., проведено основну підготовку до широкого розгорнення визвольно-революційної боротьби. Півторарічний міжвоєнний період діяльності Романа Шухевича був вивчений працею у двох головних напрямках: організаційно-політична діяльність на становищі Крайового Провідника ОУН на ЗОУЗ (Західньо-Українні Українські Землі), яким став на початку 1940 року — це один відтинок; другий відтинок діяльності Романа Шухевича в той час був присвячений військово-вишкільній праці, яка принесла найкращі успіхи.

Роман Шухевич був одночасно військовим референтом Проводу ОУН під керівництвом Степана Бандери, активним в організуванні й підготовці Похідних Груп — цієї армії хоробрих, які разом із кадрами ОУН на широких просторах України своїми ідеями опанувала народні маси й включила їх до активної протиоку-

пантської боротьби. Роман Шухевич належав до найближчих співробітників Степана Бандери, який започаткував новий етап революційно-визвольної боротьби під керівництвом ОУН.

З хвилиною окупації москалями Західньо-Українських Земель, ОУН на тій частині України з найбільшою енергією і поспіхом реорганізувала свою діяльність відповідно до нової ситуації. Організація повністю і безпосередньо стала на головному фронті визвольної боротьби — проти Московії. разом із першими відділами советської армії большевики кинули на Західньо-Українські Землі велику кількість енкаведистів, задалегідь підготовлених до нищівного поборовання ОУН. Але ОУН витримала терор. У пляні Проводу ОУН, на західніх рубежах української землі довгим поясом уздовж кордону московської окупації, Роман Шухевич створив міцну кадрово-організаційну й матеріально-технічну базу, як допоміжне запілля для боротьби ОУН в усій Україні і для підготовки кадрів для широкого розгорнення визвольної боротьби в дальшому розвитку.

ОУН серед своїх членів і прихильників завжди провадила військову виховно-вишкільну роботу, приділяючи їй велику увагу. Це випливало з її визвольної концепції, яка накреслює шлях до державної самостійности України через революційну боротьбу, що повинна завершитися переможним збройним повстанням усього народу. З тією метою Провід створив військовий штаб у складі: Роман Шухевич, Дмитро Грицай-Перебийніс, Олекса Гасин-Лицар, Василь Сидор-Шелест і інших визначних військових діячів Організації. Душею й головним організатором того Військового Осередку, його штабово-плянувальної, кадрово-організаційної і вишкільної роботи був Роман Шухевич.

На початку 1941 року відкрилася можливість при німецькій армії зорганізувати вишкіл двох відділів приблизно в силі куреня. Це були Дружини Українських Націоналістів (ДУН), з якими був зв'язаний Роман Шухевич від самого початку їх постановня і аж до ліквідації нацистами. Дружини Українських Націоналістів складали присягу на вірність Українській Державі, а не Німеччині. Німецькі військові чинники, які ставилися позитивно до державної самостійности України, хотіли мати в Україні союзника в обороні проти Москви. Вони були проти політики Гітлера та його загарбницьких плянів, тому стояли за українські військові формації, за українську державність. З вибухом німецько-російської війни ДУН відійшли в напрямі фронту, де на своєму шляху вели самостійницьку політичну роботу, брали участь у відновленні державної самостійности України 30 червня 1941 року

у Львові та в організованні державного життя. Коли у наслідку ворожої постави нацистського уряду до Української Державності ДУН відмовилися від усякої співпраці з німецькою армією, німці розв'язали ДУН. Не зважаючи на загрозу смерті, Роман Шухевич перевів Дружини Українських Націоналістів у підпілля в Українську Повстанську Армію, рішуче відкинувши будь-яку співпрацю з Німеччиною, коли вона відмовилася визнати Українську Державу, проголошену актом 30 червня 1941 року.

На окреме відмічення заслугоує вклад і роля в ДУН визначного військового фахівця, бойового старшини полк. Євгена Рена.

Після арештування німцями Степана Бандери й Ярослава Стецька, Микола Лебедь, досвідчений підпільник, перебрав функцію в. о. Голови Проводу ОУН, яка з успіхом продовжувала антинімецьку боротьбу, яка згідно з напрямними Проводу ОУН, була одночасно скерована проти обох окупантів України — Росії й Німеччини.

Роман Шухевич, як Віцеміністер Військових Справ Українського Державного Правління і відповідальний за Дружини Українських Націоналістів, належав до основоположників двофронтової збройної боротьби України проти нацистської Німеччини й проти Росії. Його епоха в українській революції має горде ім'я всенароднього повстання, що тривало від 1942 до 1953 рр., ще три роки після його смерті. З погляду масового героїзму й патріотизму, з погляду завзяття й жертвенности всіх її учасників та українських народніх мас, з погляду тих важких умов, в яких весь час проходила боротьба — це була одна з найславніших, найгероїчніших сторінок історії України, творена ОУН під проводом Степана Бандери, Романа Шухевича, Головного Командира УПА й Голови Генерального Секретаріату УГВР, Українського Державного Правління під головуванням Ярослава Стецька й усім героїчним українським народом.

З історичного погляду можна говорити про дві надзвичайно тожні українські національні революції: Хмельниччину і передвісника нової Хмельниччини — революцію ОУН-УПА, особливо в час усенароднього повстання, на чолі якого був ген. Роман Шухевич-Тарас Чупринка. Роман Шухевич уміло отримав елементи національної й соціальної революції в одну цілість, пов'язавши визвольну боротьбу українського народу із живим життям, а ідею Української Самостійної Соборної Держави з кожною ділянкою його життя, яка була об'єктом наступу ворога. Таким чином Українська Держава й боротьба за неї стали для народніх мас

одночасним здійсненням їх усебічних духових і матеріальних прагнень.

З'єднання під своїм керівництвом кадрів ОУН, як ідейно-політичного авангарду нації і збройних сил України, зформованих в УПА, дало можливість ген. Р. Шехевичеві-Т. Чупринці розгорнути широку революційно-визвольну боротьбу й захищати інтереси всього українського народу; разом із збройним поборюванням німців на окупованих відділах УПА теренах, дбати про інтереси й потреби населення, про його шкільництво, культурне, релігійне й економічне життя. ОУН-УПА захищали населення від грабежу наїзників і від вивозу української молоді на каторгу до Німеччини, ОУН і УПА однаковою мірою безкомпромісово поборювали німецьких окупантів і московських диверсантів-партизан, а потім винищувальні дивізії московських наїзників. Від зброї УПА загинув не лише шеф штабу СА Люце, загинули і маршал Ватутін, ген. Сверчевський та інші чиновники московсько-більшевицької імперії. Загроза ОУН-УПА своїми ідеями розхитати основи московсько-більшевицької імперії була така велика, що Москва мусіла творити «пакт трьох держав» — ССРСР-ЧСР-ПНР до боротьби з УПА і підпільним революційно-визвольним рухом ОУН.

Широка боротьба ОУН-УПА під проводом Романа Шухевича мала теж за мету поширити ідеї та кличі української визвольної революції серед інших поневолених народів. З тією метою відбувалися бравурні рейди УПА на територіях Литви, Білорусії, Польщі, Словаччини, Кавказу та інших країн, що зміцнювали революційні сили поневолених народів. Ці рейди були реалізуванням стратегічних плянів ген. Романа Шухевича — мобілізацією спільного фронту поневолених народів, що привело в Україні до створення в листопаді 1943 року з почину ОУН-УПА Антибільшевицького Бльоку Народів (АБН). Тоді при УПА зформовано збройні відділи поневолених народів, що були тривалими союзниками визвольної боротьби України.

Разом із розширенням форм і розміру боротьби, поширено також завершуючу структуру визвольно-революційного руху. У заступстві ув'язненого німцями уряду, УДП, заходами ОУН-УПА створено Українську Головну Визвольну Раду з включенням представників інших українських політичних напрямків. Разом із цим сконцентровано в одних руках найвище керівництво: Роман Шухевич-Тур-Чупринка-Лозовський був одночасно головою Проводу ОУН, головним командиром УПА і головою Генерального Секретаріату УГВР. Створена у липні 1944 року УГВР вела переговори між Україною і її сусідами на базі суверенних

міждержавних взаємин. На Крайовій Конференції ОУН 1945 р., вибране нове Бюро Проводу ОУН — Степан Бандера — Голова, Ярослав Стецько і Роман Шухевич — члени, передало далекосяжні повноважності Романові Шехевичеві-Турові у керівництві ОУН визвольною боротьбою в Україні, як Голові Проводу ОУН на Рідних Землях.

Після широкого розповсюдження ідей і акцій визвольної революції, найважливішим завданням було забезпечити існування й дію організованих революційних сил на довгий час, щоб вони надмірно не вичерпалися і щоб полум'я боротьби не вгасало. У тій реорганізації знову виявилися надзвичайні провідницькі прикмети Романа Шухевича. Він розплянує й поступово, послідовно робить зміни тактики боротьби — з повстанської на партизанську, а потім на чисто підпільну. Постійно зменшуються відділи УПА й їх широкі операції, зате зміцнюється підпілля ОУН і її мережа. Командні та вояцькі кадри УПА знову переходять в організаційно-дійові форми ОУН.

Героїчна боротьба УПА під командуванням Романа Шухевича знайшла широкий відгук серед своїх і чужих у вільному світі. Вона створила великий моральний капітал для продовження боротьби українського народу на Рідних Землях і дії українських патріотів на чужині. Боротьба ОУН-УПА дала титанічну силу також тим, які своєю героїською мужністю в большевицьких тюрмах і концтаборах викликають подив чужинців. У 1953-1959 роках московські концтабори, заповнені десятками тисяч членів ОУН і бійцями УПА, що попали в руки ворога, закипіли страйками і повстаннями. Ці виступи приневолити не лише реорганізувати концтабори, але й потрясли імперією. Кремль побоявся перенесення полум'я повстань на рідні землі поневолених народів. Кремль пішов на загроу «десталінізації».

На ідейному підґрунті визвольної боротьби ОУН-УПА, на героїзмі поляглих борців за волю України вирісло молоде покоління борців ОУН і взагалі патріотів типу шестидесятників і семидесятників, що продовжують нести несплямлений прапор визвольної боротьби і збагнули суть духовості України. Численні гурти нескорених, що постійно з'являються, часто у зовсім несподіваному середовищі, як протидія на національні, політичні, культурні, релігійні й економічні переслідування, визиск і протиріччя, які існують у московсько-большевицькій імперії й системі, є найкращим доказом, що визвольно-революційний процес діє, боротьба триває далі. ОУН — незнищенна. Прапори цієї боротьби сучасна генерація перебрала від генерації Романа Шухевича-Тараса Чупринки і Степана Бандери.

Особливе досягнення двофронтової війни, заініційований Актом 30 червня 1941 р., веденої понад 10 років ОУН-УДП-УПА-УТВР — це вихід України на світову арену, як підмету подій, як суверенної сили, з власною політичною концепцією порядку у світі і вияву власної суверенної волі нації творити нову світову дійсність, згідно зі своїми плянами й реалізувати свою власну мету, як дороговказ для волелюбних народів: на руїнах обох імперій встановити справедливий новий лад суверенних, соборних, незалежних, демократичних держав поневолених народів на їхніх етнічних територіях на чолі з Україною.

Для повної характеристики Великого Українця, націоналіста-революціонера, Головного Командира Збройних Сил України, який постійно дивився у вічі смерті, необхідно відмітити його надзвичайну релігійність, віру в Бога й Богоматір, Матір України, Покровительку УПА. Роман Шухевич був глибоко віруючим і практикуючим християнином, який не розлучався з хрестиком на грудях, з яким і загинув геройською смертю. У тюрмі чи концтаборі Берези Каргузької молився ранком і вечором. В УПА були релігійні практики та капеляни. Це була армія, яка боролася за Христову віру й Україну, поєднавши в синтезу християнську й національно-патріотичну українську ідею. Патріярх Йосиф вшанував Генерала Романа Шухевича особистим посвяченням пропам'ятної плити в крипті Собору Св. Софії, Патріяршим Словом і Патріяршим Посланням з приводу Ювілею УПА, благословляючи її, бо, будши в час її дії у тюрмах безбожників, не мав змоги зробити цього раніше.

Героїчна смерть Романа Шухевича-Тараса Чупринки-Тура — це величезна втрата українського визвольного руху, яка потрясла ним на довгі роки. Він мужньо переніс цю втрату, не розгубився й не заламався, а успішно з усім українським народом веде визвольну боротьбу з московсько-більшевицькими окупантами з метою завершення її здобуттям Української Самостійної Соборної Держави, що доночасно буде сповненням тих великих ідеалів, для яких жив, боровся і віддав своє життя Безсмертний Генерал Роман Шухевич-Тарас Чупринка та інші наші національні Герої й Провідники.

Сповнені турбот і гордощів за геройську поставу *сина Юрія*, за його вірність ідеалам батька, ми клонимо наші голови перед маєстатом світлої і славної пам'яті ген. Романа Шухевича, а поновно наснажившись його героїчним прикладом, відвагою, оптимізмом і вірою, продовжуватимемо визвольну боротьбу українського народу аж до переможного кінця.

Вічна слава Романові Шухевичеві-Тарасові Чупринці — Героеві Української Нації!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава — життєвий ідеал Романа Шухевича!

Хай живе Українська Повстанська Армія (УПА)!

Смерть московській невільничій імперії!

Київ проти Москви!

Слава Україні — Героям Слава!

ПРОВІД

Організації Українських Націоналістів

У березні, 1985 р.

УРОЧИСТЕ СЛОВО СВЯТИШОГО ПАТРІЯРХА ЙОСИФА І

(Після посвячення пропам'ятної плити в крипті Собору Св. Софії на прославу Головного Командира УПА генерала Романа Шухевича-Тараса Чупринки у присутності десяткох Владик)

Мої Дорогі!

Коли тому двадцять років Святіший Отець Іван XXIII вийшов стрічати мене по моїм виході на волю, він стрінув мене зі словами, які розважав перед тою хвилиною і записав їх у своїм щоденнику. То були слова з «Наслідування Христа»: «Щаслива година, коли Ісус кличе нас від сліз до душевної радості».

Ці слова маю постійно на думці тепер, коли згадую наче сон вісімнадцять років неволі, коли станув я на вільну землю, коли опинився між моїм вільним Народом, хоч і на чужині, коли ось згадуємо спільно з подякою перед Богом цю хвилину радості.

Для священика, пастиря властиво не існує в світі ні воля, ні неволя, вигода, ні невигода, смуток, ні радість, успіхи чи неуспіхи. Христовим свідком треба нам бути у всіх обставинах життя. Ці обставини життя дають різні нагоди для проповіді Христа і лише

збільшують або зменшують у цім нашім обов'язку, але з труднощами чи без труднощів — ми несемо славу Божу перед світом і радісну вістку про Христове спасення і визволення.

Можу з великим Христовим апостолом Павлом сказати про цю хвилину визволення тому двадцять років його словами: «І це певно знаю, що зостанусь і перебуватиму з вами на розвиток вам і радість у вірі, щоб через мене ваша хвала збільшувалась у Христі Ісусі, завдяки моему поворотові до вас» (Фил. 1, 25-26).

Прийшов я і остався з вами, щоб розвинути працю, потрібну на хвалу Богові в нашім Народі, щоб не тріюмфував ворог, щоб не панував глум над Богом, але щоб ожила правда, воля, справедливість і слава нашого боголюбивого народу.

Сьогодні старанням нашого вірного вояцтва з Англії ми поблагословили пам'ятну таблицю на вічне між нами поминання Генерала Тараса Чупринки. Це збільшує наше торжество, бо цим згадуємо того, що з молитвою на устах і навіть з вервицею в руках ставив сміливий спротив тим, що хотіли поневолювати землю Батьків наших. І хоч у п'ятдесятих роках замовкла зброя Української Повстанської Армії, то її воїни не склали добровільно цієї зброї, але жертвою життя і своєю кров'ю вони освятили Українську Землю і стали її добривом та заповітом для майбутніх поколінь, як це мовив і свідченням свого життя утвердив вже сьогодні легендарний Головний Командир УПА — Генерал Тарас Чупринка-Роман Шухевич.

Усім нашим Борцям нехай буде честь і пам'ять з вдячністю, що хотіли нас бачити вільними і за те дали своє життя.

Не забудьмо згадати всіх тих наших Братів і Сестер, що там в царстві диявола, яке він встиг собі зорганізувати на землі, далі борються, терплять Христа ради і нашої помочі і єдності з нами потребують.

Нехай ця хвилинка буде піддержкою для них в першу чергу, щоб вони відчули теж силу тієї Христової потіхи висловленої Томою Кемпійським: «Щаслива година, коли Ісус кличе нас від сліз до душевної радості».

Благословення Господне на Вас!

Рим, Собор Святої Софії, 6.2.1983

† ЙОСИФ,
Патріярх і Кардинал

М. СУЛЯТИЧ

ПІД ЗНАМ'ЯМ ДВОХ ШУХЕВИЧІВ!

1. Історична перспектива

Місяць березень має особливе значення в історичній пам'яті українського народу. В цьому місяці відмічуємо дати народження і смерті генія України Тараса Шевченка (9. ІІІ. 1814 — 10. ІІІ. 1861), початок національно-державного будівництва України після упадку російської царської імперії (березень, 1917), постановня держави в Карпатській частині України (15. ІІІ. 1939) і героїську смерть на полі бою з московськими окупантами генерала Романа Шухевича — Тараса Чупринки (5. ІІІ. 1950).

До цих великих історичних дат доходить уже прийнята загалом народу дата народження Юрія Шухевича (28 березня 1933), який уособлює сьогоднішню Нескорену й Воюючу Україну, тобто борців за ідею Української Самостійної Держави шістдесятих, сімдесятих і вісімдесятих років. Побіч сл. п. Патріярха Йосифа, побіч сл. п. Степана Бандери, побіч голови Українського Державного Правління і голови Проводу ОУН Ярослава Стецька — в українським і міжнароднім світі сьогодні найбільше відоме прізвище Шухевичів, як найвидатніших українців.

В той час, коли Патріярх Йосиф очолював найсильнішу, зорганізовану Помісну Українську Католицьку Церкву, а трьох названих політичних провідників керували найсильнішим українським політичним рухом ОУН-УПА, то головне значення Юрія Шухевича лежить в його ідейно-моральній тугості і психічній стійкості у відстоюванні святих ідей української нації, її самобутности й незалежности.

Доба генерала Романа Шухевича була добою масового націо-

нального героїзму, коли-то сотні тисяч синів і дочок української нації піднялися до активної боротьби за державне визволення своєї батьківщини з-під окупації німецьких, російських і інших завойовників. Сьогодні важливе не тільки захистити історичну правду перед колосальними намаганнями москалів її сфальшувати і витерти з історичної пам'яті, але й виховати на цьому героїзмові та ідеях боротьби за УССД нові покоління національних месників і цю боротьбу продовжувати.

Доба Романа Шухевича досить добре вивчена й відома. Зате доба визвольних змагань, в якій Юрій Шухевич став дорослим чоловіком, ще даліше мало відома, недоцінена і не всіми правильно пояснювана. Це сучасна доба ідейного, виховного, культурно-освітнього й підпільного змагу, характеристична витривалістю, мучеництвом, стійкістю і великими терпіннями її носіїв. Сучасні борці за УССД на теренах російської імперії наголошують важливість передачі всіх визвольницьких надбань і осягтів попередніх поколінь підготованим свіжим лавам революціонерів, які розгортатимуть на всенародню широчінь бій за відновлення Української держави.

Саме Юрій Шухевич уособлює цих сучасних національних месників-ідеалістів України, хоч його тернистий шлях розпочався ще тоді, коли в авангарді визвольної боротьби було покоління його славного батька. Юрій Шухевич пережив героїчну добу 40-их і 50-их років і в цих роках почав виростати на ідейно-морального провідника Нескореної України.

2. Під проводом Романа Шухевича і Степана Бандери

Осіною 1944 року російські агресори здобули місто Львів, в якому захопили одинадцятирічного Юрія Шухевича з матір'ю Наталією Березинською-Шухевич. Москалі негайно вивезли їх обох на Сибір. В той же час десятки тисяч членів ОУН і вояків УПА під керівництвом батька Юрія — ген. Романа Шухевича — були в завзятій збройній боротьбі з наїзником. Після кількох років ця боротьба далі шаліла на великих просторах України. Московські окупаційні залоги поносили великі втрати в людях, включно до генералів. Тоді в Москві придумали застосувати психологічний терор супроти родини ген. Шухевича, щоб цим способом заломити великого командира й провідника. Як твердить учасник тієї визвольної боротьби Святослав Караванський, «прокурор УССР Руденко санкціонував у 1947 році арешт неповнолітнього сина генерала Шухевича — Ю. Шухевича». Після невдач т. зв. трьох Хрущовських офензив проти УПА (1945-1946) і масового бойкоту населення виборів до Верховної Ради УССР, володар російської імперії Йосиф Сталін усунув Никіту Хрущова з поста колоніаль-

ного комісара в Україні і на його місце прислав члена Політбюро КПСС Лазара Кагановича. На місце невдачного шефа військ НКВД в Україні ген. Рясного прийшов ген.-лейт. М. Ковальчук.

Каганович незабаром зорієнтувався, що ОУН-УПА має більшу силу, ніж її оцінювали в Москві, тому він принаглив скликання пленуму КПСС, на порядку наряд якого стояло гасло: «Бій націоналізму — головній загрозі для КП(б)У!» Саме за Лазара Кагановича імперія повела терор проти родини Шухевичів. На таємнім спеціальним засіданні (ОСО — «особое совещание») Міністерства внутрішніх справ СССР у Москві винесли рішення почати знущатися над Юрієм Шухевичем і його матір'ю, попри те, що він був тоді неповнолітнім юнаком на 15-му році життя. НКВД дістало доручення

їх обидвох арештувати. 22-го серпня 1948 року Юрій вперше опинився в тюрмі. На абсурднім судилищі його засудили на 10 років ув'язнення у Владимирській тюрмі тільки за те, що його батько командував тоді завзятою боротьбою ОУН-УПА проти цих же москалів. Визначний сіоністський діяч на теренах СССР, Авраам Шифрін, твердить, що Юрія Шухевича закинули до «дитячого концтабору», з якого перевели його до дорослих тоді, коли він став повнолітнім.

В березні 1950 року енкаведисти привезли сімнадцятилітнього Юрка до Львова з далекої московської тюрми, щоб сконфронтувати його з тлінними останками його сл. п. геройського Батька, який поляг у бою 5-го березня, 1950 року, в Білогорщі. Московські садисти очікували, що мертво тіло великого командира заломить морально юнака. Але хлопець свято вірив у правдивість шляху, яким йшов його батько. Тому розлучені енкаведисти відвезли Юрка назад до Владимирської тюрми.

Після смерти ген. Романа Шухевича, Провід ОУН-УПА діяв далі під талановитим керівництвом Степана Бандери з далекої чужини і Проводу на Рідних Землях. Реалізувалися плани дальшої підпільної боротьби, зокрема повстань і страйків у концтаборах по всій імперії.

Після смерти Йосифа Сталіна (1953), імперія таки почала трі-

щати. Крім повстань в'язнів, вибухли протиросійські повстання в Східній Німеччині, Польщі й Мадярщині. Тоді Нікіта Хрущов мусів проголосити 12-го лютого, 1956 року, т. зв. десталінізацію, у висліді якої Москва чисельно зменшила систему невільничих таборів. 12-го квітня 1956 року хвилево пустили і Юрка Шухевича з далекої чужини на Україну. Хитрі москалі проголосили тоді, що Юрко був нібито помилково засуджений, як неповнолітний, і звільнений на підставі «указу» з 24-го квітня, 1954 року.

3. Юрія Шухевича поневолюють, як націоналіста

Після пів року на т. зв. волі, КГБ (колишнє НКВД) знову арештувало 25-річного Юрія Шухевича який виріс у тюрмі на дорослого мужчину. Арешт відбувся на підставі «протесту» Руденка, якого в міжчасі підвищено до ступеня генерального прокурора ССРСР. Руденко безпардонно заявив, що Шухевич мусить бути далі ув'язнений у Владимирській тюрмі над Клязьмою, бо він «син націоналістичного діяча» і тому є небезпечний ворог для існування «єдиної-неділимої» імперії.

21-го серпня, 1958 року, кінчався дотеперішній 10-річний термін ув'язнення Юрія. Того ж дня КГБ вручило йому новий наказ про арешт, спрепарований в ОСО при МГБ ССРСР. Цей наказ означав, що москалі далі вважають Шухевича своїм грізним ворогом, поскільки революційна ОУН під проводом Степана Бандери безперервно діяла. Чекісти розкривали по всій Україні все нові клітини і відгалуження ОУН. Страйки і повстання в імперських невільничих таборах далі вибухали під керівництвом членів ОУН-УПА. У вільному світі ОУН розгортала інтенсивну дію при допомозі АБН. У Вашингтоні заговорив міністер зовнішніх справ Фостер Даллес про поневолені Росією нації, а в Конгресі США приготувався Закон про Тиждень Поневолених Націй.

Судову справу проти Юрія Шухевича підготував один із найвищих експертів у поборюванні ОУН-УПА, капітан КГБ (пізніше полковник) Климентій Гальський, псевдо Клим Дмитрук, поляк за національністю, родом із Житомирщини. Ненависник і ворог державного визволення українського народу, цей виродок пристав до енкаведистських партизанів-терористів в половині 40-их років. Зокрема він відомий із того, як жорстоко знущався над українськими націоналістами в Радехівському районі в 1944 році, а потім по всій Львівщині. В другій половині 40-их років цей садист діяв в оперативнім апараті Львівського КГБ.

Весною 1958 року Гальський-Дмитрук приїздив до Владимирської тюрми на «бесіди» з Юрієм, щоб намовити його «публічно зректися батька і виступити проти організованого націоналістич-

ного підпілля». Юрій Шухевич категорично відмовився від цього. Побачивши, що він належить до категорії нескорених українських ідеалістів-державників, москалі вирішили замкнути його до в'язничної келії на дальших 10 років. «Судову справу» спрепарували в той спосіб, що на деякий час дали до келії, в якій тримали Шухевича, двох здеморалізованих злочинців: злодія і ренегата із Підмосков'я Александра Фомченка і росіянина з Вороніжчини гомосексуала Буркова, який був перерізає комусь бритвою горло. Ці два ганебні типи підписали заяву, що Шухевич займався ворожою діяльністю під час ув'язнення.

Юрія перевезено до Львова на судилище, що відбулося таємно, бо боялися розголосу. Так зване слідство, підготоване Гальським, вів «капітан Віноградов, відомий тим, що ще в сталінські часи жорстоко катував в'язнів. Зокрема, він нещадно бив заарештованих жінок К. Зарицьку, О. Гусяк і Г. Дидик».

Ще під час побуту Юрія Шухевича у Владимирській тюрмі, в нього знайшли декілька віршів Ольги Ільків і використали їх для обвинувачення його у праці в ОУН, бо Ольга Ільків була зловлена і засуджена більшовиками за приналежність до ОУН. Її вірші були опубліковані в підпільних виданнях. Тенденційну односторонність «суду» видно з того, що судді зовсім не ставили собі за мету безсторонньо розглянути справу в усіх подробицях, а лише хотіли виконати волю КГБ і наказ Москви, щоб Шухевича засудити за всяку ціну.

Юрія Шухевича «засудили» 1-го грудня 1958 року на чергових 10 років каторги і постійного тероризування. Капітан Віноградов сказав Юрієві, що слідство і формальний суд — це лише вступ до психологічного терору й тиску на нього органів КГБ доти, доки він не скапітулює і не клякне перед москалями, прохаючи в них ласки.

І справді, за кілька тижнів Гальський знову зустрівся з Шухевичем. Під час розмови «він (кагебіст) цинічно сміявся над судом, не заперечуючи, що він був цілком сфабрикований. Гальський казав, що коли Шухевич погодиться на співпрацю або напише статтю проти українського націоналізму вирок не буде затверджений». Він визнав одверто: «з вашими поглядами, з вашими переконаннями ми не можемо випускати вас на волю. . .» Російським шовіністам йшлося про те, як твердив Гальський, щоб Шухевич виявив свою лояльність до російської окупації України, виступив з відповідною заявою на пресовій конференції, писав статті, брошури чи виступив по радіо з осудами на ОУН, свого батька тощо. Запроданець Гальський-Дмитрук на закінчення розмови додав: «Якщо б ми були певні, що ви будете розмовляти з нами

на подібну тему, то нам не доводилося б вдаватися до таких методів, як арешт і суд».

Тоді Юрій усвідомив собі: «Мені стало зрозумілим, що суд над мною інспірований КГБ з метою шантажу, щоб добитися від мене потрібного виступу, і не має нічого спільного зі справедливістю».

На основі повищих даних утверджується погляд, що уже в п'ятдесятих роках в Москві визнали Юрія Шухевича як одного із чільних діячів революційно-націоналістичного руху, головно в площині ідейно-моральній. В другій половині 50-их років ОУН була в затяжній підпільній боротьбі з російськими окупантами. Шойно під кінець десятиліття вдалося Москві фізично вбити Провідника ОУН Степана Бандеру. Над тими провідними націоналістами, яких москалі фізично зловили, працювали органи КГБ, щоб їх морально і психічно зломати.

4. Ріст ідейно-морального провідника нескорених

Перед нескореним Юрієм Шухевичем стелилась тяжка й далека дорога до Тайшетського карного табору Озерлаг ч. 042, в чужій Мордовії. Фактично, його везли переможцем. В Озерлагу москалі тримали багато видатних політичних в'язнів. Про цей табір буде мова пізніше. Деякі епізоди з життя Юрія в 1959 році занотував Авраам Шифрін у своїй книзі «Четвертий вимір». Наводимо їх:

«У нашій зоні зібрались знову найвидатніші провідники українського націоналістичного руху: Горбовий, Сорока, Грицяк, Шухевич, Долішний, Дужий, знову заарештований Лебедь. Вони мали відвагу в суперечках про євреїв відкрито заявлятися по нашому боці, і я був з ними в гарних взаєминах. Усі вони трималися гідно перед адміністрацією й цим давали приклад своїм звичайним бойовикам, які не завжди були на висоті. З Горбовим, Сорокою, Шухевичем і Дужим ми іноді подовгу розмовляли про героїчну боротьбу України проти насильної русифікації. І я зрозумів, що націоналістичні ідеї передаються із західних до східних областей України, а це більш усього непокоїть радянську владу. Саме тому українських провідників часто возили до Києва і спокушували всіляким добром, щоб вони відмовилися від своїх переконань. Обіцявали негайно їх звільнити, якщо підпишуть виготовлену заздалегідь брошуру».

Також Юрія Шухевича КГБ возило 1961 року до Львова, де з ним знову «розмовляв» вислужник Москви Гальський-Дмитрук, обіцяючи якусь «волю» цінною співпраці з окупантами його батьківщини. Національне протиріччя між цими двома людьми помітне з опису чекіста-яничара в шостім випуску «Українського вісника». Там читаємо: «Люди, які стикалися з Гальським,

характеризують його як хитру, підступну людину, як циніка, який віч-на-віч з в'язнем не приховує своїх думок і намірів. Він — запеклий україножер, не за службою, а за переконаннями, можливо, це зв'язане з його національністю». Воження Шухевича з непривітної Мордовії в дорогу йому України мало зломити його морально, але, навпаки, воно гартувало його нескорену ідейність перед поневолювачами.

В своїх спогадах з 1960 або 1961 року Авраам Шифрін записав уже з табору Дубровлаг ч. 07 в Потьмі, де його перевезли, і, виглядає, також Юрія Шухевича, наступну замітку: «Час від часу я заходив до українських націоналістів, бо хотів знати й їхні новини. Там я познайомився і подружив з Юрієм Шухевичем, сином героя Української Повстанської Армії — генерала Романа Шухевича. Юрій Шухевич був ще молодий, але в тюрмах та таборах перебував уже більше десяти років. Його заарештували 14-річним хлопцем і вислали до дитячого концтабору (є і такі концтабори в СРСР). Коли мину-

ло йому вісімнадцять, його перевели між дорослих. Жоден суд не судив його, ні не визначив тюремного речення, а на 'деле' його, замість статті кодексу, були букви: 'ЧСВН' — 'член сім'ї ворога народу'».

Шифрін продовжує: «Юрко був веселий і товариський; в дитячих концтаборах не мав змоги вчитися, тож тепер використовував кожну нагоду, щоб зачерпнути від таборової інтелігенції знань, яких був спраглий. Дорослі приятелі давали йому охоче лекції історії, літератури, філософії, математики, поезії. А він сам вносив бадьорість своєю життєрадістю та завжди старався допомогти німічним виконати норму на роботі».

В 1963 році москалі рішили посилити натиск на Юрія Шухевича і перевезли його з Дубровлагу в Потьмі, згідно з твердженням А. Шифріна, до Владимирської тюрми над Клязьмою. Шифрін називає цю тюрму «найсуворішим політизолятором». Про останню зустріч з ними в Потьмі Шифрін записав таку сцену: «Поцілунок і обійми наспіх. 'Побачимось в Ізраїлі', — пожартував Юрко і зник в отворі вартівні».

Одначе в листі Юрія Шухевича з 1-го липня, 1967 р., до Д. Коротченка, він відмічує, що в 1963 році КГБ перевезло його до Києва в тюрму КГБ при РМ УССР з очевидним наміром, щоб змусити його скапітулювати перед московськими окупантами. Шухевич пише про цей епізод наступне: «Мене час від часу працівники КГБ ввели в театри, музеї, на підприємства м. Києва, а також возили до Запоріжжя, Каховки Херсону, Канева... — у червні 1964 р. працівники КГБ полк. Калиш, капітани Литвин та Маркатущенко поставили вимогу, щоб я написав якусь річ, яка могла б бути опублікована в советській пресі і з якої виходило б, що я пориваю з націоналістичними поглядами... Я повинен написати річ, у якій був би осуд націоналізму взагалі, осудження діяльності ОУН, факти, що компромітують українських націоналістів, а також осудив би діяльність свого батька, Шухевича Романа, який у 1944-1950 рр. очолював підпільний рух на Україні». Коли ж Юрій Шухевич відмовився від написання такої ганебної статті, його відіслали назад до невільничого табору.

Шухевич відтотоує у листі, написанім два роки пізніше: «Але і після цього КГБ не полишило мене у спокої, бо вже за рік, у липні 1965 р., в таборі мене викликав місцевий уповноважений КГБ капітан Круть і заявив, що я повинен написати прохання про помилування на ім'я Президії Верховного Совета УССР. Таке писати я відмовився... бо прохання про помилування рівнозначне визнанню вини... теж прохання про помилування повинно затерти всі сліди прямого порушення законів, сліди злочину».

«Але Ю. Шухевич відмовився писати 'прохання', натомість написав заяву, в якій доказав, що його засудили безпідставно й незаконно. Відповіді не одержав»¹.

5. Особиста перемога Ю. Шухевича над окупантами

У половині 60-их років український національно-визвольний рух був у стані росту та оптимістичного наступу на ідейно-політичні основи імперського режиму в Україні. До змагу націоналістичного підпілля долучилися тисячі людей, відомі під поширеною назвою «шестидесятники». І саме в цій атмосфері бадьорого ідейного підйому українського руху Святослав Караванський підносить постать Юрія Шухевича на вершини цього руху. Це він зробив у формі т. зв. клопотань, висиланих на різні адреси в 1966 році. Знуцання російських садистів над Юрієм Шухевичем Караванський назвав «наймерзотнішим залишком генсека Сталіна» і висловив велике моральне признание Шухевичеві за його витри-

1. Я. Вільшенко, «Жертви московського терору в Україні», «Визвольний Шлях», березень-квітень 1974, стор. 327.

валість в національно-визвольних ідеях і незламність під тиском чекістів. Караванський ствердив: «Розрахунок був такий: під загрозою нового строку, в'язень 'перевиховається' і погодиться на все, чого від нього забажають. Але Шухевич на це не пішов». І тоді відважний Караванський вказує шлях на національну Голготу Юрія, який в неволі дожив до 33-річного середнього віку: «А скільки ще таких 'камерних' справ перед Шухевичем у майбутньому? Невже ж він до кінця свого віку приречений жити в тюрмах і таборах?» Караванський підніс вартість борців за Україну, кинувши жорстоким москалям обвинувачення, що вони примінують канібальські методи і політику геноциду.

Юрій Шухевич був відомий не лише поколінню свого батька ген. Романа Шухевича (нар. 1907), але й поколінню Святослава Караванського (нар. 1920), як також молодшому поколінню — наприклад, Михайлові Осадчому (нар. 1936). це люди, які переживали добу збройної визвольної боротьби 40-их і 50-их років дітьми і юнаками. В творі «Більмо» Михайло Осадчий описує період свого заслання москалями до Явасу (Мордовія) від літа 1966 р. до літа 1968 р. На засланні він запізнався з Юрієм Шухевичем, про якого пише словами символічного значення ось що: «'Ми йдемо в 'Тайд-парк', — каже Шухевич. Високий, сутулуватий, в окулярах, — Шухевич. Його батько був одним з керівників проводу УПА. За батька Юрко з чотирнадцяти років сидить у таборах суворого режиму: уже дев'ятнадцятий рік. Батько казав йому: 'Ти рости, ще не знати, що припаде на твій вік'. — 'Ми йдемо в 'Тайд-парк', — каже Шухевич».

Жорстокість обставин, в яких роками перебував Шухевич, Осадчий представляє в такій сценці: «коли прогуде гудок, то наглядачі кричать: 'По робочим местам мандавошки! Ти шо, Шухевич, на шізо прьош? Не насіделося іщо?' Юрко недбало закидає хебе на плечі, він іде перевальцем; йому нікуди поспішати. 'Єслі би ти бил порядочним человеком, ти би давно загорял в Криму і партачіл баб, а так ваняеш здесь!' Наглядач має рацію — якби Юрко зрікся свого батька, він давно був би в Криму. 'Відійди, негіднику, — каже Юрко. Відійди, бо припишу тебе в мавзолеі!'" З повищої цитати стверджуємо, що провідні діячі покоління Михайла Осадчого і шестидесятників шанують і плекають авторитет і престиж Юрія Шухевича, гідного спадкоємця боротьби за українську національну державу.

1-го липня 1967 року Юрій Шухевич написав з табору Озерлаг в Мордовії другого листа до голови Президії Верховної Ради УССР Д. Коротченка (першого протестного листа він мав написати в 1965 р.). Тон листа такий, що Юрій не тільки не думав капітулю-

вати перед зрадниками свого народу, які сиділи на теплих посадах в Києві, але він міцно атакував окупаційний режим, як беззаконний, несправедливий, протинародний ворожий. Ця кіль-касторінкова заява Юрія Шухевича є одним із найцінніших ідейно-етичних документів шістдесятих років ХХ століття. Оцим документом 34-річний Юрій Шухевич став знам'ям Нескореної Воюючої України.

Приблизно в тому самому часі коли появився цей лист Шухевича, появився також цінний джерельний документ про табір, в якому його в'язнили, п. н. «Лист із табору ч. 17 Дубравного управління виправно-трудових таборів Мордовської АССР». В документі розкривається факт, що в цьому Дубравлагу москалі тримали «людей, які ніяк не мали нахилу піддаватись т. зв. виховній роботі серед в'язнів», себто були нескореними націоналістами чи практикуючими вірними своїх Церков, або політв'язнями з інших причин. Між ними названі деякі: Михайло Сорока, д-р Володимир Горбовий, Святослав Караванський, Іван Максим, Ярослав Геврич, Дмитро Верхоляк. В цьому таборі «посилено ведеться політика репресій по відношенні до в'язнів, скерована на підрив здоров'я та подавлення найменшого прояву духу непокори і протесту. З цією метою організовано виробництво (шиття рукавиць та будівництво), яке базується на системі примусу, сваволі, репресій». Людину яка такого пекла не пройшла, огортає жах, читаючи цей документ. Лише цей один табір начислював біля тисячі людей. А таких таборів була і є безліч.

Тут на місці буде порівняти молодого Юрія Шухевича, але загартованого жорстоким життям в російській неволі, з різними «двійкарськими» чи іншими групами людей, які на еміграції, у вільних демократичних обставинах, ідейно-морально зневірилися в революційний націоналізм, повіривши дезінформаційній пропаганді, що націоналістичний рух перестав існувати й діяти в Україні та на просторах імперії, а шестидесятники — це, мовляв, зовсім нова порода людей, ненаціоналістів. Юрій Шухевич і його однодумці доказали ділами, що «двійкарі» помилялися. Про виводи «плав'юківської» преси уже десятками років, що УПА-ОУН-УГВР — це все обман і «братовбивці» не годен навіть висловити відповідної оцінки, бо ясно, що їхні виводи були і є про визвольну добу 40-их, 50-их і 60-их років брехливі, не історичні й злорадно тенденційні. Героїчне життя Юрія Шухевича й тисячів подібних йому борців за УССД опрокидують наклепницьку пропаганду проти ОУН, що шириться постійно зі сторінок «плав'юківської» преси,

Після поверту з вожання його по Україні завважуємо, що Юрій Шухевич із ще більшим завзяттям змагався проти московських

тиранів. Він був у місяці лютому 1968 року співорганізатором і учасником в таборі ч. 17 протестної 10-денної голодівки політв'язнів проти жорстокого таборового режиму, й чекісти навіть погодились на деякі вимоги в'язнів.

(Закінчення буде)

Увага!

Увага!

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спільці в Лондоні, Англія, щойно появилася праця Степана Говерлі п. з.

ГРАНІ КУЛЬТУРИ

(До серії: Політичні Лекції для Української Молоді)

Вступне слово написав — Богдан Стебельський, а мистецьке оформлення — Ростислав Глукко.

«Грані Культури» є найбільш зрілим політичним документом українського руху спротиву, а через те книжка ця повинна знайти якнайширший розголос серед української читацької публіки.

Книга має 184 сторінки друку на добірному папері, у твердій обкладинці зі сорочинкою. Її можна набути в українських книгарнях або Видавництві по таких цінах: Бельгія — 500 б.ф.; Велика Британія — 6 ф.; Німеччина — 25 н.м.; Франція — 75 ф.ф.; Австралія — 10 австр. дол.; Канада — 12 канад. дол.; США — 10 ам. долярів.

Адреса Видавництва:

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

Питання національного визволення

Зіновій КАРБОВИЧ

ДЕКЛЯРАЦІЇ Й ДІЙСНІСТЬ

(Навколо Ялтинських домовлень)

Ялтинська «Заява про звільнену Європу» з 11-го лютого 1945 року стосується виключно до народів «східньо-центральної» Європи, а не має ніякого відношення до поневолених у СРСР націй. Ці нації остаточно були відписані з дебат Ялтинської конференції, де диктувала Москва. СРСР як російська імперія залишилася там як неторкальна потуга.

Інтерпретація Ялти є тепер різна. Наприклад, Міттеран на переломі 1981-1982 заявив про необхідність уневажнити ялтинські домовлення й проломити поділ Європи, повторяючи це за Де Голлем, який в 1968 році, з приводу вмаршу військ Варшавського пакту до ЧССР, заявив, що це наслідок домовлення в Ялті щодо поділу сфери впливів. Колишній німецький канцлер Г. Шмідт також відмітив, «що в Ялті Європа була поділена на сфери інтересів, на що погодився теж Захід і в тому світлі треба розглядати події в Польщі».

США стоять на становищі, що в Ялті ніколи не було зафіксованої жадної сфери впливів і уряд США цього не апробував, ані в Ялті не домовлявся. Це ствердив 1968 року Дін Раск, міністер закордонних справ, окреслюючи таку інтерпретацію, як абсурдну. Він сказав: «США з ніким і ніде у світі не заключували договору або домовлення про «сферу впливів». На ялтинській конференції ніколи не було дискусії про сфери впливів». . . Теперішня адміністрація США теж стоїть на становищі, що в Ялті не було ніякого договору про поділ сфери впливів.

«Заява про звільнену Європу» відкликається теж до Атлантийської Хартії з 14-го серпня 1941, яку підписали усі три потуги — США, Велика Британія і СРСР. «Заява про звільнену Європу» каже «про право всіх народів — вибрати собі таку форму влади, якої прагнуть» і вимагає «відновлення суверенних прав та самоуправління тих народів, які були з цих прав ограблені насильством націями-напасниками». Але до тих напасницьких грабіжників,

очевидно, не належала Росія. Це стосувалося Німеччини, Японії, Італії й т.п.

Ялтинський комплекс відносився до Польщі і генерально до східно-середньої Європи, до якої не належала Україна, Білорусія й інші поневолені в ССРСР, бо ССРСР як імперія була співтворцем усіх договорів і домовлень тих часів. Британські й американські державні мужі не опонували включенню Естонії, Латвії, Литви до ССРСР, що сталося на основі російсько-німецького договору з 23-го серпня і 28-го вересня 1939 року.

Рузвельт оглядався ще на війну з Японією й у своїй наївності вірив у демократизацію тиранії загарбників-москалів. Франція не була учасником Ялти. «Міт Ялти про двоподіл Європи й досі залишився у Франції, — пише Альфред Гроссер (1978), — без уваги на те, що немає документів для такої її інтерпретації; Ялта стала символом володіння обох суперпотуг над світовою системою». Але підтверджували це факти. Наприклад, в 1953 році повстання робітників у Східному Берліні, в 1956 році мадярське повстання й повне незаінтересування США, а навпаки, з таємною заявою Даллеса Тітові, що Вашингтон не втручається в чужу сферу впливів; в 1956 р. події у Польщі, в 1968 р. у ЧССР — і мовчанка Заходу, хоча всюди у цих країнах якраз ішлося про здійснення принципів Атлантийської Хартії, Ялтинської «Заяви про звільнену Європу», а з 1961 р. берлінський мур, повстання українських в'язнів у концтаборах і мовчанка Заходу («Атлантийська Хартія») і т.п.

Теперішня адміністрація США, це вже крок вперед, президент Роналд Реган, віцепрезидент Джордж Буш, міністер Шульц однозгідно заперечили міт про поділ світу між суперпотугами, згодано зафіксований в Ялті. Отже, їхній обов'язок атакувати ССРСР за запровадження тиранського тоталітарного, антидемократичного окупаційного режиму в країнах т. зв. середньо-східної Європи, в тому Польщі і ЧССР, бо Росія зламала домовлення в Ялті. Цей бій має звести уряд США і інші західні держави своєю практичною дією в обороні поневолених націй і дати докази брехні Московії.

Ясним є, що ані Рузвельт, ані Черчіль, засліплені спільним фронтом з антихристом проти диявола, зі Сталіном проти Гітлера, у своїх деклараціях не мали на увазі України й народів поневолених у ССРСР, включно з балтійськими націями, не думали про волю й незалежність України, Грузії, Білорусії, Туркестану чи Вірменії, Азербайджану, Північного Кавказу, про армію героїв ОУН-УПА, її двофронтову війну. Але Черчіль і Іден у деяких сателітних країнах ділили сферу впливів між ССРСР і ними на про-

центи (Черчіль-Іден у Москві ніччю з 9-го на 10-те жовтня 1944 р.). Проценти впливів СРСР-Англія-США: 9:10 в Румунії, 10:90 в Греції, 50-50 в Югославії й Угорщині, 75-25 в Болгарії. Не забуваймо, що Греція й Югославія воювали по боці альянтів. США відкинули ці «проценти» впливів.

В Ялті, ані в інших домовленнях чи договорах між трьома можновладцями ніколи не було мови про права України чи інших поневолених націй в СРСР. Сталін диктував закон дії, хоча без помочі США, СРСР ніколи не був би втримався. Російську імперію врятували США й Велика Британія, але властивим переможцем вийшла Росія. Сталін в Європі здійснював пляни царської Росії — Миколи II. Російська рада міністрів в 1914 р. визначила пляни війни й її цілі. Одна частина уряду плянувала відновлення польського королівства під царською протекцією, а інша ще загарбання Галичини, Північної Буковини, Карпатської України, Царгороду і Дарданеллів, забрання Східньої Пруссії, а теж частини азійської Туреччини, «звільнення» слов'ян з-під австрійської влади, послаблення Німеччини відступленням частин її території Франції, Бельгії, Люксембургові, Данії, творення менших німецьких держав і т.п., об'єднання Польщі на її етнічних землях під егідою Росії.

Сталін з Молотовим простудіювали цей плян царської Росії і згідно з ним діяли у змінених умовах, практично здійснивши багато із цих плянів Російської ради міністрів з 1914 року. Децю у модифікованому виді, але в основному генеральна лінія большевицької політики була тотожна з царською російською світозагарбницькою. Чи й теперішня Росія не здійснює плянів Петра I? Наприклад, «заповіту» щодо Афганістану, Ірану, доступ до тепло-го океану і т.п.? Черчіль, ані Рузвельт не вважали большевицької влади продовжуванням царської, не бачили перманентности російського імперіялізму й месіянізму і тому, вигравши війну — тотально програли мир. . . Не досішли до хитрости москалів.

Атлантийська Хартія була також обманом для народів, які боролися по цьому чи тому боці. Вона теж не мала застосування до України й інших поневолених народів. Ніхто із західніх урядів не відкликався до неї стосовно поневолених в СРСР народів. Це була обманлива заява, щоб бійці різних армій, щоб уярмлені народи жили ілюзією здобуття волі, воюючи проти тієї чи другої тиранії й імперіялізму, щоб продовжували бути гарматним м'ясом імперіялістів.

Українська Повстанська Армія й ОУН не були враховувані взагалі в альянтський комплекс, щоб не «дразнити» московського ведмеда. Більше того — яка іронія, що деякі американські суди

ще сьогодні вважають ОУН-УПА ворогами США тому, що ОУН-УПА воювали проти союзника США — Росії, хоча добре знають, що ОУН-УПА воювали теж проти гітлерівської Німеччини.

Західні альянти взагалі не хотіли бачити України як підмету. Вони, замість поставити ставку на фронт поневолених націй та маршувати з ними проти обох тираній і імперіялізмів — німецького й російського, пішли з антихристом, вельзевулом проти диявола. По тому шляху пішла й Ялта, де про Україну не було ані згадки, як про підмет, як про 50-мільйонну націю, що воювала проти обох тираній. Це була наївність і самообман уважати, що імперія антихриста може респектувати права нації й людини, віру в Бога й ідеал свободи. Деклярації й договори — це шматок паперу для тиранів і безбожників.

Висуваючи тепер правдиву інтерпретацію Ялти й Атлантийську Хартію, США й інші західні держави далі не беруть до уваги поневолених у ССРС націй, не бачать України, а лише сателітів, з яких деякі є особливо упривілейовані. ССРС для них є нерушимий. Визволення поневолених в російській імперії — ССРС — націй не є включене в теперішню акцію за властиву інтерпретацію Ялти й Атлантийської Хартії. Використовуючи нагоду Ялти, треба розірвати вузький засяг т. зв. сателітного комплексу, поширюючи акцію на знищення російської імперії — ССРС взагалі, і відновлення на її руїнах Української Самостійної Соборної Держави й незалежних демократичних держав у їхніх етнографічних кордонах усіх поневолених російським імперіялізмом народів.

Наша акція має бути ведена за розвал російської імперії взагалі, у склад якої входять народи поневолені в ССРС і в сателітних країнах. Маємо відкликатися до нових міжнародних актів типу Резолюції ООН про деколонізацію усіх імперій світу, до Закону Конгресу США про поневолені нації з 1959 (86-90), до Богом даного права кожній нації на суверенність і права людини, без уваги на її величину, расу, багатство, релігію, до усіх міжнародних актів, які захищають права нації й людини, а не до диктованих москалями «домовлень», «договорів», бо від окупантів ми можемо лише силою добитися успіху нашої визвольної боротьби: відвоювання наших суверенних, соборних, демократичних держав.

З приводу актуалізації справи Ялти маємо нагоду з'ясувати наші політичні позиції, позиції нації, яка бореться за свою суверенну, соборну державність, себто на її етнографічних територіях, за приналежність усіх українських земель до нашої майбутньої держави. Це право ми визнаємо за кожною нацією. Ми не зрікаємося ані клептика української землі у користь будь-якого окупанта. Не хочемо чужого, але свого не дамо!

Наша визвольна концепція і її засяг дають розв'язку цілості світової політичної кризи, якої спричинником є російський імперіалізм, світове загарбництво Московщини все наново під іншою формою, барвою, камуфляжем. Наша мета — розвал російської імперії і знищення комуністичної системи координованою боротьбою усіх поневоленних націй в імперії й при допомозі загрожених большевизмом народів. Росія розуміє *едино силу*. Вона уступає лише під пресією сили.

З нагоди Ялти ми апелюємо до вільного світу, зокрема до тих західних потуг, які співвирішували, слухаючи диктату Москви — розгорнути модерний тип ведення війни, тобто психологічно-політичну, ідеологічну офензиву проти російської імперії й большевизму, ставлячи в її центр поневолені нації й Україну, Україну як найбільшу в світі поневолену, волелюбну 50-мільйонну націю, нашу визвольну концепцію та політичну мету.

Тим поневоленим народам, які сподіються на успіх дії у висліді іншої інтерпретації Ялти, як було це досі, ми допоможемо не сепаратною акцією, але спільною акцією у фронті всіх поневоленних націй, ставлячи у центрі уваги головну суть справи: розвал імперії спільним зусиллям усіх народів поневоленних і загрожених большевизмом. Не обмежуючися до вузького засягу акції під кличкою «Ялта», яка потоптала прагнення до волі численних тепер уярмлених, але воюючих проти Росії й Німеччини народів (Україна), ми в нашу широку акцію включаємо справу визволення теж тих народів, які є охоплені ялтинським комплексом. Наша доля є спільна! Ніхто нам не допоможе, якщо ми самі собі не допоможемо! Захід з 1943 року знехтував заклик Революційного Комітету Поневоленних Народів Сходу Європи й Азії (АБН) з лісів Житомирщини до уярмлених націй Західньої Європи творити спільний фронт проти обох тоталітаризмів і імперіалізмів, і тепер несе консеквенції.

Альтернатива сьогодні, яка була вчора і буде завтра — це спільний фронт поневоленних націй і вільного світу проти найбільшої небезпеки для людства — російського імперіалізму всяких форм і большевизму! Не в Ялті спасення!

І на кінець соромне для Окциденту, що сам себе відрікся. Усі масові засоби інформації чи дезинформації, уряди, наукові інституції, західній світ, що зрадив свої корені, уже погодилися на штати Європи. У Стейтдепартаменті США маємо відділ «Східня Європа», маємо — ССРСР і т.п. «СССР» — це є, мовляв, світ сам для себе. Там немає націй європейської культури, духовости, історії, а історія для декого з Вашингтону, Лондону, Бонну, Парижу починається від Леніна. . . Коли читаєте «Східня Європа» — не

думайте, що знайдете там Україну, Грузію чи Білорусію... Це вже якийсь інший культурний чи історичний цикл — це ССРСР! Східня Європа кінчається на Варшаві. Можливо, що незабаром Стейтдепартамент, замість ССРСР, уведе нову назву Евразія?! Київ — центр європейської культури ще з середньовіччя, це вже не Європа! Недаром песимістично писав Шпенглер про Окцидент, його «унтерганг» — занепад. Невже не соромно європейцям відписувати європейські країни від європейської культури й історії? Якщо завтра московські орди заллють «ДДР» і включать її до ССРСР, або Болгарію, чи Угорщину, чи тоді кордони Європи пересунуться знову далше на захід? А врешті, якщо большевицькі орди стануть на Атлантику, не буде Європи? Джінгісхани, лєніни, сталіни, брєжнєви, андропови, черненки приходять і відходять, але нації залишаються, залишається їхня культура, духовість, історія, індивідуальність, пошанівок гідности людини, воля нації, героїчне окцидентальне християнство.

Перестаньмо окреслювати московських сателітів Східньою Європою, перестаньмо приймати визначення московським чоботом кордонів Європи! Маймо трохи гідности і гордості європейців, бо дух Європи живе і в Америці, дух вічної Європи без уваги на те, чи чинники Стейтдепартаменту окреслюватимуть нас «советчиками», а поляків і східніх німців східніми європейцями. Литва, що належить до ССРСР, як ЛІССР — це теж вже не Східня Європа, а якийсь дивний утвір у рамках «ССРСР»? Який курйоз міг би заіснувати завтра, коли б москалі окупували Грецію, чи Італію і включили їх як Советські Соціалістичні Республіки в ССРСР, чи для тих західніх декадентів, які відрікаються своїх джерел, — нації Сократа, Платона, Арістотеля, стоїків, Фідія, Іліяди, «римського права» — основи європейського права взагалі — не належали б вже до Європи, а творили б «советський народ»? Безлику отару вибраної супернації варварів і урівнювку людської індивідуальности орвеллівських безвольних роботів із культом безбожництва, мумії-трупа Лєніна і канібала Сталіна? Мemento тим, що не шанують своїх коренів! Мemento капітулянтам перед кремлівським дияволом!

Проте, немає основ для зневіри, бо Окцидент починає самоусвідомляти свої вартості і якості. З підпілля Сходу, українського Сходу променює героїчне християнство, променює національно-патріотична ідея і віра у власну націю й у вічні вартості Людини, богоподібного ества і Нації як «думки» Бога. У США й у Західній Європі починає відроджуватися дух національного патріотизму і культу традицій.

Рушієм великого процесу ідейного і морального оновлення в

дусі християнства, віри в Бога, національного патріотизму і традиціоналізму, культу родини й пошани до Людини, національного суверенітету і людських вольностей у рамках соціальної справедливості, ідейного, етичного й політичного протиставлення імперії зла, системі руйнних ідей большевизу — стає президент Р. Реґан у США, заініційований і розгортаний ним рух відродження Америки в дусі героїзму і патріотизму, виховання молодого покоління у вірі в Бога і любові до батьківщини та пошанування прав інших націй на їх самостійність і незалежність.

Факт, що американська нація величезною більшістю висловила йому довір'я, свідчить, що пропаговані ним ідеї сприймаються. У Великій Британії серед її парламентаристів й визначних військових теоретиків починає зростати глибоке зрозуміння ваги поневолених безбожницьким російським імперіялізмом націй і зрозуміння Європи, не визначуваної чоботом московських орд, та самоусвідомлення факту, що Європа є там, де за її вартості і якості ллється кров та ведеться постійна боротьба за визволення поневолених націй.

І, нарешті, без нас, без України й інших поневолених націй немає тривалої волі і незалежності ніодної нації Європи. Це є закон нашої епохи! Його не обійти нікому!

---

*«Російський світ життя — це протиставне уявлення нашому в суцільному відношенні. Бій не йде тільки за саму ідею свободи, але не менше за її зміст, бо свобода — це рамки для виконання означених етичних, суспільних, політичних і інших вартостей, це змога вибрати і здійснити означені вартості. Справедливість — це вища якість за свободу, яка тотожна зі спроможністю рішення людини вибрати одну чи іншу вартість, справедливе, чи не справедливе, добре чи зле, гедоністичне чи героїчне, альтруїстичне чи еґоїстичне. Цей бій ведеться і серед західнього суспільства, де вже починається процес пробудження й відродження, самоусвідомлення власних питомених традиційних духових, культурних, національних і соціальних вартостей та поворот до культу героїки життя, національного етосу національних героїв і рідного стилю і змісту життя. Те, чим досі був сильний Окцидент *poblesse oblige*, — *navigare necesse est, vivere non!*»*

(З матеріалів VI ВЗ ОУН: «Становище у світі й Україна»)

С. КАРПАТСЬКИЙ

КАТАКОМБИ «ЗАГУБЛЕНОЇ ЗЕМЛІ»

(Продовження, 2)

Не дивлячись на те, що православні московські вислужники сильно спротивлялися реабілітації Греко-Католицької Церкви, державні органи самі признали свою «помилку». Привернувши конституційні права тій Церкві дня 13-го червня, 1968 року, комуністична влада Дубчека дозволила на її діяльність на Чехах і в Словаччині, і фактично відкрила шлях до відновлення Пряшівської єпархії.

Нова влада, під тиском православних, надіялася, що за 18 років нагінки і поставлення поза законом Греко-Католицьку Церкву, більшість вірних уже перейшла на православ'я. По всіх колишніх парафіях Пряшівської єпархії зарядили плебісцит, себто голосування вірних про те, до котрої Церкви вони бажають належати. Це голосування відбулося під наглядом Народніх Комітетів. Цей плебісцит започаткував на Пряшівщині небувалий рух. Православні хоч і вживали дезінформу і насилля, втрачали парафії і вірних, яким через вінця чаші страждань і гіркоти, переливалися всі заподіяні лиха. В наслідок цього плебісциту Греко-Католицька Церква відзискала 90% своїх колишніх душпастирств та 205 парафій із 315.000 вірними, в яких почали душпастирську діяльність випущені з концтаборів і в'язниць реабілітовані душпастирі.

Реабілітацію Владики Василя Гопка державні чинники затягнули навмисне, не признали йому наслідства Владики Пряшівської єпархії Преосв. Павла Гойдича і, таким чином, не даючи права офіційно очолити Пряшівську єпархію, її управу передали «Діючому Комітетові», що його з самих початків захопили в свої руки словацькі греко-католицькі священики-екстремісти. Відновлення Пряшівської єпархії вони повели по лінії *словакізації*.

Та не довго жили надії на краще у людських серцях і вірних греко-католиків. Саме тоді, коли вірні масово поверталися до своїх греко-католицьких церков, що було тріюмфом над комуністичним православ'ям, 21-го серпня, 1968 р., прийшла горезвісна інвазія Чехо-Словаччини московськими військами. Олександра Дубчека і членів його уряду арештовано. Першим партійним секретарем ЧССР Москва призначила словака Густава Гусака, який почав відкликати все, що було дозволено за Дубчека. Почалася

знову нагінка на нашу Греко-Католицьку Церкву — правда, іншими, більш рафінованими методами, що триває аж до сьогодні і досягає небувалих розмірів нахабства, насильства і послідовного нищення.

*Словакізація і латинізація Греко-Католицької Церкви
Пряшівської єпархії за московською рецептою*

Коли вкотилися на терен Словаччини, Чехії і її столичного міста Праги московські «носії миру» на своїх танках, православні єпископи зі священниками у церковних ризах, при всіх «відзнаках» і з хрестами в руках, спішили вітати червоноармійську московську голоту та інших поневолювачів, членів т. зв. Варшавського військового пакту, як своїх «визволителів і захисників православ'я». Вони обвинувачували греко-католиків як «контрреволюціонерів» і «ворогів соціалістичного ладу». «Діючому Комітету» вдалося усунути Владика-ісповідника Преосв. Василя Гопка від правління Пряшівською єпархією тільки тому, що Єпископ уважав себе українцем, а не словаком, і на його місце Ватикан призначив Апостольським Адміністратором єпископа-молодика (словака) Івана Гірку, який пішов на співпрацю з комуністичною владою Гусака, схвалив денационалізаційну політику священників-словакізаторів, і з того часу словакізація Пряшівської єпархії продовжується, головню на національному полі до сьогодні.

Ось що пише про це український священник з Пряшівщини в 1979 р.: «Нема сумніву, що словацька влада всякими способами намагається словачити наших русинів (українців), але до насильного словаччєння, на жаль прилучилися також і деякі наші греко-католицькі священники словацьких переконань. Оце вони почали впроваджувати словацьку св. Літургію й інші богослужєння навіть у парафіях, де більшість вірних становлять русини (українці). Знаємо випадок, що навіть у такій чисто словацькій парафії, як у містечку Требішові, вірні твердо поставилися проти Літургії словацькою мовою.

Таке словаччєння богослужєнь у наших церквах викликало протести, а то й заворушення. Тоді-то голова «Діючого Комітету» кинув гасло, мовляв, що «тільки словак може бути греко-католиком». Це означало, що хто хоче бути греко-католиком, той повинен стати словаком, а ні, то хай переходить на православ'я.

Щоб почути своє стародавнє «Господи помилуй», у багатьох місцевостях люди верталися до православних церков. Там, де є римо-католицькі костели, багато зісловаччєних вірних вертається туди, щоб уже раз стати «правдивими словаками», як їх повчають їхні душпастирі-словакізатори».

Багато греко-католицьких священників-словаків при ліквідації

Греко-Католицької Церкви перейшли на працю в римо-католицькі парохії, як біритуалісти. Цю «першість» цих священників відношено при церковних практиках як впровадження словацької мови до богослужень, словацьких проповідей, тощо. Тут наглядно бачимо подвійний процес нищення нашого східного обряду і відправ старослов'янською мовою. Крім словакізації, явно виступає *латинізація*, себто перетягування греко-католиків на римо-католицьку віру.

В грудні 1968 р., під час політичної відлиги в Чехо-Словаччині, уряд Дубчека дозволив звільненому по 13 і пів року ув'язнення Пряшівському Владиці-помічникові Преосв. Василеві Гопкові виїхати до Вічного Міста. Він написав короткий спогад про «Христового в'язня» Владика П. Гойдича, ЧСВВ, в якому, між іншим, пише:

«Під час прогулянок ми часто розбирали найпекучіші проблеми нашої епархії. Владика Павло постійно згадував проблему «крадежу греко-католицьких душ римо-католиками». Про це я згадав тоді у проповіді й закликав, щоб греко-католики трималися своєї Церкви й обряду. Яке це дивне явище, що під час ліквідації Греко-Католицької Церкви на Пряшівщині, словацькі священники з необхідности христили наших дітей, а відтак вписували їх як римо-католиків. В тому часі римо-католицьке духовенство зробило багато помилок і треба б цілої книжки, щоб це все списати. Як далеко є ті священники від правдивої любови ближнього!»

За влади О. Дубчека, словацька журналістка Єва Бомбова, донька євангелицького пастора, взяла у Владика-помічника Пряшівської епархії еп. Василя Гопка інтерв'ю, яке вона помістила на сторінках словацького часопису «Смена» від 4-го травня 1968 року. Ось кілька окремих думок:

«Дивні сцени відігравалися на Східній Словаччині в квітні, 18 років тому. В залі пряшівського «Чорного Орла» (великий ресторан і готель) одного дня відбулися дивовижні сходи: Собор Греко-Католицької Церкви. Було це якесь дивне зібрання, бож Пряшівська епархія не знала про нього. На тому зібранні один священник проголосив: «Пряшівська епархія ліквідується, греко-католики покидають Рим і повертаються до Москви. . .!» Потім це проголосовано, а влада це рішення прийняла до відома. В тому часі до Пряшівської епархії належало 300 парафій і понад 300.000 вірних. Ціла ця подія краще відома під гаслом «Акція П» (Акція православ'я). Завданням її було «відкомандувати» тодішніх католиків до православної церкви. Державна влада в цих часах показала знаменито винахідливою. Настало дослівне полювання на греко-католицьких священників. Давидівський парох, о. Юрій Буйняк, за яким тайні агенти ходили переодягнені за куп-

ців, майже цілий рік скривався в корчах за цвинтарем та в клунях.

Та ще гірше повелося нашим церковним достойникам. Єпископа Павла Гойдича засуджено на досмертну тюрму. Єпископ-помічник Василь Гопка дістав 15 років. За що? На це питання він сам дав відповідь при нашій зустрічі в Кошицях.

Судили його в Братиславі за «шпіонаж і зраду держави». В сумної слави «комфорті» чехо-словацьких тюрем відсидів він 13 і пів року. 21 разів перевозили його з тюрми до тюрми. 5 разів був у Леопольдові, 2 рази в Ілаві, 4 рази у Валдинцях, сидів у Мирові та в Рузині. Між тим лікувався з астми та важкої душевної депресії. Він не смів сісти впродовж 122 днів. Щойно тоді дозволили йому сісти, коли почав писати своє «зізнання». Так «на вигнанні» між своїми, загартований молитвою й освячений терпінням, помер смертю Христового Ісповідника, а тлінні останки Владики Василя Гопка були зложені 29-го липня, 1976 р., у крипті Катедрального собору у Пряшеві, при великому здвизі вдячного народу.

Коли в 1968 р. чехо-словацька влада присудила, що Катедральний храм у Пряшеві належить до греко-католиків, то православний єпископ Ніколай (Ковчар) зовсім щиро і відверто сказав нашим священикам: «Не приймайте собору, бо й так останнє слово буде мати Москва».

Комуністичний батіг Гусака на тілі Пряшівської єпархії

Від фізичної ліквідації Пряшівської єпархії (1960 р. «Акція П») і до «Празької Весни» — себто лібералізації терору в країні О. Дубчеком та його урядом, пройшло 18 тяжких років, які показані кількома штрихами в цьому короткому нарисі. Пам'ятаю часи 1968 року, — яка небувала надія спалахнула у людських серцях, особливо у віруючих нашої Церкви-Страдниці Пряшівської єпархії. Люди, стероризовані комуністами сталінського покрою, прослухавши бесіду Дубчека на радіопрограмі і телебаченню, обнімалися, цілувалися від радості і розрядки депресії, насильства, та голосно кричали: «. . . ад жіє нові жівот на Чехах а Словенску. . .» Репортери, передаючи новини в етер, з веселою усмішкою кожного разу прощалися з радіослухачами і телеглядачами: «Мілі приятеля, з Богем, Дубчеком а татічком Свободов. . .»

Під брежневськими «мироприносящими» танками всі надії на краще розвіялися мов хмаринка в небі. Доктор юридичного права, який студював у Празі і виховувався у Москві, виродок, кар'єрист і неймовірний амбіціонер Густав Гусак показався вірним московським вислужником і після призначення першим партійним секретарем Чехо-Словаччини, по смерті президента республіки армійського генерала Людвіга Свободи став також президен-

том країни. За кілька років усі реформи Дубчека були скасовані тисячними арештами і засудами тих, які були причасні або симпатизували його реформам.

Поповнився московський ГУЛаг чеськими, словацькими й українськими патріотами. Від «Празької Весни» (1968 р.) до сьогодні пройшло 16 років, під час яких країна повністю перетворилася в московську колонію, а Греко-Католицька Церква опинилася під повною державною контролею, з новими методами нищення священиків і вірних. Українство на Словаччині часто занепокоювало комуністичний уряд країни, ба навіть ханат в Москві офіційними доносами советських «дипломатів» і воячини.

Сьогодні вже відомо із достовірних партійних джерел, що коли Брежнев відбуваючи щорічно наради (під час своїх відпусток в Криму) з усіма першими комуністичними бонзами сателітних країн, візита Густава Гусака у 1978 році закінчилася набагато раніше призначеного офіційного часу. Причина: нововідроджений чеський, словацький і український націоналізм становили одну із тем тієї наради разом з Греко-Католицькою Церквою, яка повинна бути цілком зліквідована за останню п'ятирічку.

Правда, московська преса цитувала, що зустріч між Брежневом і Гусаком відбулася у «сердечній і дружній атмосфері, обі сторони поглибили свої інтернаціональні погляди, які є тотожними». Крім догани в питаннях нововідроджуваного націоналізму, Гусак привіз до Праги й інші московські розпорядження, як, наприклад, у своїй новорічній промові до населення країни 1979 року він повинен був заявити, що з початком нового року в Чехо-Словаччині, замість чеських «крон» в обізі будуть советські рублі. Це була ще одна московська метода «інтернаціональної дружби». Ця пропозиція і вказівки московського Політбюра настільки обурили деяких високих партійних членів уряду, що на засідання, яке було тайним, кірм невдоволення і неодобрення нових московських метод колонізації, деякі особи пустили п'ястуки в хід і почалася бійка. Густав Гусак, бачачи великий спротив, що міг мати наслідки 1968 р., в останню хвилину цього колонізаторського акту не проголосив і в п'яному стані, нервово розтріпаний став перед мікрофоном і коротко побажав своєму народові «щасливого» нового, 1979 року.

Щоб не виглядало, що комуністичний уряд Чехо-Словаччини національно і релігійно переслідує інші національності в тій різнонаціональній державі, як ось українську, почався по всій Словаччині і Чехії, де проживають українці греко-католики, насильний і шовіністичний курс словакізації, латинізації і православізації нашого обряду і Церкви. Від 4-ої кляси початкової школи введено обов'язкове навчання «русского язика», забо-

ронено в школах викладати релігію (що було дозволено за Дубчека), влаштовують різні конкурси та змагання щодо знання російської мови (яку повинна знати кожна дитина, яка закінчила середню школу), молоді вивозять — як відзначених — у «матушку Россею», в різні піонерські, комсомольські та спортові табори і майданчики, де напамповують їх ненавистю до свого національного і церковного, проти батьків і Батьківщини, а все це роблять на московський зразок, розплянований і введений у життя під кличем інтернаціонального виховання, а що виступає як повне калічення і отруєння молоді змалку.

Те, що не доконав — бо не встиг — алькоголік Брежнев, докінчує самими безпардонними і звірськими засобами новий московський «цар» Черненко при допомозі запроданця Гусака та т. зв. православної, підчиненої московському патріархатові «правовірної церкви предків».

В анкетах, які заповнюється людиною під час поступлення на працю, фігурують пункти у формі запитань, на які власноручно потрібно дати відповідь, і підписатися, ось вони:

— Чи ви вірите в Бога?

— Якої ви віри, чи до якої секти приналежите?

— Чи практикуєте своє віровизнання?

Хто бодай на одне питання відповідь позитивно, той ніколи не отримає праці, навіть найгіршої. Хто дає негативну відповідь, а при тому є віруючий, чи практикує своє віровизнання, а про це через сексотів власть імуці визнають, того звільняють з праці на основі т. зв. неписаних законів, які часто практикуються і судять як за «обман держави». Нехай хтось поспробує бути віруючим в Чехії, а тим більше на Словаччині, уже не говорячи про обсяг Пряшівської єпархії.

Щоб членів комуністичної партії Чехо-Словаччини по смерті не ховали священики (любої віри, навіть віри «правовірної», московсько-православної), і не ставили на гробі хреста, від кожного члена партії беруть ще за життя заяву, що він дає «добровільну згоду» ховати його у державному ритуалі, при допомозі партійного секретаря, а на гріб замість хреста поставити червону дерев'яну, на московський зразок зроблену піраміду, з червоною п'ятикутною зіркою на верху.

Ось уривки з деяких листів вірних, священиків і монахів, з яких ясно випливає дія комуністичного режиму Гусака:

«... У нашому селі (село Смольнік, р-н Спіска Новавесь, на Словаччині — автор) перед гарною будовою «Народного згромадження» (будова уряду — автор), здавна стоїть пам'ятник Святій Трійці. Спочатку насильно заставляли всяких п'яниць, крими-

нальників і лайдачню, щоб знесли, знищили цю красу. Ніхто не погоджувався. Потім стали сватати партійних. Нічого не вийшло, аж висунули «премію» за знищення пам'ятника в сумі 5,000 крон. Довго ніхто не голосився, але врешті прийшов якийсь бурмило і дав згоду. У присутності багатьох спостерігачів села і району по драбині виліз наверх з залізним молотом. Вдарив раз — молот відскочив наче від гуми, а статуї нічого не сталося, навіть жоден кусок не відлетів. Злісно вдарив другий раз — те саме. Заскалив по-московськи («будівником» виявився русак, сержант з Тули, якийсь Лепйошкін) і вдарив знову. . . Молоток відбився і з великою силою попав москалеві в чоло. Повалився мертвим. . . Шуму було багато. Поліція і пожежники всіх розігнали, а справу зруйнування пам'ятника Святої Тройці залишили по сьогодні.

Із листа одного щирого греко-католика з Пряшева (лист від 7-го квітня 1983 р. — автор). «. . . не маємо жодної потіхи і радості. Дні проходять як на каторзі. Якщо маю одну самотню потіху, то те, що можу бути у своїй церкві, ще й до того співати в церковно-му хорі на церковно-слов'янській мові».

Та сама особа в листі від 26-го вересня того ж року пише: «Ще перед двома тижнями пережив я і багато з нас вірних тяжкий душевний струс. Можете уявити собі, одного гарного дня у нашій церкві (Пряшівська катедра Свв. Апп. Петра і Павла — автор) та в інших виголосили, що все буде кінчитися тільки *словацькою* мовою. По церковно-слов'янськи ні, бо «молодь не розуміє», а молодь майже не ходила до церкви, і т.д. Сторіччя розуміли всі, а зараз вже не розуміють. Смуток у моєму і багатьох наших серцях, обікрали нас нахально, відібрали від нас останню нашу потіху, нашу кожодневну радість — наш обряд і нашу греко-католицьку віру. . .»

З листа греко-католицького священника, з одного села на Словаччині: «Сповістила мені певна наша особа, що о. П. дуже слабенький і просить прийти відслужити йому Святі Тайни. Я сів у своє маленьке авто і вирушив раненько, щоб чим скоріше подолати около 46 кілометрову відстань. Кожного разу, коли я проїжджав біля ліска, який красувався в осінніх фарбах і де колись стояв хрест, я зупиняв своє авто і молився. Не доїжджаючи до згаданого місця, я завважив, що недалеко за мною їде якесь авто. Коли воно приблизилося до мене на коротку відстань, я запримітив, що то є авто поліційне і, під'їхавши до місця колишнього хреста, я став на бік, щоб дати дорогу проїжджаючим, а самому докінчити коротеньку молитву, яку я промовляв у наміренні тих, що його (хрест) зруйнували. Авто поліційне, замість того, щоб їхати далі, звернуло вбік перед моїм авто і раптово з нього вийшли троє в уніформі, підійшли і, навіть не привітавшись, попросили

про мої особисті папери-посвідчення і право на їзду автом. Я віддав. Один із них запхнув у свою кишеню, інший вдарив мене несподівано в обличчя так, що я почув велику слабкість і те, що залишають мене сили. Коли я прийшов до себе, я лежав у лісі далеко від авта і шляху, увесь побитий і закровавлений. Почав карбкатися, підніматися. . . Доплівся до шляху, до авта, якє було повністю пограбоване, колеса порізані, всі скла побиті. Зімлів вдруге і прийшов до себе після великої втрати крові у немочниці (лікарні, — автор), де пролежав повних два і пів місяця, тому так пізно даю про себе знати.

Коли я вже міг стати на ноги, несподівано отримав велику китицю квітів з карткою, де значилося: «. . . простіть мені, Дорогий Отче, за той сумний день, коли Вас побили. . . я один із них. Не маю ні дня, ні ночі. . . Я мусів це зробити. Колись усе розповім». Без підпису. Відтоді мене дуже болить печінка. Прийшли до дому з прокуратури і міліції допитувати мене, а коли я свідчив, що небажані гості на шляху були одягнені в уніформу міліції, сміялися і відійшли з тим, що як «краще» пригадаю собі події, нехай, зголошуся в них. Саме найприкріше те, що мене побили ранком десь около 5-ої години, а між 8-ою і 9-ою, без сповіді і св. Причастя, помер о. П., що мене вичікував, а я не прийшов. . .

Авто вірні поправили, але здоров'я не вдалося. Незадовго, одної ночі почалася у мене внутрішня кровотеча і якби не один п'яний, що випадково доплентався до моєї хати, певно був би кінець. Того попросив, щоб призвав людей, які мене повезли до немочниці. Я був у критичному стані. За той час шукав мене на парафії той, що китицю квітів прислав перший раз і просив пробачення. Люди сказали, де я. Прийшов до немочниці і все розповів. І те, що він сирота, його «виховала» держава до 17 років, а потім забрали на «навчання». Вчили садизму і катування. Перед тим давали випивати міцного. Вже два роки, як робить подібні справи. Розповів, що всі вказівки приходять від їхніх зверхників, які отримують тайні письмові розпорядження з Праги. Його безпосередній зверхник підпоручник казав, що це спеціальна акція проти духовенства і вірних руської віри, щоб ліквідувати їх, навіть фізично. Колись у 1950 роках була «Акція П», зараз говорять про «Акцію Л» (ліквідацію). Десь на третій день привезли цього молодого поліця, тяжко раненого біля серця кулею. Знову мав виконати щось подібне, тому вжив зброю проти себе, говорив тяжко і незабаром помер. Коли привели мене він ще був теплий. Я розгрішив його і довго молився за його душу, щоб знайшла притулок на тому світі, бо це був страшенний факт розкаяння. . .»

Греко-католицьке духовенство і вірні українці в Чехо-Словац-

чині терплять неймовірні репресії, арешти — як бачимо — фізичні, brutальні, побої, почався наскок безбожництва на вірних і національно свідомих людей. На церковному і релігійному полі від сталінсько-алексеевської «Акції П» в 1950 р. перейшли до черненко-піменської «Акції Л» в 1983 р. словакізація і латинізація унааявнилися тими середниками brutальности в руках власть імущих, комуністичних і «церковних» вождів, при допомозі яких вони перейшли до остаточного знищення нашого східного обряду, який ревно і послідовно — не дивлячися на труднощі — розвивався. Зараз вже лишень крок до повного знищення, фізичного знищення нашої віри, нашого національного надбання. Але, чим більший натиск, тим більший спротив, що підтверджує лист старенької монахині з Пряшівщини:

«Вік між 80 і 90 років, ніщо інше, як особлива Божа благодать долгоденствія (довгоріччя, — автор). А тим більше подвійний дарунок від Божественного Спасителя Ісуса Христа для мене, якій по волі Божій прийшлося відбути 9 повних років випробувань у неволі — в'язниці, і не дивлячися на те, далі можу виконувати ту працю, яку приходилося робити в 50-ті роки і після. Наші Божі Слуги і їхні вівці перейшли у катакомби, так як за Нерона в Римі і за Сталіна по сьогодні в Україні. Нас кріпить те, що ми не є самі, з нами багато, багато вірних в Україні і поза нею і, саме головне — з нами Бог і Пресвята Діва Марія. Моліться за нас, щоб витримали до кінця. . .»

До кінця. Та де той кінець, і де був той початок? Кінець безумовно недалеко, не за горами — коли засяє зоря нововідродженої віри східнього обряду, яка окроплена кров'ю багатьох Мучеників-Ісповідників, слізьми і муками мільйонів. Так буде це в Україні, на Словаччині, Чехії і всюди, де живуть ті, які довгими десятками років боролися за свій обряд, за свою спадщину греко-католицької віри і залишилися по сьогодні вірні св. Петрові — Апостольській Столиці.

(Закінчення буде)

Є. СЛОНІВСЬКИЙ
Інститут ім. Симона Петлюри

ГОЛОД, ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ (Закінчення, 2)

Скоро після проведення третьої Всеукраїнської партійної конференції Сталін виступив на об'єднаному засіданні політбюро ЦК ВКП(б) та президії ЦК (27 листопада, 1932 р.), розкритикував колгоспне селянство за саботаж і зрив хлібозаготівель і запропонував відповісти нищівним ударом на удар колгоспників. Очевидно, під цим нищівним ударом Сталін розумів організацію штучно створеного голоду, бо вже відразу після його виступу все було зроблено так, щоб колгоспники гинули з голоду:

а) Для успішного проведення пляну повного грабунку українських колгоспників на села України було послано аж 112 тисяч завзятих російських партійців, яким було наказано вживати суворого натиску на колгоспників під час «викачки хліба». В зв'язку з цим були створені спеціальні бригади під наглядом сотисячників, які разом з сільським комуністичним та комсомольським активом робили загальні обшуки, шукаючи збіжжя, роздовбували залізними списами підлогу в хатах, землю на подвір'ях та в садибах, щоб знайти «заховане» збіжжя. При цьому забирали всякі харчові продукти, навіть не заховані в вареному чи печеному вигляді (це ще одне підтвердження штучності організації голоду). Досить часто ім'ям куркулів таврувалося колгоспників, які не виконали пляну хлібозаготівлі.

б) Вимагалось від місцевих властей суворо дотримуватися закону, виданого 7-го серпня 1932 р., згідно з яким застосовувалася смертна кара за т. зв. «порушення недоторканости соціалістичної власности». В число таких порушників попадали навіть ті, що осмілювалися збирати для себе колоски на колгоспних полях під час і після жнив.

в) Особливо відвертим актом плянування голоду Москвою було скасування, за наказом з Москви, попередньої постанови уряду Української ССР про видачу колгоспникам авансу на трудовні з нового врожаю. Замість цього в листопаді 1932 року було винесено постанову про припинення всякої видачі хліба на трудовні до часу виконання пляну хлібозаготівель і, навіть, відібрання від

колгоспників уже виданого їм хліба та перерахування до фонду хлібозаготівель усіх інших колгоспних фондів, включно з насінневим.

г) Яскравим прикладом жорстокости Москви був той факт, що наприкінці 1932 року, за наказом з Москви, в Україні провадилася акція бльокади тих районів, які не виконали плянів хлібозаготівлі і за це попали на чорну дошку. Цю бльокаду провадили в формі урядово-ухваленого припинення довозу всіх споживчих товарів і припинення всякої торгівлі взагалі в тих районах, що їх було записано на чорну дошку, тобто тих, що не виконали пляну хлібозаготівель. Згідно повідомлень советської преси, таких заходів було застосовано аж до 86 районів України, що попали на чорну дошку у грудні 1932 року.

До кінця 1932 року було викачано з українських колгоспів 4.7 млн. тонн хліба, що становило тільки 71.8% вимаганого Московою пляну з 6.6 млн. тонн. Це недовиконання пляну хлібозаготівлі означало, що на цілий час до наступного врожаю 1933 року (7 місяців, рахуючи від січня 1933 р.) на душу сільського населення України лишилося всього по 83 клгр. хліба, але Москва і далі вимагала «безумовного виконання всього пляну», а в зв'язку з цим, очевидно, й повного краху українського народу. В наслідок такої злочинно-грабункової політики Москви наприкінці 1932 року утворився голод, який уже в зимі 1932-1933 рр. в багатьох районах України набирав катастрофальних розмірів, а вже на весні та влітку 1933 року він перетворився на тотально-голодову катастрофу, яка спричинила поголовне вимирання цілих сіл і сільських районів.

За витворений стан в Україні, Москва, безумовно, обвинувачувала Українську Комуністичну Партію. Насамперед вона обвинуватила українських комуністів у зриві пляну хлібозаготівель і в утраті большевицької пильности. Москва атакувала партійне керівництво в Україні, висловивши йому офіційно вотум недовір'я за невиконання хлібозаготівель. Цей вотум недовір'я сформульовано й задокументовано в спеціальній резолюції ЦК ВКП(б) з 24-го січня 1933 року. У зв'язку з цим, і цією ж самою резолюцією від ЦК ВКП(б) було призначено й послано в Україну цілий штаб відповідальних московських урядово-партійних і політично-поліційних керівників на чолі з П. Постишевим, що дістав надзвичайні повновасті фактичного намісника Сталіна в Україні, завданням якого було завершити плян хлібозаготівель, довести голодову катастрофу до її, визначених Московою, наслідків і провести жорстоку боротьбу з «українським націоналізмом»; іншими словами — довести народобивство в Україні до відповідного кінця, чим Постишев і зайнявся відразу по приїзді в Україну.

6. Обидві голодові трагедії 1921-1922 рр., як також 1932-1933 рр. були пляново організованим наступом насамперед проти селянства, як головного продуцента економічно-харчової бази українського народу, як найпотужнішого борця за його незалежність і як найбільшого оборонця релігійно-культурних традицій. З одного боку, це була помста російських большевиків супроти українського селянства за його активний національно-патріотичний спротив большевицьким діям під час громадянської війни, а з другого боку це була свідома, плянова ліквідація економічно-матеріальної бази, так важливої для національно-визвольної боротьби в майбутньому.

7. Найбільш об'єднуючим і подібним в діяльності большевицьких зачинців обидвох голодових трагедій є застосування терору, який в Україні, на відміну від інших теренів большевицької імперії, визначається незвичайною жорстокістю та є спрямований на нищення цілої української нації. В обидвох голодових трагедіях засадничим для большевиків було будувати свою грабіжницьку акцію українських матеріальних багатств на застосуванні національного терору. В наслідок того, що обидві голодові трагедії відбувалися в різний час і в різних внутрішньо-політичних обставинах, терор, застосований большевиками, хоч і мав спільну ціль і подібний зміст в обидвох голодових трагедіях, але він відрізнявся своєю формою дії. Голодова трагедія 1921-1922 рр. відбувалася в умовах воєнного часу, коли вся Україна, маючи національний ідеологічний конфлікт з большевиками, була охоплена селянськими збройними повстаннями, а тому терор був доконаний червоноармійцями у формі розстрілів на місці без суду, вивозу до концентраційних таборів, конфіскації майна, накладання грошових контрибуцій, конфіскація харчових запасів, військова облога сіл і їх систематичне обстрілювання чи цілковите нищення. Дуже популярною формою терору в часи першої голодової трагедії було забирання закладників по селах, переважно з заможних селян, яких в більшості випадків розстрілювали в разі будь-якого непогодження села з владою. Ця форма терору в період другої голодової трагедії 1932-1933 рр. цілком не вживалася

Хоч друга голодова трагедія організовувалася і перепроводжувалася цивільною владою, вона була не менше, а навіть більше жорстокою ніж перша. Різниця між терором воєнного комунізму і терором під час другої голодової трагедії полягала в узаконенні його, тобто, у воєнний час для розстрілу на місці не потребували мати якийсь закон, щоб управнити розстріл, але в час підготовки другої голодової трагедії для того, щоб когось розстріляти на місці за збирання, наприклад, колосків на колгоспному полі треба було мати закон, дозволяючий це робити. Тому цивільна большевицька влада спочатку видавала «закон», а опісля розстрілювала

стільки скільки цій владі було потрібно розстріляти. Під час підготовки голодової трагедії 1921-1922 рр. до послуг большевицько-військової влади була ЧК. Цивільна большевицька влада в переведенні терористичних актів в добу другої голодової трагедії користувалася органами ГПУ, що вже на той час мало добру практику і вишколене військо особливого призначення. Назагал мусимо сказати, що в обидвох голодоморах большевики спрямовували свій терор і в першу чергу нищили український національно свідомий елемент.

8. Канібалізм, трупопоїдання, самогубства і божевілья були досить частими явищами обидвох голодових трагедій. Ці явища були наслідком голоду та інших форм жорстокого терору ЧК-ОГПУ-НКВД.

9. Найбільш подібною рисою обидвох голодових трагедій була штучність чи зумисність їх створення. Коли б у большевиків не було спеціального наміру створювати голод в Україні, його не було б ані в 1921-1922 рр., ані в 1932-1933 рр. Не зважаючи на це, що під час воєнного комунізму Україна утримувала і харчувала окупаційну червону армію, вона мала понад два мільярди пудів харчових запасів. При таких харчових запасах Україна була спроможна перетривати любий недорід (на який большевики так завзято спихають причину голоду в ті роки) протягом п'яти років, коли б не спеціально застосована большевиками грабінницька акція, спрямована на організацію зумисного голоду. Характерним прикладом штучности створення першої голодової трагедії було те, що реквізиція харчових запасів продовжувалась навіть тоді, коли вже 10 мільйонів людей голодувало.

Так само в 1932-1933 рр. ніякої голодової трагедії не було б, коли б московсько-большевицький уряд того спеціально не прагнув. Як подають інформаційно-літературні джерела, 1932 рік позначився добрими кліматичними умовами, достатньою кількістю опадів, великою кількістю днів сонячної погоди, як також непоганим урожаєм. Кількість збіжжя, зібраного з урожаю в літі того року, обчислювалося в 462,705.500 бушлів, більше, як потребувалося, щоб прогодувати населення і ще мати запаси зерна для посіву, якого було потрібно для тієї цілі 88 мільйонів бушлів. І тоді залишилося б більше ніж 375 млн. бушлів для потреб населення. Якщо поділити цю кількість зерна між населенням, це дало б 11.5 бушля, або 690 фунтів зерна для кожної людини. Така кількість зерна є цілком достатньою, щоб прогодувати не тільки людей, але й худобу також. Цей факт базований на даних російської офіційної статистики і не може бути заперечений. Ці дані показують, що кожна людина в Україні в 1932 році могла б дістати 2 фунти зерна на день, плюс до цього різноманітні інші харчові додатки. Очевидно, що такої кількості харчу цілком вистачає для існуван-

ня людини. В такому випадку виникає питання, що ж за причина голоду 1932-1933 рр.? Залишається одна відповідь, що советсько-більшевицький уряд вирішив зламати хребет української опозиції і завершити російську домінацію над Україною. Щоб досягти своєї цілі в цьому аспекті московсько-більшевицький уряд запланував і штучно довершив катастрофального розміру голод в Україні, рівного якому історія Європи не знає.

10. В часи підготовки обидвох голодових трагедій ідея плекання «єдиної неділимої Росії» в цілях інтенсивної експлуатації України в большевицьких умах займала поважне місце. Тільки з цих міркувань большевики досить активно й наполегливо працювали в 1919-1920 рр. над розбудовою єдиного економічного організму для Росії й України разом і над поширенням та закріпленням централізації й контролю над всіма економічними ділянками усіх советських республік, в тому числі й України, в період 1932-1933 рр. Головно з цією метою активно перепроводжувалася в життя в період голодової трагедії 1921-1922 рр., т. зв. «советизація окраїн», тобто неросійських складових частин большевицької імперії, яка була відносним еквівалентом русифікаційної політики супроти українського населення під час голодової трагедії 1932-1933 рр.

Зменшення населення в Україні під час голоду 1932-1933 рр. допомогло дальшій русифікації України, бо замість померлих і замордованих українців було переселено з Росії багато росіян до міст, а також на села, і тоді національна політика большевиків більш пристосовувалася до переселенців ніж до українців, хоч українці були в більшості. Така політика була спрямована головно на придушення дальшого розвитку української нації і на нищення усіх форм незалежного життя.

Якраз рік великого голоду, 1933, був також роком початку розбудови сучасної, поширеної, модерної русифікації, цілком відмінної від ранньої русифікації, що існувала під назвою «советизації» періоду воєнного комунізму. Большевицька Москва в зв'язку з її майбутніми плянами потребувала такої русифікації, яка повністю задовольняла б вимоги великодержавницької централізації ССРСР — централізації всього державного, політичного, економічного і навіть культурного життя в одних державних, російсько-шовіністичних руках. Такого роду русифікація, з точки зору большевицьких вождів, вже тоді вважалася солідною запорукою створення в майбутньому «єдиного советского народу» з одною російською мовою, спільною культурою та ідентичним ідеологічно-політичним процесом думання. Такий спосіб русифікації якраз тепер є досить актуальним.

Для забезпечення наслідків такої русифікації, большевики вже тоді поступово усували все з дороги, що перешкаджало їм в досяг-

ненні поставленої перед собою мети. А таким головним каменем спотикання в успішному виконанні завдань русифікаційної політики був насамперед український націоналізм і все інше, що з ним було пов'язане. Отже, з точки зору большевиків, якраз цей «камінь спотикання» треба було усунути з своєї дороги, щоб у своїх цілях вільно піти вперед. Іншими словами, рішуча боротьба й розгром українського націоналізму були невідкладними завданнями русифікаційної політики большевиків в Україні в період голодової катастрофи 1932-1933 рр.

III. Різниця поміж двома голодовими трагедіями

Цілком зрозуміло, що крім подібностей ці дві голодові трагедії мали в собі елементи відмінності:

- 1) обидві голодові трагедії були організовані в різних обставинах. Перша голодова трагедія була створена в умовах російської військової окупації, тоді, як голод 1932-1933 рр. був большевицьким твором мирного часу;
- 2) під час голодової трагедії 1921-1922 рр. фізичний терор большевиків був спрямований головним чином проти селянства, а в другу чергу проти всіх тих, що були большевиками запідозрені в «контрреволюції». Отже, голодова трагедія того часу була явищем політично-економічного характеру, тоді, як друга голодова трагедія була створена на засадах тотального терору проти цілої української нації, включно з комуністами. Голодовий терор головно був спрямований проти селянства, тоді, як тортурами фізичного терору був охоплений увесь український народ незалежно від віку, статі, соціального положення, освітнього рівня чи партійної приналежності. Виходячи з цього погляду, голодову трагедію 1932-1933 рр. треба вважати явищем політично-економічним, ідеологічно-політичним і тотально, або універсально-національним;
3. голодова трагедія 1921-1922 рр. формувалася за принципом зональної концентрації російсько-большевицьких військ в Україні. Себто, там, де була більша концентрація тих військ, там грабункова акція була сильніша, там і голод був жахливіший. Отже, виходячи із цього принципу, всю українську територію в ті часи умовно можна б було розбити на три голодові зони: (а) південна частина України, тобто степова смуга України, була зоною катастрофального голоду; (б) лісостепова смуга України (північна Київщина, північна Катеринославщина, Полтавщина і Харківщина) була зоною середньої сили голоду, а лісова смуга голоду, тобто північна частина України, знаходилася в зоні найслабшого голоду, не зважаючи на те, що ця смуга є найслабшим зерновим краєм України. Щодо трагедії голоду 1932-1933 рр., я мушу сказа-

ти, що ця голодова трагедія не може бути окреслена принципом визначення голодових зон, бо вся територія України, Кубані і Донщини, густо заселеної українцями знаходилася в смузі тотально-катастрофального голоду.

4. Під час голоду 1921-1922 рр. мешканці міст не мали ніякого постачання і тому вони терпіли від голоду більше ніж сільські мешканці, особливо інтелігенція, яка була непристосована до фізичної праці, тоді, як під час голоду 1932-1933 рр. мешканці міста, хоча й не регулярно, мали централізоване постачання харчовими продуктами і по цій причині мешканці міста мали тільки великі харчові труднощі, але не голод.

5. Під час першої голодової трагедії большевики не приховували наявності голоду в Україні. Вони навіть погоджувалися на рятувничу діяльність західних представників в Україні. Але дійсну причину тодішнього голоду вони приховували, пояснюючи його перед зовнішнім світом не як наслідок грабіжницької акції супроти селян, а як стихійне лихо, що сталося в наслідок недороду, спричиненого великою посухою.

Навпаки, другу голодову трагедію 1932-1933 рр. большевики дуже намагалися затаїти від зовнішнього світу. Вони всяко заперечували наявність голоду в Україні і називали розмови про голод пропагандою контрреволюційних елементів закордону й офіційно відкидали всяку зовнішню допомогу. Советське радіо, преса, література і всі засоби комунікації були цензуровані під оглядом голодової тематики. Всі ті, що діставали пакунки з закордону були примушені органами ГПУ заявити, що вони їх не потребують і всі такі пакунки, особливо харчового характеру, відправлялися назад. Спеціально проводилася кампанія негайного усунення трупів і живих пухлих людей з публічних місць міста, усіх центральних доріг, залізниць, щоб не було будь-якого доказу про масовий голодомор сільського населення.

Приховування голоду в Україні є деяким доказом його штучного спричинення, бо якби голод трапився в наслідок природних причин, тоді не було б потреби його приховувати і тоді кожний крок був би вжитий на те, щоб полегшити голодову ситуацію. Але всі дані говорять про те, що советський уряд не тільки приховував голод, а навпаки — пробував поширити масштаби голоду, щоб знищити населення, яке стояло в опозиції до його керівництва. Мабуть з причини приховування голоду, П. Постишев, будучи головним емісаром Сталіна в Україні, не хотів слухати будь-яких розмов про голод, заявляючи, що він «приїхав в Україну не рятувати українців від голоду, а рятувати їх від української мови», а Сталін суворо карав і навіть нищив тих, хто з ним вів розмови про голод в Україні. Приховуванням голоду Москва мала продов-

жувати політику геноциду без протестів інших народів світу, і таким чином не втрачати правдивості і дипломатичного визнання на світовій арені, якого вона завжди прагне досягти. Цілком не дивно, що якраз після приїзду Еріо, французького прем'єр-міністра, до Харкова, де спеціально для нього було все так красиво «задекороване», що він, вернувшись до Франції, мусів публічно заявити, що в Україні ніякого голоду немає і що навпаки, він побачив там щасливе і радісне життя. Франція відразу по його приїзді відновила дружні стосунки з ССРСР. Мабуть, також Америка на підставі заяви Еріо про щасливе і веселе життя в Україні, визнала ССРСР за державу і налагодила з ним дипломатичні стосунки тоді, коли аж до 1933 року цього не робила.

6. Під час першої голодової трагедії національна політика большевиків в Україні офіційно не була означена. Під час другої голодової трагедії вона стала обмеженою програмою широкої русифікації і спрямованою по лінії нищення всього національного під гаслом «боротьби проти українського націоналізму».

IV. Ознаки штучного голоду

Ознаками штучного створення голоду були:

1) неймовірний розмах грабіжницької акції большевиків під час підготовки обидвох голодових трагедій, яка виявилася в непромірно великих нормах під час проведення хліборозкладки в підготовчому періоді першої голодової трагедії та в проведенні хлібозаготівель в час другої голодової трагедії;

2) під час другої голодової трагедії в 1933 р., з наміром забезпечити успішність пляново організованого голоду, большевицька влада відбирала харчові продукти у голодуючих, що переїздили кордон поміж Росією і Україною;

3) на прикордонних залізничних станціях стояли сильні загони залізничного ГПУ, що не випускали з України голодуючих селян, а з Росії не пропускали продуктів;

4) у літі 1932 року, коли збіжжя достигало, були встановленні охоронні вишки на полях, з яких озброєні вартові разом з членами комсомолу і комнезамом охороняли збіжжя на стеблі від селян-колгоспників;

5) 7-го серпня 1932 р. на наказ з Москви, маріонетковий уряд Української ССР примушений був видати закон, згідно з яким усі посілості колгоспів і кооперативів вважаються державною власністю і охорона державної власності мусить бути посилена, тому в законі говорилося, що крадіж державної власності карається розстрілом на місці, або спеціальною депортацією на північ ССРСР. Цей закон був виданий у зв'язку з нестачею харчів у

селян, які шукали собі різних засобів для набування харчів. Одним із таких засобів було збирання колосків на колгоспних полях під час жнив та після них;

6) щоб перешкодити голодуючому населенню України їздити в ті місця ССРСР, які не були так дуже заторкнені драстичними заходами держави, і де нестача харчів не була такою гострою, ЦК Російської Комуністичної Партії видав декрет який вимагав письмового дозволу на купівлю залізничного квитка. В зв'язку з цим ті, що їздили без дозволу, мусіли бути зняті з потягу, а кожний харчовий продукт, який вони з собою везли, мусів бути конфіскований;

7) до цих труднощів, що їх мало українське селянство, декрет уряду від 22-го серпня 1932 року, інформував, що везення з собою печеного хліба мусіло інтерпретуватись, як спекуляція, за яку, як правило, судили;

8) в наслідок безгосподарної акції величезні купи збіжжя лежали на полі під відкритим небом, ніким не використані, збіжжя гнило, селяни дуже голодували, але їм було заборонено законом брати, чи навіть наближатись до цього збіжжя. Це означало, що Москва воліла згноїти збіжжя, але населенню не дати, бо воно було присуджене на смерть.

V. Сполучення фізичного терору проти української інтелігенції з голодовим терором проти українських селян

Плянново-організований голод був тільки частиною загального народобивства, запланованого Сталіном та його російсько-більшевицькою клікою супроти цілої української нації. Тому, говорячи про голод як про специфічну форму терору, спрямованого головню проти українського селянства, ми мусимо брати під увагу цілий комплекс терористичних дій московського більшевизму, на які він опирався в застосуванні загального народобивства супроти цілого українського народу.

Отже, вже в початковій стадії підготовки великого голоду, призначеного для українського селянства, Сталін запланував нищення національно-ідейного проводу цього селянства, а саме — української інтелігенції, яку він, насамперед, уважав винною за українські національні здобутки під час НЕП-у, які почали досить помітно затіювати досягнення російської культури в Україні. Отже, Сталін, ліквідуючи НЕП, мав намір зліквідувати і ті українські національно-культурні надбання, а разом з цим зліквідувати й українську національно-свідому інтелігенцію, як фундатора й творця національно-культурного життя, наполегливо і завжди підтримуваного селянством.

Виходячи з цих міркувань, большевицька Москва сполучила масовий фізичний терор проти української національно-свідомої інтелігенції з таким же терором проти селян, і конкретно поставила його в прямий зв'язок з проведенням примусової колективізації. У зв'язку із цим, з наказу Сталіна ГПУ взяло цю справу в свої руки і зачало відразу діяти: в липні 1929 року були проведені масові арешти підозрілих членів СВУ і СУМ-у. Десять близько 5.000 людей було відразу заарештовано в зв'язку зі справою СВУ і СУМ-у, але тільки 45 головних керівників було підібрано для т. зв. показового судового процесу СВУ, який відбувся між 9 березня і 19-им квітня 1930 року в Харкові. Серед підсудних фігурували найвизначніші вчені, педагоги, літератори, письменники та інші. Головні із них такі: академіки С. Єфремов і Слабченко; з інших учених і письменників: Дурдуківський, Ніковський, Чехівський, Гермайзе, Старицька-Черняхівська і проф. Ганцов. Усіх їх було засуджено на довгі періоди заслання в концентраційних таборах на Соловках і Сибіру, але ані один із них назад не повернувся і всякий слід по них пропав.

Про лиху долю деяких із них, як академіка М. Слабченка, Й. Гермайзе, М. Павлушкова дещо описує у своїх спогадах «Українська інтелігенція на Соловках» відомий нам історик С. О. Підгайний, якому довелося разом з ними пережити страшні будні Соловецького концтабору. Що стосується решти з 5.000 заарештованих в справі СВУ і СУМ-у, серед яких було багато передової української інтелігенції, високошкільної молоді і частини селян, то багато із них було розстріляно, а багато заслано до концтаборів без жодного суду, просто за постановою органів ГПУ. Згідно тверджень С. О. Підгайного в його «Українській інтелігенції на Соловках» треба розуміти, що терор над «приналежними» колись до СВУ ніколи не вщухав. Навпаки, під час голоду, «коли терор на Україні набрав нечуваних розмірів, по одному тільки процесі СВУ не тільки тюрми, а всі льохи набито було українськими селянами та інтелігентами і стріляли не сотнями, а тисячами, і самих освічених студентів і малописьменних селян, а тих, що прибули на Соловки позасуджували не менше, як на 10 років каторги».

Українська Автокефальна Православна Церква, як джерело національно-виховного і релігійного проводу, також була обвинувачена в націоналізмі і на цій підставі зліквідована: майно було skonфісковане, церкви позамикані або поруйновані, тисячі її вірних слуг, включно з митрополитом В. Липківським, 40 єпископами і 20.000 священників і монахів були фізично знищені органами ГПУ-НКВД.

1933 рік особливо був роком найактивнішого наступу большевицько-шовіністичної Москви на здобутки й досягнення українсь-

кої культурної революції, що сталася протягом останнього десятиріччя перед голодом, як також роком безпощадного, терористичного розгрому провідників та співучасників цієї революції. Так, на весні того голодового року, в час найвищої смертності українського селянства від голоду, почалися масові арешти і розстріли без суду провідних людей українського національно-культурного, господарчого і державно-політичного життя. Саме тоді на велику скалю розпочалися арешти і розстріли національно-свідомих українських комуністів, зокрема вихідців з інших українських партій, а також майже всіх тих, що походили із західних українських земель. Особливою новиною саме в 1933 році було масове фізичне винищення усіх провідних, а трохи пізніше й рядових українських комуністів, що вийшли із лав боротьбістів та укапістів. Багато із них були розстріляні без суду, або таємно знищені по тюрмах і концтаборах, до яких вони потрапили як жертви московського терору. Серед них О. Шумський, К. Максимович, А. Річицький, М. Авдієнко, М. Полоз, О. Волох, Сірко, Тур, І. Лизанський, М. Лозинський, С. Вітик, А. Сліпанський, Вікул та інші. В тому ж році були знищені всі діячі української національної революції: генерал Ю. Тютюник, В. Голубович, П. Христюк, М. Чечель, Г. Косак, Й. Букшований та інші.

В березні 1933 року було розстріляно за звичайною постановою ГПУ 35 керівних осіб Народнього Комісаріату Земельних Справ України на чолі з Ф. Конаром-Палашуком, якого фіктивно було звинувачено в причетності до таємної української націоналістичної організації, а 40 інших осіб по цій справі було засуджено і знищено пізніше.

Хоч більшовики й приховували наявність голоду в Україні, але це їм зовсім не перешкоджало в серпні 1933 року Андрія Сліпанського, а так само інших економістів, що працювали при Академії сільсько-господарських наук, обвинуватити в організації голоду, заарештувати, і, очевидно, знищити, бо про їхню дальшу долю після арешту, ніхто нічого не чув.

Тоді ж було розгромлено історичні й літературознавчі інститути Всеукраїнської Академії Наук, так звані «школи» М. Грушевського та М. Яворського. Було спаралізовано працю усіх українських мовознавчих інституцій, а їх визначних діячів, таких як О. Курило, Є. Тимченко, О. Синявський, М. Сулима та інші було заарештовано і потім знищено.

У травні 1933 року майже все населення підсоветської України, як ніколи перед тим, знаходилося під загрозою жахливого терору ГПУ і смертельної небезпеки від голоду. І саме тоді на знак протесту проти народобивчої політики Москви 13-го травня покінчив життя самогубством один з найвидатніших діячів українського підсоветського національного відродження 20-их років, автор га-

сла «Геть від Москви», Микола Хвильовий. Його смерть була свого роду крахом української національно-культурної революції в умовах радянського життя, до проваду якої він належав.

Ще більш вражаючим було самогубство Миколи Скрипника, який застрелився 7-го липня 1933 року у відповідь на вимогу Москви засудити свій національний ухил і капітулювати перед новим антиукраїнським шовіністично-терористичним курсом «національної політики».

Треба вважати що самогубства Скрипника й Хвильового були пересторогою для тих українців, свідомість яких формувалася під впливом фальшивої пропаганди про комуністичну справедливість Москви. Але, безумовно, ці самогубства не мали ніякого впливу на дальше ведення московської політики, бо ж Москва в своїх злочинних діях ніколи не поступається. Навпаки, саме тоді Постишев зарядив масову чистку комуністичної партії України і закликав органи ГПУ робити нову атаку на «ворогів держави». За період чистки 75% усіх керівників місцевих рад і 80% секретарів місцевих партійних комітетів були звільнені з посад. Більшість із тих звільнених були заарештовані, а тотальне членство комуністичної партії України в наслідок чистки було зредуковане з 520.000 на червень 1932 р. до 470.000 осіб на 1-ше жовтня 1933 р. Вичищені члени партії були або розстріляні, або депортовані до концентраційних таборів.

VI. Висновки

З вищесказаного бачимо, що саме 1933 рік характеризується не тільки масовим вимиранням українського селянства, а цілою низкою ще доповнюючих фактів большевицького терору в Україні, які, в сполученні з пляново організованим голодом селянства, надають цій українській трагедії характеру справжньої тотальної, всенаціональної катастрофи, що визначає собою цілість трагедії всього українського народу. Це був рік поєднання народобвиства голодом з цілим набором різноманітних форм антиукраїнського терору, себто, поєднання специфічної форми терору проти селянства у вигляді пляново організованого голоду з національно-політичним терором, застосованого до всіх українців, незалежно від соціально-класового походження, від революційних заслуг в минулому, радянсько-громадянської діяльності чи приналежності до комуністичної партії, себто, з терором застосованим проти кожного українця, що не погоджується з національно-соціальною чи національно-політичною програмою московсько-большевицької влади, чи навіть тільки почуває себе українцем. Також з національно-культурним терором, спрямованим проти національно-

свідомої української інтелігенції, яка прямо чи побічно була пов'язана з розбудовою української національної культури, головню письменників, діячів української науки, спеціалістів українського мистецтва, викладачів української мови, української історії, робітників українського бібліотекарства і всіх співробітників згаданих тут категорій.

Іншими словами, 1933 рік був роком активного наступу шовіністично-большевицької Москви по всьому фронті культурних, господарсько-економічних і національно-побутових досягнень українського народу за останнє десятиріччя перед голодом, в наслідок якого Москва могла розгромити «основну армію національного руху — селянство» та його потенційний провід — українську національну інтелігенцію і цим завершити розгром українського націоналізму та проголосити його державним злочином, що поруч зі зрадою держави, мусів каратись смертю.

З розгромом українського націоналізму, 1933 рік став роком початку широкої, модерної русифікації, засобами якої Москва й сьогодні досить поспішно нищить українську націю, а за рахунок її розбудовую свою, російську.

На закінчення я хочу підкреслити, що ця доповідь не є голословним рапортом доповідача, бо вона побудована на підставі власного досвіду, набутого з особистих переживань обидвох голодових трагедій і доповнена даними з наукових і літературно інформаційних джерел, таких як: «Біла книга про чорні діла Кремля», «Голод на Україні» — Івана Герасимовича, «Українська інтелігенція на Соловках» — С. О. Підгайного, «Український голокост, 1933» — В. І. Гришка, «The agony of a nation» — Степана Олеськова, «Найбільший злочин Кремля» — М. Вербицького та «Я вибрав свободу» — В. Кравченка.

Я. ГАЙВАС

У СЛІПІЙ ВУЛИЦІ

«Третя хвиля» російської еміграції викинула на західні береги й взагалі у вільний світ сотні й тисячі росіян та людей російської культури. Багато з тих других і надалі вважають себе частиною тієї культури й того народу та діють згідно з тією своєю настановою. Ця хвиля пройшла вже крізь перший шок, народжений опущенням батьківщини та konieczністю знайти себе в зовсім новому світі. Тепер та людська хвиля, запускаючи коріння в нову землю та нове оточення, починає формулювати свою життєву філософію, синтезуючи принесене з собою із тим, що вона застала тут. Вона усвідомлює собі й раціоналізує свою ролю в світі, своє відношення до Росії, колишньої та сучасної, та свій вклад у творення майбутньої російської дійсності.

В «третьій хвилі» знайшлося так багато талановитих одиниць, що від них треба сподіватися багато творчих зусиль і осягтів; шукання нових шляхів для себе та для своєї опущеної батьківщини; і, очевидно, чималой ролі в нових суспільствах, в яких їм довелося, чи доведеться жити, а через них і у світі. Не бракуватиме невдач і розчарувань, на яких особливо багаті історії всіх еміграцій. Щойно приглянувшись ближче скількості та професійному профілеві «третьої хвилі», стає ясным її величезний творчий потенціал. На маргінесі цього факту можна тільки дивуватися, що штовхнуло советську верхівку сучасної російської імперії піти на такий вагомий кровопуск. Здається, що найближче до правди буде припущення, що заkostenіла в партійній догматиці і державно-партійному бюрократизмі «советська номенклятура» вже не могла дати собі ради з «напором і бурею» нових ідей і нових прагнень з боку величезного числа талановитіших людей і тому рішила відкрити «вентиль соціальної безпеки» і радше позбутися їх поза кордони імперії, як допустити до поширення її впливів у нутрі та неминучого ферменту. Який вона матиме успіх в тому своєму потягненні — можна сперечатися, але зовсім певно, що з одного боку, випускаючи тих людей, вона з другого боку поробила й далі робить заходи, щоб усетаки якось тих людей використати для себе і своїх плянів проникання у світ та поширювання своїх впливів. Напевно серед тих людей немало і большевицьких «вти-

чок», висланих зі спеціальними завданнями. Одначе все це не припинить внутрішнього ферменту в советському сіспільстві, а може його тільки пригамувати у якійсь мірі та припізнити його визрівання.

Заки дійде до ширших творчих виявів потенціалу «третьої хвили», то, поминаючи вже наявні індивідуальні успіхи таких одиниць, як Солженіцин, Ростроповіч тощо, поодинокі люди тієї хвили перейдуть через свою кризу. Саме тепер показуються перші серйозніші, вже зовсім на поверхні життя, об'яви тієї кризи. Дискусії, спори, неfortunні виступи в пресі чи навіть бійки на бруклінському Брайтон Бічі, чи в інших цього рода осередках, де масово поселилася значна частина новоприбулих з ССРСР, ексцеси проти існуючих у цій країні норм, чи ломання законів — це безсумнівні сигнали наростаючого хвилювання і неспокою.

Наслідком того неспокою серед відповідальних кіл російської громадськості починається шукання й аналіза тих об'явів. Як звичайно буває, так і в цьому випадку, початкові спроби аналізу мають тенденцію йти по лінії найлегшого опору, що в цьому випадку виявляється як шукання причин усього лиха та усяких клопотів і незгод у підривних акціях советської агентури. Такі акції, очевидно, е широко розгалужені, ідуть в глибину та оперті на чисельній потузі тієї агентури, яка в найбільш сприятливих для неї американських умовах виросла до неймовірних розмірів. І працює вона невсипущо, втручаючись і використовуючи кожну нагоду, кожен життєвий прояв чи випадок. Має вона висококваліфікованих спеців від агентурних діл, «прямих акцій» і взагалі того брудного ремесла і тому не раз їй вдаються мистецькі потягнення, що приносять великі, часто тривалі шкоди національним еміграційним групам. Одначе, не зважаючи на те все, висліди її праці в загальному обрахунку, принаймні дотепер, обмежені до поодиноких особливо удатних акцій, але загальної, тривалої, всебічної кампанії дотепер їм не вдалося перевести. Національно-культурні групи в цій країні, та здебільшого в інших країнах Заходу, що прибули зі сфери російсько-советського владування, тобто з-поза залізної заслони, включно з сателітними країнами, вже так обізнані з брудними, рафінованими методами «залізних чекістів», що їм щораз важче добиватися вагоміших успіхів.

Правда, дехто думає інакше й покликується на історичні приклади та ситуаційні аналогії, які не раз алярмуючі, а також трагічні. Кожна національна група зазнала важких нищівних ударів з боку большевицької агентури в періоді між двома світовими війнами. Одначе те, чого наробила советська агентура чисельній і з початку свого існування могутній російській еміграції після боль-

шевицької революції, дотепер не повторилося і ледве чи може повторитися. Та все ж таки минулі советські тріумфи у відношенні до тієї еміграції неодному навівають чималі сумніви стосовно відпорності і теперішньої хвилі російської еміграції. Російська еміграція після 1917 року була до тієї міри переїджена советською агентурою, що власне та агентурна советська діяльність фактично визначила вагу тієї еміграції не лише у відношенні до Росії, але у великій мірі у відношенні до світу, до країн, де їм довелося жити та працювати.

Графи і царські генерали, які безстрашно штурмували на чолі своїх відділів окопи й укріплені пункти, вчені та великі діячі російської культури далися заманити в сіті советських агентів і тільки великі індивідуальні успіхи російських літераторів, мистців, учених та господарників урятували ім'я тогочасної російської еміграції. Коли б не ті великі одиниці, то її ім'я було б визначене советським агентом, який видавав советам у руки ЧеКа, а відтак ГПУ своїх товаришів зброї, царським генералом Скобелевим, видавцем великої російської енциклопедії Єфроном, і численними іншими. А найбільш промовистою і ілюстрованою була діяльність організації «Траст», założеної і кермованої майстрами з Луб'янки в Москві. Та організація діяла довгі роки і щойно, коли її роля для Москви вичерпалася, а інші елементи та люди советської агентури могли з успіхом продовжати її роботу, Москва унаявила її як своє діло і свій інструмент, щоб ще і в такий спосіб продемонструвати свою майстерність та свою «всесильність». Між іншим, саме тепер ми знову є під зливою такої советської шептаної пропаганди між усіма національними групами, а найбільш таки серед російської групи і то тих з «третьої хвилі», що, мовляв, «в Москві все знають», а советські агенти є всюди, в кожній справі мають свої пальці і власне їхня воля і замисли вирішують, а еміграційні групи та їх проводи є тільки сліпим зряддям у їхніх руках, а чи навіть куклами.

Крім усіх інших агентурно-підривних акцій на більшу скалю советська секретна машина використала до краю у 20-их роках рух «сменовіховщини», що його жертвою впали не лише численні наївні російські патріоти, але й чимало українців. Всі вони після того, як їх використано до кінця Москвою — одних для пропаганди російсько-советської справи, а других навіть для нищення співвітчизників, стали жертвою советських млинів смерті.

То ж не диво, що в неодного виникає думка: чи не повториться це й тепер? Чи перед такою небезпекою не опинилася вже теперішня «третя хвиля»? Чи не повториться епідемія «сменовіховства» і чи не слід очікувати ближчим часом, може вже весною

чи літом цього року, на зміну «третьій хвилі еміграції» «хвилю повороту» до ССРСР?

Така небезпека, очевидно, є й нею легковажити не можна. Але можна й треба сподіватися, що величезний і гіркий досвід недавно минулого не піде надармо, що він є й залишиться великою практичною лекцією, яка дасть росіянам у вільному світі вміння й засоби оминати це. Хоч уже тепер очевидні серйозні спроби проникання советської агентури в російські середовища, українські й інші також не мають імунітету від цього, але є всі дані сподіватися, що відповідальні російські чинники не дадуться звести на манівці та з успіхом протиставляться зростаючому советському наступові на них. Тим більше, що не бракує сигналів про надходячу небезпеку, її спрямування, її методи поступування.

Значить, не виєліміновуючи поважних агентурних впливів, треба сказати, що сучасна наростаюча криза серед нової російської еміграції виростає з глибших органічних, соціальних, культурних, економічних і психологічних причин, які у якійсь мірі причасні кожній еміграції. Вона, ця криза, ще не визріла, не прийняла своїх остаточних форм і розмірів, але її сигнали вже зовсім виразні. Вона, як і кожна криза, може стати каталізатором нових соціополітичних та ідейних зрушень серед російської еміграції, але також, коли б чоловім російським колам не вдалося взяти її під контроль й штовхнути у здорові береги, вона може розлитися у нове «сменовіховство», чи інші подібні явища.

Одним із найвиразніших, а може й найнебезпечніших сигналів тієї кризи є інтерв'ю, що його недавно провів директор радіо Вільна Європа, Джордж Урбан, з російським новоемігрантом, видатним професором Московського університету, співробітником Академії Наук ССРСР, філософом і соціологом Олександром Зіновевим.

О. Зіновев признана величина серед інших світочів «третьої хвилі». В 1978 році, коли він брав участь у філософському конгресі в Західній Німеччині, куди, як виявилось, КГБ випустило його з пляном позбутися його, московський уряд позбавив його громадянства і в такий спосіб замкнув йому дорогу до повороту на батьківщину. Сьогодні, після публікації його інтерв'ю, серед росіян у вільному світі кружляє думка, що ціла та гра була заздалегідь запрограмована КГБ, а тепер тільки починається її черговий акт, в якому Зіновев мав би зіграти ролю чинника, що морально розкладає протисоветську еміграцію. Доказів на те немає, але оборонців такої тези не бракує навіть серед серйозних російських еміграційних діячів.

Довгі роки здавалося, що Зіновев акліматизувався на Заході;

він постійно живе в Мюнхені, Баварія. З-під його пера почали жвавим темпом появлятися книги, статті, інтерв'ю, виступи в радіо. Майже кожна з його книжок і багато з його виступів привертала до себе увагу не лише советологів, але й ширших читацьких кіл. А такі книжки Зіновева, як «Гомо советікус», «Зяющі висоти», «Блискуче майбутнє», «Реальність комунізму» стали своєрідною клясиною творчості «третьої хвилі». Глибокий мислитель і аналітик, талановитий сатирик і блискучий стиліст у слові й письмі Зіновев, здавалося, станув на твердий ґрунт і буде одним із стовпів, на якому «третя хвиля» будуватиме своє місце і свою ролу в світі та свої впливи на розвиток подій у їхній російській батьківщині. Одначе різні нотки у виступах Зіновева вже передтим викликували здвиги раменами і вказували, що з ним не так гладко, як могло здаватися. Та справжнім «громом з ясного неба» було згадане вже інтерв'ю, видруковане в широковідомому й вельми впливовому лондонському журналі «Енкантер» за місяці квітень-травень, 1984 р.

Інтерв'ю з Зіновевим перевів добрий експерт того діла Джордж Урбан, який уже не раз виявив себе неабияким майстром цього мистецтва. Його інтерв'ю з Мілованом Джіласом, Збігневом Бжезінським, Лешком Колаковским, Джін Киркпатрик та іншими внесли багато нового й цікавого в порушувані теми. Але таких драстичних і взаємозаперечливих оцінок і поглядів, які він у тому інтерв'ю висловив, ніхто не сподівався. Після цього неспокоєві, стурбуванню і розчаруванню в першу чергу між росіянами «третьої хвилі» прямо немає меж. Урбан, мадярський емігрант, який в 1947 році абсолютував на університеті в Будапешті, а дев'ять років пізніше залишив Мадярщину (1956), зробив докторат на університеті в Лондоні. Вже до того часу він показав себе надійним політологом у різних виступах, особливо в ББС (Британський радіовузол), а відтак у ряді книжок і статей в найбільш престижних журналах.

Інтерв'ю Зіновева викликало таку бурю серед росіян у вільному світі, а в Советському Союзі таке ликування й затирання рук в керівників закордонних акцій КГБ, що Зіновев був змушений написати одвертого листа-статтю для своїх російських співгромадян, особливо з «третьої хвилі», щоб спробувати раціоналізувати й оправдати себе й свої таки на правду потрясаючі погляди, висловлені в тому інтерв'ю. Одначе, це йому аж ніяк не вдалося. Він сам свідомий того і тому в тій статті-листі під наголовком «Почему я не вернусь в Россию» пише: «Я знаю, що мене й цим разом не зрозуміють». Та причину у цьому незрозумінні він не бачить у своїх словах та виступах, але, як звичайно буває у таких

випадках, шукає їх у «всіх і вся». Він пише: «Я знаю, що і ті мої слова будуть пояснені й осуджені в душі сучасного способу думання, яке рідкісно поверховне, хаотичне, невідповідальне».

«Почему я не вернусь в Россию» опублікували повнотою, або в численних вирізках різні російські періодики, а місячник «Континент» заповів широку дискусію над цим інтерв'ю, чи вірніше, над проблемами порушеними в ньому. А дискутувати справді є над чим! Дискусія ця, якщо «Континентові» вдасться її розвинути як слід, може бути власне тим каталізатором, що породить нові думки, які внесуть свій вклад у російську політичну думку, яка не в силі вирватися з тотального полону єдиноділімства, всеросійського зазнайства, промовчувань та недоговорень. В центральних питаннях нашої сучасності — відношення між народами, суверенність народів, рівність народів, яка єдино може бути забезпечена у власних державах, віджилість великопростірних багатонаціональних формацій і імперіялізмів росіяни так разюче позаду, що хоч вони відчують нову епоху, але підходять до її проблем з давноминулими рецептами та інструментами. Зіновев у своїй статті каже: «Наша справжня батьківщина щезла разом з нашою епохою», а ту минулу епоху уточнює «безпосередньою пореволюційною», але на тому кінець. Кроку вперед він не може, чи не хоче робити, бо бачить там не «зрюючі висоти», уживаючи його слівництва, а бездонну й неминучу пропасть для вчорашньої Росії, яка на наших очах доживає свого кінця. Отже, якщо ті нові думки, які могла б породити намічена дискусія, пішли б на зустріч сучасному й майбутньому, то це було б корисне не лише для росіян, але й для українців, як і членів усіх інших народів, поневолених в російській імперії.

Для кращої проглядності поглядів і оцінок Зіновева та критичних зауважень до них найкраще, мабуть, буде триматися не перебігу інтерв'ю, а звертатися до тем, зачеплених і обговорюваних у ньому. Ми почнемо з того як Зіновев представляє себе світовій громадськості, а в першу чергу своїм читачам: «Для мене революція (большевицька) й усе те, що вона принесла зі собою, творить увесь сенс життя. Та це не значить, що я підтримую сучасний советський режим. Ні, я є людиною 1920 і 1930 років. . . Я є советська людина, я провів майже 60 років в советському суспільстві та робив усе можливе, щоб служити йому. Це не значить, що я не критикую системи. Крізь цілий Советський Союз система завжди була критикованою на всіх життєвих площинах, але цей критичизм був з нутра системи. Вони (критики) не ставлять під запит легальності (системи). . . Я вважаю існування советської системи природнім фактом. Моею проблемою є, як жити у тій системі».

В тому місці Урбан поставив Зіновева питання, яке стало центральним пробним питанням, що дає розуміти цілу безнадійність становища Зіновева. Урбан запитав: «Припустім, що ваш пост професора московського університету був би поставлений вам до диспозиції, а всі ваші ухили були б спокійно призабуті. Чи ви вернулися б до Советського Союзу?» На це питання Зіновев відповів зразу й рішуче, що виключає всякі спекуляції й інтерпретації: «Я вернувся б відразу. Я був (як це я повторно говорив) рішуче проти Сталіна і сталінізму; однак оточення було моїм цілим життям. Боровся я за советське суспільство, якого лідером був Сталін, і боровся за нього з переконанням! У той час я був відчужений від Сталіна і плянував убити його». «О, так?» — кидає Урбан, на що Зіновев відповідає: «О, так. Однак, де мені було наказано моїми зверхниками наражати мое життя за Сталіна, я це робив без хитань».

На цьому можна б було закінчити розгляд інтерв'ю Урбана з Зіновевим, але інші думки Зіновева такі цікаві, а не раз незвичайні, а при тому характеристичні для нього і напевно і для чималої частини «третьої хвилі» і мабуть чималої частини російського підсоветського суспільства, що не можна не звернути на них увагу. Вони дають пізнати, що ті люди думають і як безперспективно та безнадійно вони оцінюють недавно минуле й усі вигляди на майбутнє. Поминаючи те, що в цих думках непроходимі внутрішні суперечності та розгубленість, але в них очевидний виклик усім протисоветським силам в ССРСР, усій внутрішній опозиції та тим елементам у світі, які сприяють розвиткові подій в ССРСР до кращого. Зіновев пробує штовхнути їх у зневіру та моральний нігілізм, в яких пристосування до советської системи, її нелюдяності й злочинів є найбільш оправданим виходом. З тих думок Зіновева видно, що в нього самого немає провідної зорі у майбутнє, немає ідеї та візії кращого майбутнього, які були б орієнтиром і мірником речей і вартостей, а є, вживаючи українського народнього вислову «не тратьте, куме сил, спускайтеся на дно». Так, власне, на жаль, тільки так можна зрозуміти те все взяте до купи, що наговорив Зіновев в інтерв'ю, а що він ще тільки з притиском і навіть виразніше з'ясував у статті «Чому я не вернусь в Росію». Він, і такі як він, які бачать безнадійність і безсенсовність, нелюдяність і жорстокість російсько-советської імперіалістичної дійсності, всетаки готові боронити її, бо не бачать нічого кращого, ніякої надії не мають. І тому Сталін для них одночасно зненавиджений нелюд і боготворений захисник «того оточення, що було їхнім життям», а візії іншого вони неспосібні собі створити, ані прийняти від других.

Окрему увагу слід звернути на дальше твердження Зіновева, а саме, що він є «людиною 1920 і 1930 років». Двадцять років — це насамперед роки воєнного комунізму, першого голоду, неймовірних жорстокостей, зокрема в Україні, жнива Че-Ка, роки НЕП-у — «кроку взад», після якого почалися лихоліття колективізації, процес СВУ. . . 1930 роки почалися «головокруженням від успіхів», «викачуванням збіжжя» і грабуком усіх харчів та кормів для домашніх звірят, а за тим — великий голод 1932-33, ліквідація української інтелігенції, фізичний розгром УАПЦеркви, чистки. . . Накінець — ежовщина! Оце 1930 роки. Як же бути «людиною 1930 років»?

Прочитавши таку думку Зіновева, читач уже більше не дивується, коли читає далі: «Крізь увесь Советський Союз система (советська) завжди була критикованою». Хіба він не знає, що найменша критична завага була «запрошенням» у царство ГУЛагу? Забривши так далеко у нонсенс та непослідовності, Зіновев бредє далі. Про Сталіна і його добу він говорить: «Сталін був унікальний феномен. Він був дитина революції; він репрезентував юність комуністичного суспільства; і він був для нас без сумніву найбільшою людиною ХХ століття. . . Коли б мені прийшлося вибирати між життям у напівправду страшній добі Сталіна і лагіднішою добою, я без хитання вибрав би добу Сталіна. . . Я був арештований і ув'язнений за Сталіна через мою опозицію до нього. Однак як науковець я підкреслюю, чому саме російський нарід підтримував Сталіна. . . Я мушу сказати Вам, що власне в тюрмі Сталіна я мав уперше в моєму житті власне ліжко, три страви денно і приличне вбрання. . . Як антисталініст я мушу тим не менше ствердити, що доба Сталіна була великою епохою в людській історії. Я був неодиноким у таких почуваннях. . . Мільйони росіян робили так само. . . Я знав багато людей, які були свідомі, що вкортці будуть розстріляні, але вони славили Сталіна. Сталін був символом надії і розмаху. . . Подумайте, який жахливий парадокс: Я антисталініст, який мусить тим не менше настоювати, що доба Сталіна була великою епохою в історії людства».

Мабуть зовсім збитий з пантелику, Урбан хоче якось це зрозуміти і питається:

«Сталін заступив малого батюшку (так тепло росіяни називали своїх катів-царів) усіх росіян?

«Про це я не знаю» — відповідає Зіновев. «Сталін репрезентував динаміку життя. Він стояв за владу простих людей. Коли він умер, умерла народна влада».

Звідки Зіновев узяв цей нонсенс про «народну владу» за Сталі-

на, важко збагнути. Це вже входить в царство психопатології. А може справді російський народ підтримував Сталіна й, очевидно, підтримує тепер советських вождів і вождиків так, як підтримував Івана Жорстокого, Петра Першого, Катерину Другу і Миколу? А може правду говорять ті, які кажуть, що російський народ — головна опора російського імперіялізму й советизму. Може Сталін у травні 1945 року у своїй промові на похвалу російському народові вірно сформулював його роллю в захисті російського імперіялізму назовні, а в нутрі диктатури монопартії і терору?

Зачекаймо, що скажуть на те ті росіяни, які візьмуть участь у дебаті, до якої запрошує «Континент», а яка також поволі поширюється й на іншу російську пресу. Зіновев хвалить Сталіна за добродійства, які він завів у тюрмах. Ми ж чули про щось інше. Це ж він, Сталін, дав сигнал до жахливого терору в тюрмах однією фразою: «тюрма тюрмой», яку советські опричники зрозуміли, як неписаний «указ» до дантейських відносин і сцен в тюрмах і концтаборах. Але Зіновев чомусь замикає очі на це, а при тому вдає, що не розуміє трагічної іронії долі, коли каже, що в СРСР життя в тюрмі краще ніж на волі. Мільйонам у тюрмі мало б бути краще як двом сотням мільйонів людей на волі, і це Зіновев схвалює та вважає за аргумент корисний для СРСР. А його свідчення про приречених на смерть, які перед смертю з волі Сталіна славлять того ж Сталіна, забувають про своїх рідних, дітей, жінок, батьків, товаришів праці та про свою невинність — хіба свідомо морального звиродніння якогось макабричного масохізму, посуненого до такої крайности, в якій загубилася уся людяність людини. Такими своїми твердженнями Зіновев кидає найчорнішу тінь на російський народ і російську людину, представляючи їх моральними покручами, які в якомусь психопатичному кошмарі цілують руку свого ката.

Своє блюзнірство Зіновев доводить до таких стверджень: «Так, я боровся б за революцію — сьогодні, чи завтра. Коли б я мусів вибирати між на правду страшною епохою Сталіна і вигідним та лагідним віком, я, не сумніваючись, вибрав би Сталіна. . . Сталін — це був час ідеалізму, посвяти, навіть героїзму. Ми мали ціль у житті і за неї боролися. Це не часто трапляється в історії. . . Сталін був для нас, без сумніву, найбільшою людиною ХХ століття».

Після таких стверджень Зіновев «скаче в іншу бочку» і говорить: «Я підкреслив, що коли західне суспільство найліпше порівняти до здорового організму, повного сили до відбудови, то советська система є хвора і може легко бути штовхненою в смертельну недугу, тому, що вона має рака, соціального рака у

свому ядрі. Вона — це нетворче, придушене, приречене суспільство».

Поставмо побіч себе ці два твердження Зіновева і тоді побачимо глибину розгублення й розтерзання тієї людини та йому подібних, які відорвалися від одного берега, а другого не бачать. А коли додамо до цих двох тверджень такі, як подані нижче, то тоді суматоха й безвиглядність частини російської «третьої хвилі» стає майже трагічною.

Всуміш зі сказаним вище, Зіновев сповідається: «Я вважаю існування советської системи природнім фактом. Моею проблемою є, як жити у тому суспільстві. Я вернув би туди зразу», або «Для когось, хто був уроджений в советському суспільстві і знає, що воно не може бути знищене навіть продовж тисячу років. . . факти зовсім прості. Ми можемо прийняти, беручи справу практично, що советська система є і триватиме до кінця людської історії. І тому питання яке я мушу поставити собі, не є як позбутися тієї системи, тому що я перфектно знаю, що це неможливе, але радше — як спонукати систему дати мені краще мешкання, більше харчу, кращу каналізацію в моєму місті і т.д.» Коли б йти послідовно за думками, висловленими Зіновевим, відповідь була б коротка: тюрмою. Бо ж саме в тюрмі він зустрів благодаті, яких він ніколи не мав на світі, по його словам.

На закінчення своїх калямбурів про Советський Союз і своє становище до нього Зіновев каже: «Я тепер живу в Західній Європі. Маю повно їжі, маю гарне мешкання, посідаю три вбрання, але вірте мені, я віддав би це все, та ще й більше, щоб знову бути частиною советського колективу».

Інший цикл дивоглядів Зіновева стосується російського народу і його положення в ССРСР. Зіновев так думає про це: «Зовсім донедавна російський народ був упосліджений в советській імперії так само, як був він упосліджений також під царями. . . Кожна менша нація чи національність користувалися упривілейованим становищем у порівнянні з російським народом так, що вони вважали Росію своєю колонією. . . Неросійські республіки не були «російщені» в старому імперіялістичному значенні слова. Навпаки: одним із найважливіщих явищ жовтневої революції була колонізація Росії і російської нації». Урбан, мабуть, до краю здивований і заскочений такою інтелектуальною еквілібристикою, запитав: «Але ви напевно погодитесь, що існує мовна русифікація?» На це Зіновев рішуче відповів: «Абсолютно ні». А Україну: «Росіяни не сколонізували України. Фактично, для росіянина на правду неможливо дістати працю в Україні, а в Росії 60% провідних постів обсажені українцями. . . Советські лідери в серці бояться ро-

сійського народу. Вони почуваються краще з вирваними з їхнього родинного ґрунту меншостями».

На ту дивовижну еквілібристику Зіновева можна б не звертати уваги взагалі, але ж ідеться про напівправду провідний інтелект серед росіян, а до того такі ж самі думки, або подібні ми чуємо частенько від численних інших російських діячів. Тому, хоч-не-хоч, але ми мусимо з ними заізнатися й мати їх на увазі, коли хочемо зрозуміти глибокі коріння російського імперіялізму й советизму. Бо що б ми не робили й як би ми не пробували оправдувати росіян й розмежовувати советську систему від Росії й російського народу, це таки органічна частина, твір та еманация того ж народу. І навіть найбільш прихильні росіянам міжнародні знавці цих проблем не можуть заперечити, що якщо навіть в советській системі є якісь неросійські елементи, то головна частина тієї системи, її підґрунтя російські, а спрямована вона таки повнотою на службу російському імперіялізмові. Що той російський імперіялізм інакше розуміють большевики й іншими методами проводять його в життя, як проводила царська Росія, що його інакше бачив і реалізував Ленін, як бачив і реалізував Керенський, але суть його в усіх тих випадках та сама — російська.

Антисемітизм у Росії? Ніколи такого не було, немає й не буде, бо Зіновев каже: «Російський народ ніколи не був антисемітським. Напівправду, в багатьох випадках росіяни воліли жидів, як власних земляків». Власне, з тої «любові» росіян до жидів створено «черту оседлення», чинено погроми в Кишиневі, Одесі, Бердичеві, накінець вигадано гасло «бий жидов, спасай Расею». Зате росіян обсіли різні мафії, як каже Зіновев: «Російський народ має до діла з числом такого, що можна назвати «мафіями» і цього вони, очевидно, не люблять. . . Вірмени й інші національні меншини користуються спеціальними привілеями, що їх заперечено росіянам. . . Може треба було б дати жидам шансу розсіятися по всьому Советському Союзу більш рівномірно і перестати творити компакту меншість. Може це злагіднило б відразливий феномен антисемітизму». Отже, вийшовши з заперечення антисемітизму в Росії, Зіновев не лише його потверджує, але ще й вимагає, щоб жиди «розсіялися», тобто зникли як окрема національно-культурна й релігійна група. На думку Зіновева, як і більшості росіян, це, очевидно, не є російський імперіялізм. Це ж бо «для добра» татар, повольських німців, українців і т.д. їх вивозять силою з їхніх земель в «Сибір неісходиму», чи на інші терени, а на їх місця населяють росіян. Рецепт зовсім проста: Не стане жидів — не буде антисемітизму.

Великим позитивом Зіновева є його російський патріотизм. Він

це стверджує просто й чесно: «Я є росіянин у першу чергу і це найголовніше, і я бажаю бачити російський народ щасливим і в добробуті. Це вимагає розвалу советської імперії. . . Советська імперія пропаде». Здавалося б, що після тих стверджень Зіновев опам'ятується, але ні, він пророкує: «Комуністична система це інша справа. . . Так, я передбачую, що ця система перетриває. Я є певен, що комуністична система має майбутнє. Ще більше. Я впевнений, що комуністична система остаточно опанує все людство». Ось вам віз і перевіз!

Не зважаючи на всі жахіття, які приніс зі собою комунізм, «науковий соціалізм», марксоленізм, чи як ми цю язву не назвемо, Зіновев таки не в силі вийти на прямий і твердий шлях. Він так перетопив у своїй російськості большевицьку революцію і всі її світові імперіялістичні завоювання, що це для нього як і для величезного числа росіян, від старих царських зубрів починаючи, а кінчаючи наймолодшими сталіністами, які одверто зітхають «був Сталін — був порядок», а Зіновев ще й додає до того і «великий ідеалізм», великі вартості, від яких відірватися не можна.

Він сліпий на російський месіанізм та виростив на його ґрунті повторний своїми всесвітніми аспіраціями імперіялізм. Він їх категорично заперечує. Він не бачить, як і всі йому подібні росіяни, а їм же ність числа, всюдиприсутнього старшобратства й культуртрегерства, що є звичайною димовою заслоною для поневолення й російщення народів. Він замикає очі на слов'янофільство ХІХ сторіччя, яке у той час стало головним інструментом російського імперіялізму, а яке з тією самою ціллю багато росіян хоче гальванізувати тепер. Він зовсім замовчує російське православ'я, того головного трубадура поневолення народів колись і тепер. Він удає, що не чув навіть про ченця Філотея з Пскова (половина ХVІ століття) і його релігійно-політичну теорію Третього Риму, офіційної ідеології російського імперіялізму, який тепер до того ще й додав «пролетарський інтернаціоналізм». Він нібито не читав теревенів «Степенної книги» митрополита Макарія з її мрякобіссям про походження «русских царів» від імператора Августа. . . Всім тим і іншим не менше відомим фактам він протиставить своє, на нічому не оперте та всім заперечене твердження: «Вони (росіяни) не є розпалювані імперською місією ані вони не відчують, що мають право накидати свою культуру на менше щасливі раси». Зіновев і йому подібні відкидають безліч безспірних фактів, бо, мовляв, тим гірше для фактів.

Тому й не диво, що між Зіновевим і Урбаном виник діалог, який має усі прикмети потворности. Йшлося про колективізацію і великий голод 1932-1933. Після того, як Зіновев похвалив советсь-

кий режим за колективізацію, бо, на його думку, колективізація дала змогу численним людям піднятися по соціальної драбині, Урбан питає:

— Але ви піднеслися до тих позицій понад мертві тіла мільйонів людей, які систематично гинули голодовою смертю в 1932-33 періоді?

— Так, якщо хочете так висловитися. Я хотів би просто сказати, що колективізація агрикультури створила нові шанси. Ціле життя країни радикально змінилося.

— Але це не багато різниться від твердження, що газування жидів і циганів в Освенцімі було радикальним поступуванням, яке створило численні нові можливості.

— Колективізація агрикультури була суттєвою фазою большевицької революції. . .

— Отже, навіть тепер, говорячи як дисидент на західноєвропейській території, ви схвалюєте колективізацію з її 15 мільйонами людських жертв?

— Очевидно, що так. Я комплетно її схвалюю.

— Не зважаючи на жертви? . .

— Не зважаючи на жертви.

Неймовірно, але правдиве! Зіновев навіть переплюнув советських народовбивців на чолі з нелюдом Сталіном. Сам Сталін мало-що не пролив крокодилячі сльози, коли він потверджував Черчілеві про «десять мільйонів жертв» як це пізніше розказав Черчіль. Навіть кремлівські можновладці не мають смілости признатися до тих жертв, а Зіновев не лише признається, але й схвалює!

До таких неправдоподібних заключень міг дійти Зіновев, який про себе в тому ж інтерв'ю говорить: «Я є, правдоподібно, одинока людина в світі, яка створила власні соціологічні рами для зрозуміння советського суспільства, оперті на досвіді, пережитому в тому суспільстві», але до того треба додати: та загубивши всі моральні норми, історичну перспективу й усі людські почування.

Інтерв'ю Зіновева викликало бурю в російському суспільстві у світі, а зокрема серед «третьої хвилі». І це змусило його написати статтю до російськомовної преси під наголовком «Чому я не вернусь в Росію». В тій статті Зіновев ще тільки поглибив свій моральний нігілізм та підхід до життя і людей. В тій статті він ще раз потверджує: «Хрущовська епоха тільки зірвала прикриття з тої побудови, яку створено в сталінські роки. Стало ясно, що вона (та побудова) створена на століття і ми вже в ній нічого не можемо перебудувати». Як бачимо, Зіновев у своїй статті бредє

далі по обраному курсі. Він уже навіть не очікує упадку советської системи, ані її поправки.

Де коріння аж такого песимізму, безнадії й на ділі морального нігілізму? Відповідь на це проста: та частина російської інтелігенції, до якої належить і Зіновев, а яка дуже чисельна, не має ніякої візії кращого майбутнього. Вона застигла у російському єдинонеділимстві, будь воно царсько-дворянське, будь воно советське, а тим самим у тій безнадійній і безвиглядній російській дійсності, в якій народи й люди топтані й гноблені в ім'я батюшки-царя, чи батюшки-генсека і їхніх номенклатур. Росія, чи ССРСР, чи всяка інша імперіяльна російська формація, що поневолює інші народи, мусить тримати під чоботом також своїх громадян, навіть коли веде русифікаторську політику. Та частина російського суспільства, а вона, як сказано вище, велика, а може навіть домінуюча в тому суспільстві, навіть коли говорить, так як це робить Зіновев в одному мусці свого інтерв'ю: «Я хочу дати змогу українцям узяти в свої руки розв'язку своїх проблем», — завжди залишиться імперіялістичною.

Останньою ілюзією цих кіл є втримати традиційну єдинонеділиму Росію при помочі комунізму, як останньої дошки рятунку. Позатим вони не бачать «світла у кінці тунелю», бо не в силі відірватися від минулого, а візії майбутнього вони не мають. Зіновев у своїй статті каже: «Нам нікуди вертатися, нема до чого, нема чому. Тієї Росії, куди ми могли б вернутися, просто немає на землі». Трагічне для російського патріота ствердження, який знає, що він і такі, як він, у сліпій вулиці, але нездібні відірватися від минулого і вийти у новий відкритий світ.

Причина у цьому у них самих. Коли б вони, російські патріоти, на правду вірили, прагнули й усіми силами змагали до того, щоб, як каже Зіновев, «російський народ здобув незалежність, як суверенна держава», тоді їм було б до чого вертатися. Але вони навіть у своїх думках ще не зробили рішучого кроку в цьому напрямі, не зірвали з віджилим минулим, хоч у глибині свого духа відчувають, що дорога до свободи й справжньої суверенності російського народу веде через державну незалежність і суверенність усіх інших народів, які сьогодні входять в склад ССРСР. І доки російські патріоти не засвоять собі тієї правди, доки не стануть до її переведення в життя, доти їм не буде куди вертатися, бо російська тюрма народів буде тюрмою і для них.

І в цьому трагедія не тільки «третьої хвилі», але усієї російської еміграції взагалі. В неї немає сили переломити обруч, який поневолює народи ССРСР і їх. Зіновев каже, що сучасне російське покоління — це «діти трагічної епохи» і що «трагедія не має щасли-

вого кінця», але епоху творять не сліпі позаконтрольні сили, а люди. Але люди мусять піднятися до епохи, в якій вони живуть. Англійцям стало сили позбутися своєї імперії включно з її «короною-Індією», де Голь проти волі своїх найближчих товаришів-генералів, старшин, вояків, французів, які прожили цілі покоління в Альжирі, віддав Альжир альжирцям, а росіяни покищо не вийшли на рівень епохи! Народи нашої планети, навіть ті держави, які стоять на вершках і привикли домінувати над іншими, засвоюють собі правду нашої доби, яка несе «Свободу народам — Свободу людині».

Очікуємо це від росіян.

Увага!

Увага!

НОВЕ ВИДАННЯ

У видавництві Література і Мистецтво, Бельгія, щойно вийшла друком збірка поезій довголітнього українського політичного в'язня Зіновія КРАСІВСЬКОГО п. з.

НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПЛАЧІ

У книзі поміщено 77 глибоко-ідейних і високомистецьких поезій, створених Автором у московських тюрмах і концтаборах, а теж його слово «До читача» про свій життєвий шлях.

Передмову написав Святослав Караванський.

Книга має 144 сторінки друку на добірному папері, у твердій обкладинці. Її можна набути в українських книгарнях і видавництвах по таких цінах: Бельгія — 400 б.ф.; В. Британія — 5 ф.; Німеччина — 20 НМ; Франція — 60 ф.ф.; Австралія — 8 дол.; Канада — 10 кан. дол.; США — 8 ам. дол.

Замовлення і розчислення слати до УВС, яка відповідає за адміністрування книжки.

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ ГУТ

ЧЕСТЕРТОН, МОСКВА І НОВІ РЕФОРМИ В КОМУНІСТИЧНОМУ КИТАЮ

Від жовтня 1907 р. до квітня 1908 р. на сторінках впливового тоді в Англії журналу "The New Age" велася дискусія, у якій головними учасниками з однієї сторони були Джілберт і Сесіль Честертони та Гілер Беллок, а з другої сторони — Джордж Бернард Шов, Т. Дж. Уелс і Белфорд Бакс. Джілберт К. Честертон виступив був у цій дискусії із статтю п. з. «Чому я не є соціалістом»¹. І стаття Честертонна і сама дискусія дають знаменитий образ інтелектуального клімату, який тоді, напередодні Першої світової війни, панував у передових країнах світу (Цей клімат між іншим пояснює, чому в часі революції 1917-1920 рр. майже всі українські партії були соціалістичними).

Так ось Честертон відкриває свій вклад до дискусії отаким вельми характеристичним реченням: *«Мені запропоновано децjo роз'яснити, як далеко і з яких причин людина, яка має не тільки віру у демократію, але і велику любов до революції, може по-мимо того всього стояти поза рухом, загально знаним як соціалізм»* (підкреслення наше — ВКГ). З цього вступного пояснення виходить, що тоді демократія, революція і соціалізм уважались нерозлучними, і людина, яка стояла осторонь того руху, для тодішніх активістів виглядала підозрілою.

Симптоматичним для тодішнього часу є і його дальше пояснення-оборона. «Стислий і конечний трюїзм є той сам, — пише він, — яким Беллок починає свою статтю у журналі. Це є вислів звичайної людської відази до індустриальної системи. Сказати, що мені не подобається теперішній стан багатства і бідноти, є те саме, що й сказати — я не є чорт у людській подобі. Тільки сатані і Вельзевулеві може теперішній стан багатства і бідноти подобатися». Та ще вважав він за конечне підкреслити, що він не говорить про «сучасні проблеми та їхні невідкладні розв'язки», вважаючи, очевидно, що вони (стан багатства і бідноти) не мають нічого спільного з поставленим йому питанням.

Перейшовши ж до теми, Честертон ствердив, що він стоїть осторонь соціалістичного руху тому, бо «соціалісти є колективістами у своїх пропозиціях (. . .), комуністами у своєму ідеалізмі». І не тільки він, але і народні маси: «увесь цей запах, і сантимент, і загальний ідеал соціалізму вони ненавидять і ним нехтують».

Якщо ж колись прийде до соціалізму, то той «соціалізм буде накинений народові купкою декоративних артистів, і оксфордськими донами, і журналістами, і контесами на гулянні». Знов же ж «якщо колинебудь дійсні нуждарі зрушаться, щоб знищити зло, то вони це зроблять з метою, щоб. . . дати кожній людині приватну власність».

Непередбачуваний оборот

Десять літ після цієї дискусії перша можливість, про яку говорив Честертон (прихід соціалізму), стала дійсністю, та не у його країні, але на другому кінці Європи, в російській імперії. Минуло ще дальших тридцять літ, і соціалізм посунено до серця Європи, до Азії, до Африки.

І прийшов поділ «соціалістичного руху». «Перемігші» ж бо соціалісти та їхні прихильники й однодумці почали зватись комуністами; і поділився світ на тоталітарний Схід і демократичний Захід; і вже не є жадною дивовижею у країні Честертона бути за демократію і не бути соціалістом.

Та помимо всіх оцих змін, круги, які колись не могли чи не хотіли розуміти становища Честертона, ще дальше не покидають мрії про колективізм, ідеал соціалізму, і тому вони поблажливо дивились і ще дальше дивляться на жахливі злочини, які тоталітарний Схід зі своїми сателітами поповнював і поповнює зараз в ім'я реалізації соціалістичного ідеалу. І тому за голод який тепер, при кінці 1984 року, панує у багатьох країнах Африки, а особливо в Етіопії, яка вже офіційно стала сателітом Москви, стараються вони обвинувачувати Захід, а особливо Сполучені Штати Америки, які нібито не хотіли прийти у час з допомогою Етіопії тому, що там влада спочиває в руках марксистів-леніністів.

Непередбачувана підтримка

Друга можливість Честертона (зрушення нуждарів), як виглядає із повідомлень, почала реалізуватись у далекому від Англії комуністичному Китаю. Зараз на Заході за цим явищем уважно слідкують, його аналізують і стараються відгадати його вплив на хід майбутнього.

Одним того типу матеріалом є есей Дональда С. Загорії, професора державних наук Міського університету Нью-Йорку, п. з. «Тиха революція Китаю»². Вже перший абзац вказує читачеві, про яку саме революцію йдеться. «Від смерти Мао Тсетунга в 1976 р., а особливо від виступу на авансцену Ден Ксаопінга в 1978 р. (. . .) в економіці вони (лідери) старалися віднайти більш здецентралізовану, квазі-ринкову соціалістичну систему, яка більше відповідала б китайським обставинам, як високо зцентралізована

советського типу система, яку вони прийняли в 1948 р. *Можливо найзменшим кроком треба вважати де-факто деколективізацію сільського господарства*» (підкр. наше — ВКГ).

У зв'язку з цими змінами, в сільських околицях старі комуні «фактично перестали існувати... Адміністративні і політичні функції комун перебрали уряди селищ». Економічно ж «навіть у 1983 р., в році дуже поганої погоди, китайське деколективізоване господарство продовжувало свій швидкий ріст».

Крім сільського господарства, реформи проводяться і в інших ділянках, та для автора, коли він писав цей свій есей, все ще не було ясно, «як далеко коаліція, яка ці реформи впроваджує, має намір відступити від ортодоксального советського моделю». А писав він цей есей, наскільки можна судити із використаних джерел, у березні 1984 року. За сім місяців відомість, що прийшла з Бейджінгу, показала, що «коаліція» рішилася таки далеко відступити; 20-го жовтня там проголошено реформи, ціллю яких, як про це повідомляє Варрен Крістофер³, є «реконструкція на велику скалю цілої економіки, яка буде вживати багато капіталістичних механізмів, щоб витворити спонуки для економічного розвитку».

На проголошення цих реформ вплинув, — каже Крістофор, — «в основній мірі п'ятилітній досвід із системою спонук у сільському господарстві», а ці реформи «є історичних розмірів. Жадна комуністична країна не пробувала до цього часу піти так далеко у напрямі ринкової економіки». І він погоджується з думкою теперішніх лідерів комуністичного Китаю, що по їхній смерті ніхто реформ завернути не зможе, «бо вони не є нездійсненою мрією одиниці, але є основані на досвіді і піддержці величезної більшості китайського народу».

Отут комуністичні китайські лідери визнали факт, про який знав і на який вказував Честертон ще 80 літ тому, як також і показали, що китайські маси хочуть того самого, що й англійські.

Дилема Москви

Чи може щось подібного статися у червоному московському царстві? Ставлено це питання на Заході ще задовго до згаданих вище реформ у комуністичному Китаю, бо після придушення повстання у Мадярщині Москва, щоб запобігти новому повстанню, дала своєму квіслінгові Кадарові досить вільну руку в економіці, і він впровадив, що тепер на Заході називають, «гуляшний комунізм» — мішанину капіталістичних і соціалістичних економічних прийомів. І появились були в ССРСР економісти, які пробували перенести мадярський експеримент до ССРСР. Та нічого з того не вийшло. Опісля західні советологи покладали великі надії на Андропова, та, як то твердить Еліот Р. Гудман, «скромні реформи

короткого андроповського періоду були також тільки новими додатковими кроками на тому самому тупчаку»⁴.

Тепер чути ще голоси, що після Черненка прийде молодший, більш освічений наступник, як, наприклад, Михайл Горбачов, і він запровадить реформи, які оживлять економіку СРСР. Е. Р. Гудман відкидає таку можливість, бо «ціла советська система обертається довкруги паразитного партійного апарату, який понад усе є відданий збереженню свого монополю та своїх привілеїв, і тому не може толерувати якунебудь корисну децентралізацію влади чи роблення рішень».

Погляд цей дуже поширений, та криє він у собі основну помилку: не бере він до уваги ролі російського імперіялізму. Компартія комуністичного Китаю не є так сильно вкорінена, як компартія СРСР, та за 35 літ вона таки вросла у кожную ділянку народного існування, а все таки вона пішла на революційні зміни, яких своєю поставою домагалися китайські «нуждарі». Можна б цього самого сподіватися і в компартії СРСР, якщо б компартія тут не зрослася нероздільно із російським імперіялізмом. А ця симбіоза ставить Москву перед дилемою: або рятувати економіку і наразити на провал імперію, яка хоч і спирається у першу чергу на московського солдата, велику підтримку все таки одержує від марксо-ленінської ідеології; або йти на збереження та евентуальний дальший ріст імперії і через невпровадження відповідних реформ присудити саму імперію на все більше і більше відставання від індустріальних країн.

Передусім імперія

«Афганістанська війна: російська публіка є ще дальше віруючою». Це наголовок репортажу з Москви⁵. Його автор «говорив з людьми довкруги Москви, молодими і старими», отже з росіянами. «Люди казали: Ага, американці хотіли захопити Афганістан. Ми їм покажемо. Батько сина, який загинув в Афганістані, заявляв: «Він загинув виконуючи свій інтернаціональний обов'язок на афганській землі». Науковець пояснював: «Ось чому Росія перемагає у війнах. Народ боронить російську землю. І в цьому він готовий переносити будь-яку нужду, будь-яку шкоду». Полковник описує на телевізії афганістанських селян, які оглядали фільм про Леніна: «Вони слухали з увагою і радістю. Вони мали багато питань. Хто був Ленін? Як ми встановлювали нашу революцію? Як ми перемогли наших опонентів?» Преса показує «країну, яка ступає революційними слідами своїх російських братів, вивчаючи, як пекти російські пиріжки, грати відбиванку і називаючи своїх дітей іменами російських героїв».

Оце типовий образ симбіози російського імперіялізму і марксистму-ленінізму у конкретній дії. І тому Москва не піде на жадні

серйозні реформи. І тому синдигований американський колом-ніст Вільям Сафаер (і йому подібні) показує повне нерозуміння оцього рішального факту, коли пише: «Якщо немислиме сталосся в комунізмі в Китаю, то воно може статися і в Росії»⁶.

Знає про цей факт Флора Люїс. «Росіянам тяжко запровадити реформи» тому, — твердить вона, — бо «вони цупко держаться марксистської догми, яка їм потрібна для оправдання їхнього панування». Вони бояться, що «без ідеологічної обезпеченової опони, яка прикриває їхню бруталъну поліційну систему, вони втратять контролю» у своєму червоному царстві.

Та Пекінг вдарив і по співмешканцеві російського імперіялізму — марксо-ленінській ідеології проголосивши у своєму партійному щоденнику: «Ми не можемо користати з марксистських і ленінських творів для розв'язання наших сучасних проблем». З цієї нагоди писала Флора Люїс у вище згаданому коментарі: «Китайська офіційна атака на марксистську ортодоксію як перестарілу і як заваду для конечних реформ була такою несподіванкою для комуністів советського бльоку, що вони зовсім оніміли».

І ми переконані, що ця атака приспівить і посилить занепад марксизму-ленінізму, а він потягне за собою «на смітник історії» і свого співжителя — російський імперіялізм.

---

1. G. K. Chesterton. "Why I am not a Socialist". *The New Age*, 4.1.1908.

2. Donald S. Zagoria. "China's Quiet Revolution". *Foreign Affairs*, весна, 1984, стор. 879-904.

3. Warren Christopher. "China's Market Reforms". *The New York Times*, 28.11.1984, стор. A27.

4. Elliot Goodman. "The Brezhnev-Andropov Legacy: Implications for the Future". *Survey*, літо, 1984, стор. 34-69.

5. Seth Mydans. "Afghan War: the Russian Public is Still a Believer". *The New York Times*, 12.3.1984, стор. A2.

6. William Safire. "Great Leap Forward". *Ibid.*, 12.10.1984, стор. A23.

7. Flora Lewis. "Peking's Good News". *Ibid.*, 12.11.1984, стор. A31.

З Дому Неволі

МАТЕРІЯЛИ САМВИДАВУ
ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Випуск 40/84, 21 грудня 1984 р.

(Видає Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні)

Ч. 1

АРЕШТУВАННЯ

В жовтні 1983 року в м. Стрий було заарештовано 71 літнього українського священика Греко-католицької Церкви Антона ПОТОЧНЯКА. Це вже 6-те заарештування¹. А. ПОТОЧНЯКА заарештували після операції шлунку, та ще з незнятими швами посадили до львівської в'язниці, де за два тижні йому знову було зроблено операцію. А. ПОТОЧНЯКА засудили на один рік ВКП (Виправних Колоній Праці) суворого режиму. Тепер о. Антон є в концтаборі (ВКП) міста Львова ВЛ-315/30, де начальником концтабору підполковник В. ПОВШЕНКО².

*

У 1983 році був заарештований український католик Іван ВИРСТА із села Перегінське, Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. Термін: 1 рік ВКП суворого режиму. Зараз є в концтаборі м. Вінниці ІВ-301/86.

*

Засуджено на два роки суворого режиму українського католика Івана СМЕТАНУ із села Салаші, Яворівського³ р-ну Львівської обл.

*

6-го січня 1984 р. був заарештований мешканець пос. ДОВГЕ, Іршавського р-ну Закарпатської обл. Іван КОПОЛОВЕЦЬ за те, що приймав участь у вертепі. Під час різдвяних свят, разом з іншими колядниками, його було заарештовано, збито, а тоді засуджено на два роки «хемії».

*

Заарештовано Георгія ПОСТУЛАТІ, з Кицманського р-ну Чернівецької обл. за приналежність до церкви Свідків Єгови. Термін: 3 роки ВКП.

*

1. Арештовано у 1981 р. п'ятий раз («Крістіян Прізонерс ін ЮССР 1983-84», Кестон Коледж, 1983 стор. 51). Біографічні відомості публіковані в ч. 5 «Хр. КЦ в Україні».

2. У 1981 р. «замполіт» (Хрон. 63:186 — витяг з листа до ООН п/в Павла Кампова).

3. В одержаній копії «Сокальського».

ПОВІДОМЛЕННЯ

12 січня ц. р. у Міжгорському р-ні Закарпатської обл. відбулися чергові збори ЦК укр. католиків. Порядок дня:

- а) Перевибори голови комітету;
  - б) Самвидав.
- Головою поновно обрано Йосипа ТЕРЕЛЮ.

*

У січні 1983 р. був заарештований у м. Львові поет Павло КЛИМУК, якого обвинувачено за ст. 209 ч. 2⁴ за те, що друкувався в нелегальному баптистському «ВІСНИКУ ІСТИНИ». Суд відбувся у Советському р-ні м. Львова. Суд шість разів повертав справу на досліджування і врешті засудив його на 5 років (ВКП) таборів.

*

У 1982 році в Почаївській Лаврі був заарештований монах о. АНДРЕЙ (Анатолій ЩУР)⁵ і засуджений на 1 рік ВКП суворого режиму. В листопаді 1983 року був звільнений із концтабору ВЛ-315/30 у м. Львові, але по двох місяцях знову заарештований.

*

У 1982 р. заарештовано українського католицького священника о. ІГНАТІЯ (Гнат СОЛТИС)⁶. Того ж року він був засуджений за ст. 209 ч. 2 на 5 років до концтаборів, а після цього висилкою на 5 років. Вперше о. Ігнатій був заарештований у 1945 році, і за 10 місяців звільнений. Проте на 2-му місяці знову заарештований і засуджений на 25 років таборів. В 1946-1956 рр. о. Ігнатій відбував свій термін на Камчатці. Після звільнення приймав активну участь у католицькому підпіллі. Скромний і чутливий о. Ігнатій очолив рух українських католиків-покутників. Тим часом КГБ почало розповсюджувати чутки, що це нова секта, метою якої є дискредитація УКЦ. У рух католиків-покутників просочилися агенти КГБ, які розповсюджували ці фальшиві чутки, а також задалегідь інспіровані провокації.

У 1959 році о. Ігнатій був знову заарештований, і звільнений лише 1962 року. Але в цьому ж році о. Ігнатій СОЛТИС був знову заарештований і засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УССР на 7 років таборів суворого режиму. Відбував термін у Мордовії у горезвісному «Дубравлаг».

У 1967 році після звільнення о. Ігнатій перейшов на нелегальне становище. У 1979 році був заарештований і засуджений. У 1982 році звільне-

4. УК УССР («Посягнення на особистість і права громадян ніби при виконанні релігійних обрядів»).

5. В Почаївську Лавру вступив у 1953 році. В 1961 році засуджено за ст. 196 КК УССР («Порушення паспортних правил») на 1 рік таборів заг. режиму; 10.2.1964 р. знову його заарештовано, а 13.7.1964 р. в Тернополі засуджено на 3 роки ВКП суворого режиму.

6. В одержаній копії неточності: порівнюючи з відомостями про Солтиса в неопублікованих самвидавних джерелах: на початку 1945 року заарештований із Станіслава на японський фронт, звідти на Чукотку, де пробув до кінця 1947 року; у 1958 році заарештований і засуджений на 10 років таборів із яких 7 відсидів, а 7 провів на зсаланні; 21.1.1981 року знову заарештований і 12.7.1981 року засуджений на 5 років таборів і після цього на 5 років заслання.

ний і за один місяць знову заарештований. Свій останній термін відбував в ВКП де перебув у карцерах понад 400 діб.

*

Знову заарештовано Віктора РАФАЛЬСЬКОГО. Зараз знаходиться в експертній частині обл. психолікарні м. Львова. Віктор Парфенович РАФАЛЬСЬКИЙ 1919 року народження, більше як 17 років, з 1962 до 1983 був у психолікарнях і спеціальних психолікарнях; 10.1.1983 року втік із львівської обл. психолікарні в селі Бережниця; 27.7. схоплений у Москві і знову запроторений до львівської психолікарні. 27.2.1984 року суд виніс рішення про примусове лікування у спеціальній психолікарні, а з 12.4.1984 року знаходиться у спеціальній психолікарні у Дніпропетровську.

*

6-го січня 1984 року в селі Ялинковате Волосянівського р-ну Львівської обл. католицька молодь відзначала ув'язнення українського християнського поета Семена СКАЛИЧА заарештованого в січні 1980 року⁷. На вечорі читалися вірші поета, а також твори інших заборонених поетів. СКАЛИЧ зараз відбуває свій 10-річний термін, із п'ятилітнім засланням після цього, у Пермських таборах.

З приводу цього вечора КГБ провів масові обшуки й розслідування в селах Волосянка, Ялинковате, а також на ст. Славське.

*

У гірському селі Лисічево Іршавського р-ну Закарпатської обл. під час різдвяних свят із району на трьох машинах приїхало районове начальство разом з міліцією для розгону колядників. Колядники побили начальство, а машини зіпхнули до рову.

*

12-го січня Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви одержала повідомлення, що на Василя СІЧКО відкрито нову «справу». Моліться за нього. В. Січко відбуває своє ув'язнення в концтаборі у Вінниці, ІВ-301/86⁸.

*

На передодні Різдва Христового звільнено з табору укр. католичку БАТЬО Паланю, мешканку селища Довге Закарпатської обл. Вона дуже хвора. Із одного року терміну⁹ П. Батьо відсиділа в карцерах 271 добу.

*

У концтаборі м. Львова ВЛ-315/48 відбуває своє п'яте ув'язнення укр. католик Михайло ТРИКУР, який був заарештований одночасно з Йосипом ТЕРЕЛЕЮ, а також своєю дружиною Марією ТРИКУР.

7. («Список п.з. СССР», 1983), п. з. Перм. таб. Ч. 36-1.

8. 1956 р. н., арештовано 5.7.1979 (Хр. 53:74-75), 4.12. засудж. на 3 р. пос. режиму (Хр. 55:5-6), в таборі спроектовано нову справу за «переховання наркотиків», 4.1.1982 засудж. на 3 р. ВКП сув. реж.

9. Заарештована в червні 1982 р.

Йосипа Терелю було засуджено на один рік¹⁰, а Трикурів по два роки. Марія Трикур ув'язнена в таборі в с. Доброводи Тернопільської обл. Вона відсиділа в карцері та в ПТК 300 діб. Моліться за мученицю сестру Марію.

*

26-го грудня 1983 р. із концтабору ВЛ-315/30 було звільнено голову Ініціативної групи захисту прав віруючих і Церкви в Україні Йосипа ТЕРЕЛЮ.

*

ПОВІДОМЛЕННЯ

У ВКП ІВ-301/59 який міститься в селі Трудове Пісчанського р-ну Вінницької обл. за віру в Господа нашого Ісуса Христа відбувають ув'язнення:

Я. ЯСИНСЬКИЙ 3 роки — баптист

В. ПАУН 3 роки — баптист

Альберт ВЕРБЯЖ 5 років — адвентист 7-го дня, мешк. м. Берегове Закарпатської обл.

В. ДАМАСКИН 3 роки — баптист

В. ЩЕРБЕЦЬ 3 роки — баптист

В. СЕРДЮК 5 років — баптист

Василь ЦАНЬКО 3 роки — свідок Єгови, мешк. м. Свалява Закарпатської обл.

*

За провокацією КГБ було засуджено мешк. м. Козова Тернопільської обл. МАРМУС Миколу Степановича. М. Мармус вперше був заарештований у 1948 р. у Чехо-Словаччині. Був фальшиво звинувачений зв'язковим ЗЧ ОУН. Уряд Чехо-Словаччини видав Мармуса советам, де він після жаклимих мордувань був засуджений на 25 років концтаборів. М. Мармус винним себе не визнав і ніяких документів не підписав.

Зараз Мармус ув'язнений у відомому концтаборі ВЛ-315/30 м. Львова. Концтабір розташований на місці колишнього фашистського «Янівського концтабору», де під час війни було замучено й розстріляно понад 70.000 жидів, а також понад 42.000 українців, французів, бельгійців, циганів і росіян.

Замість пам'ятника жертвам фашизму комуністи ССРСР побудували концтабір ще страшніший за попередній фашистський на багато разів. Це ті комуністи, які намагаються збудувати «справедливе комуністичне суспільство», після страшної війни надали право на життя «Янівському концтаборові» — традиція і приклад заразливі!

*

Зараз у Львівському концтаборі ВЛ-315/30 знаходиться 300 католиків,

10. Заарештований 24.12.1982, засудж. за «дармоїдство» 12.4.1983 р.

29 баптистів, 2 п'ятидесятники, 15 свідків Єгови, 5 адвентистів 7-го дня і 39 православних — всі ці люди за провокаціями КГБ були засуджені по різних статтях на різні терміни ув'язнення.

*

У ВКП м. Дрогобич ВЛ-315/40 посилювались репресії проти християн. Начальник концтабору застосовує таку методу «виправлення»: в'язня садовлять до карцеру, і доки той не попросить вибачення, або не покається і не кине вірити у Христа, його тримають до тої пори у карцері, поки він не буде переведений до таборової лікарні.

Вперше такий спосіб «виправлення» було застосовано майором ПЛАТОНОВИМ у концтаборі п.я. 128/39, який міститься коло Ладжижина, у м. Губник Тростянецького р-ну Вінницької обл.

*

У концтаборі ВЛ-315/30 підсилювались репресії проти віруючих християн. Під час чергового обшуку у віруючих баптистів Сергія Мироненко і МЕШКО Юрка¹¹ капітан САВАТИМОВ¹² відібрав Біблію і Євангеію, а самим в'язням, як покарання, було заборонено користування таборовим «ларьком». Це вже п'ятий раз їх «карають» голодом. Віруючого свідка Єгови КАМІНСЬКОГО переведено на тяжку працю, і якщо врахувати, що всі віруючі на важкій праці, то стане ясно, як покараний Камінський. А його одновірця ДОВОБОЛЬСЬКОГО за розповсюдження Святого Письма посадили до карцеру на 15 дів.

*

У тяжких умовах відбуває своє третє ув'язнення український патріот Петро ХМАРУК. Він був засуджений за провокацією КГБ на 3 роки суворого режиму ніби за підробку документів. П. Хмарук організатор підпільної друкарні у Києві, за що був засуджений на 5 років таборів.

*

У тяжких умовах відбуває своє друге ув'язнення український правозахисник Павло КАМПОВ¹³. З України П. Кампова перевели до Росії. Його нова адреса: РСФСР, Кировская обл. Верхнекамський р-н, п. Рудничний, п.я. ОР-216/3.

*

ПОВІДОМЛЕННЯ — 5

18 листопада 1983 р. із Львівської в'язниці переведено до концтабору ВЛ-315/30, де начальником підполковник ПОВШЕНКО В. хворого о. Антона ПОТОЧНЯКА. Нач. санітарної частини капітан ТАЛИЗІН відмовив-

11. МЕШКО Юрко Васильович, народжений 10.6.1949 р., мешк. с. Коритяни Ужгор. р-ну Закарп. обл. Заарештований 9.2.1982, засудж. за ст. 187-1 КК УССР на 2,5 роки сув. реж.

12. Про нього див. також Хр. 63:186 — витяг з листа П. Кампова до ООН.

13. 1929 р.н., викладач математики на Ужгородськ. ун-ті; кол. член КПСС. 1-ий раз арешт. 16.6.70 р., засудж. за ст. 62 КК УССР на 6 років суворого режиму і на 2 роки заслання; 2-ий раз арешт. 13.7.1981 р., засудж. за ст. 83 ч. 3 КК УССР (Розкрадання державного майна) на 10 років таборів суворого режиму і до цього 3 роки заслання.

ся взяти до лікарні 71-літнього хворого священика, тому, що він ніби погано впливає на в'язнів. «А я хочу спокійно спати!» — заявив Тализін. 14-го грудня 1983 р. о. Антона Поточняка викликали до штабу табору, де були присутні: начальник концтабору підполковник Повшенко В., майор Волочугін, нач. режимової частини підполковник ФІЛПОВ та ін. старшини концтабору.

Позаочі нач-ка табору ПОВШЕНКО його ж співробітники називають «Піночетом». Він любить ходити до карцеру й чекати, щоб в'язні просили пробачення, після чого він милостиво звертається: «Ось, бачиш, як ти ображаєш нашу владу? Навіть в таборі тебе потрібно карати, тому я додаю тобі ще 15 діб!» Після чого дико регочеться і йде до наступної жертви.

ПОВШЕНКО заявив о. Антону, що зараз є інструкція як поводитись із українськими католиками, і тому о. Антон мусить працювати й виконувати норму. «Ми маємо право садовити до карцеру за невиконання норми усіх католиків до 90 років. Священики не мають скидок на старість». Після цього йому було зачитано рішення посадити його на 15 діб до карцеру.

«Ми Польщі не допустимо!» — проголосив ПОВШЕНКО 10.1.84 р. — о. Антон ПОТОЧНЯК був присланий до ПКП для виправлення!

За три дні після цього у хворого священика почалась кровотеча, і його перевели до таборової лікарні, проте капітан ТАЛИЗІН запротестував і на другу добу хворого о. Антона знову перевели до табору.

*

15 січня ц.р. (1984) був заарештований укр. католик Ілля УЛІГАНІНЕЦЬ, мешканець села Тибава Свалявського р-ну Закарп. обл. Під час проведеного обшуку в його хаті, забрано:

- а) Катехизис 1908 року;
- б) Біблію, видану за часів Чехо-Словаччини;
- в) Переписані від руки молитви: молитва «За український народ», дев'ятниця до св. Йосипа, молитва «До всіх потреб».

Під час арешту було забрано в нього також гроші в сумі 110 рублів, мотивуючи це тим, що ніби він посилає гроші в'язням, і цим самим ці гроші служать «антисоветським настроям», як це заявив начальник міліції полк. РИБАК.

Додамо, що Ілля УЛІГАНІНЕЦЬ живе дуже бідно, не до порівняння з тим же полк. РИБАКОМ, який має легкову «Волгу», власний будинок — не за платню нач. міліції придбаний — і досить пристойну суму грошей в банку.

*

520 укр. католиків спалили свої паспорти і відмовились мати будь-які стосунки з владою. Уважаючи владу ворожою християнству і богопротивною, вони рішилися на всі муки гонимих, тільки б не мати справи

з безбожниками. Влада 2 місяці не знала, що робити, а в кінці лютого почалися репресії. Ілля УЛІГАНИНЕЦЬ один з тих, що спалили свої паспорти.

Голова центрального комітету українських католиків Йосип ТЕРЕЛЯ вважає, що коли цей рух вийде в силу, тоді більше як 3000 католиків знищать свої паспорти. Він заявив: «Ми гонимі й безправні. У нас відібрали все: Церкву, учбові заклади. Нас постійно переслідують — ми існуємо для держави тільки як рабська сила у концтаборах. Тому, для чого нам советські паспорти? У концтабори садовлять і без паспортів!»

У грудні 1983 р. на мешкання секретаря Ініціативної групи захисту прав віруючих і Церкви о. Григорія БУДЗІНСЬКОГО було зроблено напад. «Невідомі» забрали всі гроші, які були в хаті (270 рублів), а також вимагали золота, тому, що він як священник мусить його мати. В той час до мешкання о. БУДЗІНСЬКОГО зайшов новий голова групи Василь КОВРИН¹⁴ — його обшукали й запитали чого він сюди прийшов і чи має він гроші? Дивно, що «зłodії» діяли так відкрито, не боючись, що може наскочити міліція чи КГБ — бо будинок о. БУДЗІНСЬКОГО є під постійним наглядом цих органів.

ПОІМЕННИЙ ПОКАЗНИК ДО Вип. 40/84 — 21.12.1984

Андрей (в мирі Анатолій. ЩУР), правосл. монах, у 1953 р. поступив у Почаївську Лавру, в 61 р. засуджений на 1 рік таборів загального режиму ніби за «порушення паспортних правил»; 10.2.1964 р. арештовано, а 13.7. в Тернополі засуджено на 3 роки таборів суворого режиму; у листопаді 1982 р. арештовано й засуджено на 1 рік таборів суворого режиму, посаджений до ПКП ВЛ-315/30 у Львові, в листопаді 1983 р. звільнено, а в січні 1984 р. знову арештовано.

БАТЬО Паланя, гр.-кат. мешканка пос. Довге Іршавського р-ну Закарп. обл. Напередодні Різдва 1983 р. звільнена після 1 року ув'язнення.

БУДЗІНСЬКИЙ Григорій гр.-кат. священник. Секретар Ініціативної групи захисту прав віруючих і Церкви в Україні; в кінці грудня 1983 року зроблено злочинний напад на його мешкання. Забрано гроші.

ВЕРБЯЖ Альберт, мешканець м. Берегове, Закарп. обл. Адвентист 7-го дня, п.в ІТК ІВ-301/59 в с. Трудове, Пісчанського р-ну Вінницької обл.

ВИРСТА Іван, гр.-кат. мешканець с. Перегінське, Рожнятівського р-ну Івано-Франк. обл. Арештований у 1983 р., засуджений на 1 рік таборів суворого режиму; п.в ІТК ІВ-301/86 у м. Вінниця.

ВОЛОЧУГІН -, з грудня 1983 р. знаходиться в концтаборі ІТК ВЛ-315/30 у Львові.

14. Після арешту Й. Терелі (24.12.82) виконував обов'язки голови Ініціативної групи. З 1.3.84 є головою Ініціативної групи.

ДАМАСКІН В., баптист, п.в ІТК ІВ-301/59 засудж. на 3 роки, с. Трудове, Пісчанський р-н в м. Вінниця.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ -, Свідок Єгови, у кінці 1983 р. почат. 1984 р. п.в ІТК ВЛ-315/30 у Львові.

КАМІНСЬКИЙ -, Свідок Єгови, в кінці 1983 р. почат. 1984 р. п.в ІТК ВЛ-315/30 у Львові.

КАМПОВ Павло, 1929 р. народж., кол. викладач математики в Ужгородському університеті. Кол. член КПСС; 16.6.1970 арештовано й засуджено на 6 років концтаборів суворого режиму і після того 2 роки заслання; 13.1.1981 арешт. і засуджено на 10 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання; в кінці 1983 р. почат. 1984 р. переведено із львівського концтабору ВЛ-315/30 до РСФСР табір ІТК ОР-216/3, пос. Руднічний, Верхньокамський р-н, Кіровської обл.

КЛИМУК Павло, баптист, поет, співробітник баптист. журн. «Вісник Істини»; Арештований у січні 1983 р. у Львові, засуджений на 5 років концтаборів.

КОБРИН Василь, гр.-кат., з 24.12.1982 р. вик. обов. голови Ініціативної групи зах. прав віруючих і Церкви в Україні; у грудні 1983 р. був присутній при нападі на мешкання о. Г. Будзінського, підданий обшуку.

КОПОЛОВЕЦЬ Іван, гр.-кат., мешканець пос. Довге Іршавськ. р-ну Закарпатської обл.; 6.1.1984 р. арештовано за участь у «вертепі» під час колядування на Різдво. Збитий і засуджений на 2 роки «хемії».

МАРМУС Микола Степан, мешканець м. Козова Тернопільської обл.; у 1948 р. арештований у Чехо-Словаччині, обвинувачений як зв'язковий ЗЧ ОУН, виданий ССРСР де засуджений на 25 р., поновно арештований 1983 р. у кінці чи на поч. 1984 р. засуджений і відбуває кару в концтаборі ІТК ВЛ-315/30 у Львові.

МЕШКО Ю. В., баптист, мешкан. села Коритяни Ужгород. р-ну Закарп. обл. нар. 10.6.1949 р. арештовано 9.2.1982 р., засудж. на 2.5 р. таборів суворого режиму, перебуває в концтаборі ВЛ-315/30 у Львові.

МИРОНЕНКО Сергій, баптист, у кінці 1983 р. — поч. 1984 р., п.в концтабору ВЛ-315/30 у Львові.

ПАУН В., баптист, п.в ІТК ІВ-301/59, с. Трудове Пісчанського р-ну Вінницьк. обл.

ПЛАТОНІВ, майор ІТК п.я. 128/39 с. Губник Тростянецького р-ну Вінницьк. обл. вперше застосував спосіб садовити в'язнів у карцер «до вправлення».

ПОВШЕНКО В., підполковник, у 1983-84 рр. начальник концтабору ІТК ВЛ-315/30 у Львові, прозваний його співробітниками «Піночетом». У 1981 р. замполіт табору.

ПОСТУЛАТІ Георгій, Свідок Єгови, мешк. Кицьманського р-ну Чернівецьк. обл., вкінці 1983 або поч. 1984 р. засуджений на 3 роки концтаборів суворого режиму.

ПОТОЧНЯК Антон, 71 рік, гр.-кат. священик; в жовтні 1983 р. ареш-

тований у Стрию, засудж. на 1 рік концтабору суворого режиму; 18.11.1983 р. із львівської в'язниці переведений в концтабір ВЛ-315/30; 14.12. посаджений до карцеру на 15 діб; 10.1.1984 р. — в ПКТ «до виправлення».

РАФАЛЬСЬКИЙ В. П., 1919 р. нар.; більше як 17 років, з 1962 до 1983 р. був запроторений до психолікарень і спеціальних психолікарень; 10.1.1983 р. втік із Львівської ПЛ в с. Бережниця. 27.7. схоплений у Москві і знову відправлений до Львівської ПЛ; 27.2.1984 р. засуджено на примусове лікування у СПЛ, з 12.4. знаходиться у Дніпропетровській СПЛ.

РИБАК -, полк. нач. міліції Свалявськ. р-ну Закарпатсь. обл. 15.1.1984 р. приймав участь в арештуванні І. УЛІГАНІНЦЯ.

САВАТИМОВ -, капітан ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

СЕРДЮК В., баптист, п.в ІТК ІВ-301/59 Вінницьк. обл.

СІЧКО Василь, 1956 р. народж., 5.7.1979 арештований, 4.12. засуджено на 3 роки концтабору суворого режиму; в таборі створено нову справу за «переховання наркотиків»; 4.1.1982 засуджений знову на 3 роки суворого режиму; в кінці 1983 р. зфабриковано нову «справу». Знаходиться в таборі ІВ-301/86 у Вінниці.

СКАЛИЧ Семен, гр.-кат., поет (6.1.1980 арештований) і засуджений на 10 років таборів суворого режиму, а після цього заслання на 5 років, п.в Перм таборі. 6.1.1984 р. — вечір кат. молоді в його честь у с. Ялинковате Львівської обл.

СМЕТАНА Іван, гр.-кат., мешканець села Салаші Яворівського р-ну Львівської обл. в кінці 1983 року засуджений на 2 роки таборів суворого режиму.

СОЛТИС Гнат, гр.-кат. священник о. Ігнатій. У 1954 р. арештований, за 10 місяців звільнений і за 2 місяці знову арештований; засудж. на 25 років; 1946-56 відбував ув'язнення на Камчатці; після звільнення очолив рух «покутників»; у 1959 р. арешт. і звільн. в 1962 р.; в тому ж році знову арештований і засуджений на 7 років таборів суворого режиму; ув'язнення відбував у «Дубровлаг»; в 1967 р. звільнений і перейшов на нелегальне становище; в 1979 р. арешт. і звільн. 1982 р., за місяць арештов. знову і засудж. за ст. 209 ч. 2 КК УРСР на 5 років. (Порівняння: на поч. 1945 р. із Станіслав. забрано на японський фронт, звідти на Чукотку, де пробув до кінця 1947 р.; 1958 р. арешт. і засудж. на 10 років, з яких 7 відсидів, а 7 був на засланні; 21.1.1981 р. арешт., а 12.7. засудж. на 5 років таборів і 5 років заслання.

ТАЛИЗІН -, капітан, нач. сан. частини концтабору ІТК ВЛ-315/30 у Львові.

ТЕРЕЛЯ Йосип, голова Ініціативної групи захисту прав віруючих і Церкви в Україні, голова Цен. Ком. укр. католиків; (24.12.1982 р. арешт., а 12.4.1983 засудж. за «дармоїдство» на 1 рік таборів суворого режиму). 26.12.1983 р. звільнений із Львівського концтабору. 12.1.1984 р. переобраний головою ЦКУК.

ТРИКУР Марія, дружина Михайла Трикура, гр.-кат., арешт.

(12.12.1982) і засудж. на 2 роки таборів. Перебуває в таборі в с. Доброводи Тернопільської обл.

ТРИКУР Михайло, чоловік Марії, гр.-кат., арешт. 24.12.1982 р. і засудж. на 2 роки концтабору.

УЛІГАНІНЕЦЬ Ілля, гр.-кат., мешк. с. Тибове, Свалявськ. р-ну Закарпатської обл. У 1983 р. спалив свій паспорт; 15.1.1984 р. — обшук і арештування.

ФІЛІППОВ -, підполк. нач. режимової частини львівськ. концтабору ІТК ВЛ-315/30.

ХМАРУК Петро, засуджений на 5 років ІТК за організацію підпільної друкарні в Києві (другий присуд —?); з кінця 1983 — поч. 1984 р. відбуває 3-тє засудження на 3 роки суворого режиму «за підробку документів».

ЦАНЬКО Василь, Свідок Єгови, мешк. с. Свалява Закарпатськ. обл. відбув. засудження у ІТК ІВ-301/59 Вінницьк. обл. на 3 роки.

ЩЕРБЕЦЬ В., баптист, відбуває 3 р. засудження в таборі ІВ-301/59 Вінниця.

ЩУР Анатолій — див. Андрій.

ЯСИНСЬКИЙ Я., баптист, засудж. на 3 р. п.в ІВ-301/59 Вінницьк. обл.

*

— *Адвентисти 7-го дня* 5 осіб. 83-84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

— *Баптисти* 29 осіб. 83-84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

— *Греко-католики* 300 осіб. 83-84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

— *Православні* 39 осіб. Кін. 83 поч. 84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

— *П'ятидесятники* 2 особи. Кін. 83 поч. 84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

— *Свідки Єгови* 15 осіб. Кін. 83 поч. 84 перебувають в ІТК ВЛ-315/30 м. Львова.

(«Хроніка Католицької Церкви на Україні» ч. 2,
помістимо в наступному числі нашого журналу, — Ред.)

Поетії закордонних і крайових авторів

о. Василь ПРИЙМА

«СИДЯЧИ НА САНЯХ»

*Живий історичний спомин із Завіщання
Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого*

«Сидячи на санях» —
Привіт посилаю тобі, Рідний Краю,
Тобі Україно моя!
Церкво Тисячлітня, Віро Прапрадідня,
Спасительна Віро Свята!
Христова, цілюща, жива!

Вітайте хоробрі! Діти мої добрі!
В Києві, у Львові, в сибірських снігах!
Тестамент складаю, святі сподівання,
Завіщання батька у ваших серцях!

«Сидячи на санях» —
Чекаю на коні, сини мої-доні,
Друзі дорогі!
Любіться,єднайтесь, ворогам не здайтесь!
Ми не переможні в Ісусі Христі!

«Сидячи на санях» —
Пишу мое слово, сповнене любови.
Ми ж браття по крові, в'язні у Христі!
Пречиста Марія, вся наша надія,
То наша Княгиня-Мати на землі!

«Сидячи на санях» —
Могилам кланяюсь, з Предками вітаюсь —
На потом і кров'ю політій землі:
Вітай, мій народе! Спрагнений свободи,
Бачу Твою славу, — в просторі й часі!

«Сидячи на санях» —
Легенький, як вітер, в голубім повітрі
Душа моя мчить.
В небесні простори, над сонце, над зорі:
Ще хвилюку, ще мить, Богові Святому
Рахунок зложить, з Ним жити, служити, любити!

Люд-Туллоза, 8 січня 1985 р.

Мирон ГАНУШЕВСЬКИЙ

*Сл. Пам. генералові Романові Шухевичеві
— Тарасові Чупринці, легендарному Головному
Командирові Української Повстанської Армії
у 35-ті роковини героїської смерті, у Білогор-
щі 5. 3. 1950 р.*

КОЛИ В УКРАЇНІ БЕРЕЗНЕВА ЗИМА

Коли в Україні березнева зима
І ліси в Білогорщі в снігах,
Пічнявіють бруньки на деревах,
Віщують, що скоро прийде весна. . .

Дарма, що з півночі морозні вітри
Сковують ледом насагу життя,
Воно відживає у соняшних днях,
А з-під снігу цвітуть проліски. . .

Немає сили, щоб спинала весну,
Що зриває окови зими.
І в наших серцях цвітуть проліски
Віри в Батьківщину вільну!

Прийде час і в Білогорщі лісах
У граніт ми вкуємо РОМАНА ім'я,
Бо віддав життя «ЗА ДРУЗІ СВОЯ»,
Щоб завзяття пружилось в серцях!

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО 1935 — 1985

У 1985 році припадають 50-ті роковини від дня народження Василя Симоненка (8.1.1935 — 14.12.1963) — корифея найновішого етапу національно-культурного відродження в Україні, який почався у 1960-их роках.

Василь Симоненко був одним із перших великих національних і культурних діячів повоєнного покоління — покоління Шестидесятників, — яке виросло на героїці Других Визвольних Змагань (1939-1953) їхніх батьків, які у свою чергу черпали наснагу до боротьби за Україну з Перших Визвольних Змагань (1917-1921).

Гранітні обеліски, як медузи,
Повзли, повзли і вибилися з сил.
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил.

Мільярди вір зариті у чорнозем,
Мільярди щастя розвіяні у прах. . .
Душа горить, палає лютий розум,
І ненависть регоче на вітрах.

Коли б усі удурені прозріли,
Коли б усі убиті ожили,
То небо, від прокльонів посіріле,
Напевне б репнуло від сорому й хули.

Тремтять, убивці, думайте, лазуки,
Життя не наліза на ваш копил.
Ви чуєте? — на цвинтарі ілюзій
Уже немає місця для могил.

Уже народ — одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля.

Розтерзані, зацьковані, убиті
Підводяться і йдуть чинити суд.
І їх прокльони, злі й несамовиті,
Впадуть на душі, плісняві і ситі,
І загойдають дерева на вітті
Апостолів злочинства і облуд.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наświetлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67, Germany.

Наука, дослідди

Петро ГОЙ

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ
ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ВІЙНИ З ПОЛЬЩЕЮ

(Кінець 1650 р. до Білоцерківської Угоди)

(Продовження, б)

В царським указі приграничним воеводам і дякам¹⁹⁶ наказано вибрати з-поміж черкес (українців), які поселилися на постійно за московською границею, певних і грамотних людей (по два або по три з даної місцевости), їхні родини залишити як застав на московській стороні; а їх самих вислати в Україну «тайним звичаєм», щоб один про другого не знав, під покришкою (алібі), що вони вертаються в Україну¹⁹⁷ і наказати їм «на крепко нам послужити». В указі додано замітку, щоб «черкесом дати по 25 рублев», а своїм, тобто москалям, по 10. Цим воеводам і дякам доручено через спеціально висланих агентів розвідати, в яких місцях стоїть гетьман і полковники проти короля; скільки у них війська; чи кримці вже прийшли і скільки людей, або коли мають прийти; чи вислані послы Хмельницького до турецького царя, або коли будуть вислані, і чому; чи не хоче гетьман Хмельницький і черкеси бути у турецького царя в підданстві, і чи не очікує від нього помочі для себе? Дальше, де стоїть із військом король, Вишневецький і Радивил, разом чи осібно і скільки у них війська? З яких держав королі, і чи папа прислав польському королеві поміч в людях, і від кого король очікує допомоги? Чи в короля і в польських гетьманів не було боїв з черкесами і татарами, а як були, то коли, котра сторона сильніша, чого від них очікувати і чи не сподіватися приходу на московські землі кримського царя з кримськими і ногайськими людьми «и с черкасы заодно»¹⁹⁸.

Цікавився московський уряд і польсько-турецькими взаємовідносинами. Агентам доручалося бути всюди і збирати інформації. Писалось дальше в цьому указі, щоб агенти йшли в козацькі табори і там шпигували. При тому царським указом наказано воеводам, як підготовити тих, яких вишлють на шпигунство. «А в литовский стороне велили б есте им сказыватись, что они в литовскую сторону перешли, ведая, что их братья черкасы стоят на поляков за христианскую веру. И они потому и хотят стоять на поляков с ними, с черкасы, вместе»¹⁹⁹.

Висланим агентам в Україну доручалося сходитись там по два чи три і зібрані інформації пересилати одним із них до Яблонова на московську сторону московським воеводам. Інші мали бути в козацьких таборах до

кінця — тобто доки король з гетьманом не помиряться, або до рішально-го бою, а побачивши котра сторона сильніша (тобто переможе), — негайно з цими інформаціями нігде не задержуючись, їхати в Яблонів. Воеводам доручено, що коли котрийсь із висланих розвідчиків повернеться — вислати його з інформаціями прямо в Москву, не задержуючи²⁰⁰.

У міжчасі весняні сутички і бої на подільському пограниччі проходили із змінливим щастям для обидвох сторін. Все це було тільки прелюдією до справжньої кампанії, яка почалася аж літом 1651 р. Незалежно від розмірів цих сутичок чи боїв, їхні висліди обидві сторони перебільшували «для зовнішнього вжитку» і «роблення опінії», а в дальшому використовували це у своїх політичних і дипломатичних цілях та заходах.

Зокрема гіперболічних розмірів у польській дипломатії набрав погром Нечая. Поляки спеціально перебільшували хвилеві успіхи, роблячи на тім свій політичний капітал, щоб одержати фінансову допомогу з Венеції²⁰¹, а рівночасно з'єднатися з силами московського царя, беручи в основу Полянський договір, і спільними силами вдарити тоді на Україну та Крим²⁰².

Як українська так і польська сторони хотіли в цій війні нанести своєму противникові рішучий удар, щоб знайти вихід із становища, яке по одній і другій стороні було нестерпним. Тому з обидвох сторін зосереджувано і напружувано всі сили в напрямі боротьби а самій боротьбі сторони ставалися надати характер святої війни за віру, війни загальноєвропейського масштабу, активізуючи при тому два протилежні собі бльоки.

Римський папа через спеціального легата переслав для короля посвячений меч та шолом і поблагословив його як борця за інтереси римокатолицької Церкви. Нунцій передав ці посвячені клейноди королеві з великою парадною перед його від'їздом до війська. Король, дякуючи, просив, що «коли б не дай Боже ворожі сили схизматиків і бісурмен були для нього, польського короля, непереможні — нехай папа закличе йому на поміч інших християнських володарів»²⁰³.

Православний Схід із свого боку бачив в українському гетьмані Хмельницькому борця за православну віру. Коринтський митрополит Йосиф привіз для гетьмана меч освячений в Єрусалимі на гробі Господнім, при великій церемонії оперезав ним гетьмана і поблагословив як визволителя православної віри²⁰⁴.

Богдан Хмельницький зібрав свої головні сили під Білою Церквою і вирушив на західний фронт. В перших днях квітня він став на Гончарисі на північ від Хмельника. Звідси він післав військового осаула Демка Лисівця з трьома полками під Кам'янець наздоганяти гетьмана Калиновського, але польське командування, оминаючи боїв з українськими військами, поспішно відтягало свої війська в напрямі Сокаля, де останки армії Калиновського з'єдналися 20-го травня з основними польськими силами під проводом короля.

Завданням походу Хмельницького було зударитися з головним польським військом, очоленим Яном Казимиром і дати йому бій. В середині травня Хмельницький пересунув до Зборова українські війська в кілько-

сти 17 полків, гадаючи, що там він перегородить шлях королеві. Проте Ян Казимир не пішов звичайними шляхами в напрямі на Зборів, а з-під Сокаля завернув у напрямі на Дубно. Тоді й Хмельницький повів свої війська на Волинь через Вишнівець. Обидві великі²⁰⁵ армії стрілися в другій половині червня під Берестечком і стали таборами²⁰⁶ проти себе.

Ще в останній хвилині, як оповідає шведський посол Маєр²⁰⁷, Венеція робила останні зусилля, щоб відволікти війну. Кавацця їздив під Берестечко намовляти короля, щоб він з Хмельницьким замирився для спільної війни з Туреччиною. Вповні можливо, — твердить М. Грушевський, — що під таким венецьким натиском король робив проби «або принаймні удавав, що пробує замиритися з Хмельницьким і якийсь час вичікував своїх листів і посольств»²⁰⁸, та взагалі помало посувався на терен війни, стягаючи повільно туди свої і чужі сили. У зв'язку з цим в польському суспільстві ходили різні поголоски, підозріння і закиди королеві, включно із зрадою в користь Хмельницького; мовляв, король продовжує політику свого брата і за допомогою козаків і татар хоче досягнути абсолютну владу в Польщі, а тому і видає Хмельницькому політичні секрети²⁰⁹. Це могло бути і польське кунтаторство, зв'язане з комісією з листами короля, що були післані в тій же справі до козацького табору (одержаних у травні) через Стоянівського війта Стефана Герича²¹⁰.

Хмельницький також майже на протязі двох місяців бездіяльно під мілітарним оглядом пересувався на волинсько-подільській границі і повільно зближався на терен війни. Можливо, що через простий недогляд, або якісь ближче невідомі нам причини гетьман дав змогу полякам об'єднати свої військові сили²¹¹, пропускаючи нагоду розгромити їх частинами перед Берестечком. Навіть момент хаотичного переходу польського війська з-під Сокаля під Берестечко, що почався 15-го червня і тривав п'ять днів, та який проходив майже на очах козацького війська, був гетьманом не використаний. Коли б гетьман був напад на польські війська під час того хаотичного переходу, то, як твердять тогочасні військові хронікари, легко зробив би був кінець цілій кампанії²¹². Можливо, що гетьман чекав, щоб ця польська сила, добре йому відома у своїй невитривалості, сама розпалася від самого часу та внутрішнього хаосу²¹³.

Доконати все силами власного війська гетьман не відважився а чекати на татар, як бачимо з міркувань самого гетьмана на Козацькій раді, що відбулася в тому часі²¹⁴, була мала надія, судячи з поведінки нуреддіна, обережного і ухильчивого²¹⁵. Мимо тих довгих очікувань і безділля в таборах, настроїв козацького війська був бойовий²¹⁶. Можливо, що і родинна трагедія гетьмана, пережита в тому часі (10-20 травня, 1651 р.), залишилася не без впливу на його поведінку²¹⁷.

В кожному разі, гетьман не рішився власними силами розправитися з ворогом ще на початку кампанії, маючи для цього неначе б то всі об'єктивні дані. Він дальше очікував на прихід хана, виступ Ракоція, а можливо навіть на турецьку чи московську диверсію. Гетьман очікував плідів своєї дипломатії, реальної допомоги обіцшованої йому його союзниками, та вислідів своєї праці розложити противника знутри.

Тому ще раз на передодні рішального бою, в обличчі цього грізного

моменту української державности Хмельницький проводив останній облік сил в очікуванні і весь свій час на протязі кількох останніх місяців присвятив вповні старанню використати суперечності в самій польській державі, та завершеною ним широко закروених дипломатичних відносин. Спеціально увагу український уряд приділяв українсько-білоруським взаємовідносинам. Орієнтацію Білорусі²¹⁸ на Українську Гетьманську Державу Хмельницький хотів використати на передодні великої розправи, висилаючи туди вже 15-го червня козацький відділ під проводом полк. І. Шоха²¹⁹.

На відтинку відносин України з Великим князівством Литовським, дипломатія гетьмана старалася навіть дорогою ціною задержати це князівство у неутральному становищі, яке воно до певної міри було зайняло в 1648 році. Майбутнє посвоячення гетьманського двору з двором Лупула, швагром кн. Радивиля, гетьман старався використати, щоб добитися принаймні неутральності із сторони Великого князівства Литовського. Гетьман Б. Хмельницький виконав свої обіцянки супроти магнатів В. Кн. Литовського і гостро кількарязовими універсалами забороняв порушувати границі князівства. Йшла цікава добросусідська виміна листуванням між магнатами й офіційними чинниками Литовського князівства і Гетьманським правлінням. В тому дусі було посольство Радивиля у гетьмана в 20-их днів березня. Гетьман наказав полк. Небабі та іншим полковникам на північному фронті перервати місцеві сутички, стримав облогу Гомеля і вислав своє посольство до Радивиля. Сотник Подобайло, Передримирський, Кланевський з листами гетьмана і пояснювальними листами від Небаби та інших полковників прибули в обоз Радивиля 13-го червня. Радивил задержав посольство два тижні, вдав, що виходить на Смоленщину, але пішов на Сіверщину і через три тижні рушив в Україну. На тому й закінчилася неутральність Литви²²⁰.

В Польщі гетьман старався використати для своїх цілей пригноблене селянство та верству дрібної шляхти, незадоволених олігархією польських магнатів. В польське запілля вислано сотні, а може й тисячі емісарів Хмельницького з його універсалами. Цілий ряд селянських бунтів, самовільних заворушень і повстань викликаних дійсними і підробленими універсалами Хмельницького з'являються в польському запіллі на терені Польщі якраз після того, як посполите рушення відійшло до табору короля²²¹. Найбільше розголосу зробило повстання в другій половині червня 1651 р., у Краківському воевідстві в околицях Нового Торгу на польсько-угорській границі, недалеко від українсько-польського етнографічного кордону. До сьогодні збереглися Універсал Хмельницького і зазивні листи Костки-Нап'єрського²²².

Збійницький (опришківський) рух Лемківщини XVI-XVII століття набрав найбільш яскравих національних форм в часі Хмельниччини. «Від Сяну аж до Карпатського Підбескиддя, в околицях Дуклі і Кросна український народ горнувся до збійницьких дружин», — писав польський історик Л. Кубаля. Найширшого розмаху набрав збійницький рух, коли його очолив Андрій Савка, син дзвонаря із села Стебника на Пряшівщині²²³.

Повстання українського Бескиду і польського Підгалля (гуралів) під час запроєктованого гетьманом і обіцяного Ракоцієм виступу могли бути завдати Польщі смертельного удару своїм походом на Краків, що плянувалося в повстанських рядах.

Рівночасно в тому часі, тобто в процесі посиленої підготовки до вирішальної розправи з Польщею, дійшло до формального завершення переговорів на українсько-турецькому відтинку. Велике турецьке посольство прибуло в квітні до Животова²²⁴ із звісною нам султанською грамотою з кінця лютого (дивись у згадку раніше «ВШ» 1984, на стор. 1372), а в додатку з коштовними дарунками, обіцянкою кримської помочі, та з цілою низкою листів від Царгородського патріярха, царгородських, очаківських, турецьких і татарських достойників, що обіцяли приспішити висилку військових контингентів²²⁵. Гетьман прийняв це посольство з великою увагою і задержав його при собі в таборі дуже довго, та щойно майже після чотирьох тижнів, у перших днях травня, його відпустив. причиною задержки посольства було те, що гетьман хотів при тій нагоді вплинути на турецьких васалів щоб вони більш енергійно піддержували його²²⁶.

Вслід за турецьким посольством гетьман вислав своє посольство — свояка Павла Яненка і Култу (Kulta, Kutta), до Молдавського господаря Василя, а звідси до кн. Ракоція і до Мунтянського господаря Матвія²²⁷. 14-го травня н.с. українські послы П. Яненко, Култа і Іван Тафларій (Іван Петров, Іван Гречин)²²⁸ вислали із Ясс в Молдавії звітлення до табору для гетьмана і гетьманича через свого козака, який ішов у супроводі молдавського посольства. Судячи по листах, бачимо, що Лупул, хоч і піддержував дружні зв'язки з Польщею, в даному моменті вважав за доцільне і потрібне «відограти свої умови і договори з Хмельницьким та заманіфестувати йому свою приязнь». Лупул писав у листі до гетьмана: «Нічого іншого мені не зостається, як покірним бажанням трудити небо, щоб усі задумані справи прийшли на оздобу, потіху і славу в.м., мого милого Пана і Брата»²²⁹. Згадуючи про це посольство і подвійну гру Лупула, М. Грушевський зауважив, що опанування Хмельницьким цілого Поділля та сподівання приходу татар робило свій вплив на поведінку лукавого свата.

18-го травня н.с. гетьман прийняв семигородське посольство, що ще 19-го квітня виїшло з Семигороду під проводом Павла Геча. Мимо намагань української дипломатії втягнути Семигород у війну з Польщею за ціну повної піддержки молодшого Ракоція Сігізмунда, претендента на польський престіл²³⁰ певними практичними заходами в тому напрямі, висловлені для української сторони, були рішучі домагання і бажання польських і литовських дисидентів²³¹, прихильників династії, щоб Ракоцій виступив по стороні Хмельницького, можливо, що в устних зобов'язаннях при переговорах чи натяках було дещо обіцяно²³², але в офіційних взаємовідносинах через листування чи інструкції Ракоцій діяв дуже обережно. Ракоцій у цьому травневому посольстві радив гетьманові не доводити до конфлікту з кн. Радивилом, а рівночасно видвигнув умови своєї участі у війні — себто, щоб гетьман добився гарантії сприятливого ставлення до того, Криму й Порти.

Гетьман одного з послів задержав при своєму дворі як резидента і як своєрідну гарантію, що з королем не помириться, а Геча відправив в Семигород.

У міжчасі брати Юрій Ракоцій і Сігізмунд, претендент на польську корону, їх мати-дорадниця та ціле оточення династії вповні відчували важливість рішення. З однієї сторони вони вбачали великі здобутки а з другої — марево прогри, бо все залежало від вислідів війни, а тому і страшно було пропустити нагоду, або знов заскоро виступити. Дорадники Ракоція були схильні до інтервенції хоч і з великим ваганням. Наприклад, І. Бістерфельд і єпископ Г. Чулай у своєму трактаті, спеціально виставленим для Ракоція, поділяли ці думки. Семигородські пляни підтримував і сам Кромвел, тодішній голова Євангелицького світу²³³.

В кінці, після довгих вагань, як слушно зауважив М. Грушевський, що страх перед можливістю серйозного провалу (що і стрінуло династію шість років пізніше в подібній ситуації, коли брати не витримали спокуси) не дозволив на рішення та виступ в даний момент²³⁴. Спочатку задержали посольство Хмельницького і чекали на вісті і поворот Геча, а далше хотіли замирити короля з Хмельницьким, заручившись Портою.

Мимо того, що ставлення Порти до інтервенції Ракоція було позитивне²³⁵, Ракоцій таки не відважився.

Після повороту Гечі — вислано його знову в посольстві в Україну. Менш-більш повторено вимоги ще з осіннього посольства. Ракоцій, мовляв, сприяє козакам, а полякам не буде помагати, але активно не може виступити поки гетьман не договориться з султаном і ханом і не забезпечить безпечної комунікації. Для того він вимагав від гетьмана прислати в Семигород 16 тисяч козаків і 5 тисяч татарів на мармарошські проходи²³⁶.

Зусилля гетьмана й української дипломатії весною і на початку 1651 року не приносили бажаних успіхів. Ніхто із тих союзників, яких гетьман хотів втягнути в свою кампанію, ніяк не приходив з реальною поміччю; хана також не можна було дочекатись. Ракоцій все обіцяв, а на границю не йшов; Москва знову віддячувалася «милостивими словами» і соболями, а час летів²³⁷. З кожним днем ситуація гіршала, військо бездільно нудилося, а гетьман, зобов'язаний ханським проханням, нетерпляче ждав на його прихід.

Найбільш виводила з рівноваги українську сторону кунтаторська політика православного московського правительства — тим більше, що сама війна чим більше зближалася до рішального зудару, набирала форм загальноєвропейської релігійної війни.

10-го травня гетьман в розмові про політику Москви з генеральним осаулом Демком (можливо що це була мова про цю спеціальну тайну місію, над якою зупинимось пізніше), дійшов до такого гніву, що з великим обуренням і ненавистю говорив, дивлячись на образ Спаси: «присягався», що піде на Москву і зруйнує її гірш Литви! «Я посилаю від всього серця свого, а вони мені в обличчя насміхаються», про що повідомляв листом царя грек монах Павло²³⁸. Інший знову високий достойник православно-

го сходу в листі до царя із 16-го травня повідомляв його про свою намову гетьмана, щоб він вислав послів, або хоч листа до царя, і обурюючу відповідь гетьмана: «А писати мені тепер нема що; я все переказав Іваном Петровим (Тафлари), і він все їм (Москві) оповів, і тепер, як собі хочуть»²³⁹.

В такій напруженій ситуації на українсько-московському відтинку «в таких печальних обставинах для України», як їх характеризує Соловійов, греки що жили на гетьманським дворі, «сильно клопоталися про зближення гетьмана з царем»²⁴⁰. Декілька днів пізніше, після вижче згаданої розмови гетьмана про московську політику, вислано своерідну дипломатичну місію до Москви. Поїхали чужинці, що перебували на українській службі: Ілля Мануйлович, брат у перших митрополита Йоасафа, який жив при гетьманові, а з ним Василь Данилович, родом серб²⁴¹.

Ця своерідна дипломатична місія послана з такою таємничістю (нібито потайки від самого Хмельницького)²⁴² була правдоподібно відома гетьманові, а вимоги (наприклад мінімальної військової допомоги) мабуть ним подиктовані. Листи та інструкції були писані в гетьманській канцелярії, приготовані генеральним секретарем І. Виговським формально без участі чи узгодження з гетьманом, тобто поза його плечима. Гетьман міг знати про цей дипломатичний трюк роблений за ініціативою греків (взагалі представників православного сходу) з Виговським, але з огляду на московське кунтаторство та дипломатичний принцип, тобто на брак відповіді на його попередні розмови і листи, про що згадано в листі митрополита Йоасафа, гетьман з формального боку не хотів бути до того причетний. Можливо, що й тому то в цих листах сказано більше, як гетьман був би сам сказав.

Місія була секретна. Повезли листи писані рукою митрополита і старця грека, монаха Павла, до царя²⁴³. робилося це на основі домовлення з Лопухином під час його посольства²⁴⁴.

16-го травня Ілля Мануйлович і В. Данилович виїхали з козацького табору під Зборовим, а 29-го травня були вже в Путивлі за московською границею і 6-го червня (можливо, що були подані скоріше) привезені ними листи були переложені на московську мову в посольському приказі в Москві²⁴⁵, та через не цілих два тижні (17-го червня) післанці були випущені в Україну²⁴⁶.

В листах подано відомості про Акундінова, що живе в одному монастирі в Україні, а дальше, що монах Павло їздив до нього з доручення І. Петрова і митрополита і він (Акундін) готовий переїхати до Москви, якщо кара буде йому подарована і гарантована безпечність. Мимо того, що справа Акундінова була дальше акутною — не було навіть натяку про видачу його, мимо бажань українського уряду прихилити Москву на свою сторону. Крім того в листах з перебільшенням оповідалося про перемоги козацького війська над ляхами; про великі сили козацького війська (600 тис. козаків і селян у зброї); його добре озброєння, про вихід чи прихід самого хана з великими силами (100 тис.), та інше. Тут потрібно також відмітити розбіжність цих інформацій: наприклад, митрополит в листі із 16-го травня подав, що татари сьогодні прийшли з ханом в силі 100 тис

Три дні пізніше монах Павло в листі висланому через цих самих людей подає тільки, що хан вийшов з Криму 23-го квітня. Рівночасно і зовнішні відносини України з іншими державами подано в оптимістичному навіщенні, наприклад, про запевнену угорську поміч, та що 60 тис. війська стоять готові недалеко Кракова; обіцяну допомогу від мунтянського господаря (в одному листі подано 10 тис., а в другому 50 тис.); Матвія Басараба і необмежену поміч Туреччини.

В подібній формі інформували московський уряд в посольському приказі Мануйлов і Данилов. Цими голосами «неутральних» українська дипломатія ще в останній хвилині з-під Зборова, запевняючи певну перемогу козацьких військ над поляками, хотіла перетягнути на свій бік завжди обережну й користолюбиву Москву. Тому-то для Москви очікування і відтягування приходу хана пояснювали тим, що хан, бачучи певну перемогу, з огляду на користь хоче, щоб Хмельницький без нього великих боїв не зачинав²⁴⁷. А гетьман через свого посла сотника Павла Колодницького навіть відповів султанові, що «війська турецького йому в поміч не потрібно, тому що він своїм військом, яке є у його, проти поляків встоїться»²⁴⁸.

В листах митрополита і монаха Павла до царя і в листі до тестя царя Милославського давали знати, що перемога гетьмана над ляхами є цілком певна, та що гетьман є рішений знищити Польщу до решти і не замреться доки на королівський трон не посадить християнського короля²⁴⁹.

Тому без уваги на те, що у Хмельницького війська більше як потрібно, — писав монах Павло царю, — годиться післати від царя «вскорь неольшую помочь ратных людей; и так у него войска много», тільки для того щоб «славилось имя великого вашего царствія, что онъ имьеть помочь отъ великого вашего царствія»²⁵⁰.

В іншому місці монах Павло у своєму листі до царя двічі перестерігав, «якщо цар ще і тим разом не пришле помочі, нехай буде відомо царю, що буде мати знищення, бо татари давно б його підняли, тільки війна йому (Хмельницькому) помішала»²⁵¹. В іншому місці монах Павло скаржився, «з якими труднощами трудилися ми з Іваном (Гафларі) — один Бог знає». Якщо б не вони, то, мовляв, гетьман вже давно воював би московські землі — тому щоб оминуті «великое развратие» просить прислати хоч одного «боярина съ небольшою ратью»²⁵².

Це і була остання спроба української дипломатії (мовляв, без відома гетьмана) вже з терену війни, через «неутральних» чужинців (фактично до певної міри представників православного сходу, використовуючи релігійний момент, популярний в тому часі, яким і залюбки послуговувався московський уряд, апелюючи до України в обличчі татарської небезпеки) втягнути московське царство, хоч би і через номінальну військову поміч («одного боярина з малою ратью»), в ім'я православної віри, при тому вказавши на територіяльні користі для того царства, в боротьбі з Польщею.

(Закінчення буде)

Джерела:

196. Воссоєдинение. . . , т. III, но. док. 35, стор. 82-83. «Грамота из Розрядного приказа яблоновскому воеводе Б. Репнину. . .»

Ще 23-го квітня 1651 року було доручено путивльському в. С. Прозоровському використати переселенців-українців. Йому наказувалось вислати «знающих людей. . . в литовскую сторону, до которых мест пригоже почасту» і «проводывать, что ныне у поляков с черкасы делаетца и где их польские и литовские обозы стоят. . . да и про всякие тамошние вести разведывать и подлинно». (Цит. за Голобуцьким, В., Дипломатическая. . . , стор. 297. Інструкції та донесення московської агентури із червня і пізніше див.: Воссоєдинение. . . , т. III, но. док. 35-37, 39-40, 43, та інші стор. 82-85, 89, 91-93, червень 7-8, 20, 29-30, 1651 р.; В. О. Голобуцький Дипломатическая. . . стор. 297.

197. Як знаємо, що і в попередніх часах на передодні великих боїв з Польщею українці, що з різних причин, як купці чи переселенці опинилися поза межами Української держави — верталися на швидку руку в Україну, щоб взяти активну участь у визвольній боротьбі свого народу. Тим разом православна Москва в своїй схидності по святотацьки заплянувала використати для власних диверсійних цілей цю патріотичну настанову українського населення до своєї держави.

198. В останній редакції про українців в оригіналі зачеркнено — мабуть спам'яталися і вважали це за нетакт, висилаючи туди українців. (Воссоєдинение. . . т. III, стор. 83).

199. Там же, стор. 83.

200. Там же, стор. 83.

201. М. Грушевський, т. IX, стор. 228-230. Див. також польське посольство Вітовського і Обуховича в Москві, та противорічне звітлення іншого члена польського посольства. Поголоски про великі козацькі успіхи після рейду під Камінець і погоню за Каліновским. Цікаві зокрема записки шведського посла Майєра при переїзді через Молдавію 20-их днів травня. Майєр записав оповідання татар і турків, що «Хмельницький за помічю татар погромив поляків і загнав за Вислу, а польське королівство передає Ракоцієві; полишаючи собі край від Камінця до Львова; все інше нехай бере собі Ракоцій, аби тільки допоміг йому винищити поляків». Там же, стор. 237. Див. також Архив ЮЗР, III, т. VI, стор. 19, 21.

202. Див. проєкт для спільних дій предложений під час переговорів польським посольством Вітовського і Обуховича в Москві, квітень-травень, 1651. Monumenta Hungariae, t. XXIII, стор. 38.

203. М. Грушевський, т. IX, стор. 230. Також для королеви папа передав золоту рожу і частину св. хреста в золотій скринці. Докл. див. Theiner, Monumenta Poloniae, III, st. 470.

204. Д. Дорошенко, стор. 31.

205. Там же, стор. 31. «Сили обох противників були величезні. Якщо брати мінімальні цифри, які наводять сучасні офіційні джерела, польського війська було понад 80.000 (в тім 20.000 німців, частинно найнятих, частинно присланих курфюрстом бранденбурським), не рахуючи узброєної челяді, якої було приблизно стільки ж. Козаків було коло 100.000 та 50.000 татар. В число козацького війська входили не самі лише козаки, але і повстанчі ватаги. Польська армія мала дуже сильну артилерію». Див. також описи українських сил греками-дипломатами при українському уряді, та іншими, що перебували в Україні; дальше описи московських шпигунів; козацьких полонених. М. Грушевський, т. IX, стор. 240-246.

206. Крип'якевич І., Богдан Хмельницький. . . , стор. 180-181. Дає докладно розта-

шування таборів. Король поставив свій табір півмісяцем над рікою Стиром під самим Берестечком. Хмельницький затримав українські війська напроти польських позицій — на західному березі ріки Пляшівки, вище села Солонева. Польські офіцери відзначили, що табір був дуже вміло побудований. Сам гетьман вважав, що пороху і боеприпасів вистане на чверть року. Війська татарського хана Іслям Герей стали окремим табором за три верстви від українського.

207. М. Грушевський, т. IX, стор. 235. Подібні надії, що Венеція впливатиме на короля, щоб він замирився з Хмельницьким для спільних дій проти Туреччини висловлювали і кореспонденти Ракоція. Докл. див. також: *Transylvania*, I, стор. 175 (квітень); *Monumenta Hungariae*, XXIII, стор. 57 (травень).

208. Там же, стор. 235.

209. Там же, стор. 235.

210. Там же, стор. 235.

211. 16 чи 17 травня н.с. під Сокалем сили короля начисляли коло 7 тисяч; в 20-их днях травня н.с. було їх біля 20 тисяч (з'єднані із королем рештки військ Каліновського не були боездатні); 5-го червня понад 30 тисяч, а 7-го червня зачало приходити посполите рушення прямо до Сокаля, бо визначений королем збірний пункт Константинів, був в козацьких руках.

212. М. Грушевський, т. IX, стор. 257, 259, 264, 273.

213. Там же, стор. 273. Грушевський вважає, що це було неминуче, бо посполите рушення було зобов'язане стояти в полі тільки певний реченець (приблизно два тижні). Дальше внутрішні незгоди в польському командуванні, ривалізація і матеріальні труднощі робили своє. Крім того повстання та розрухи в самій Польщі. Король став сам рядити військом понад голови гетьманів (Потоцького і Каліновського), правда мав добрих дорадників німецьких офіцерів випробуваних на досвіді тридцятилітньої війни. Там же, стор. 261, за Освенцімом, стор. 299-300. Щойно з приходом хана гетьман розпочав бій і програв його через нову зраду хана. Там же, Грушевський, стор. 275-276.

214. На нараді гетьман поділився своїми міркуваннями у зв'язку з отягуванням приходу татар, та його очікуванням хана. Гетьман подав як причину, що король шукає у хана замиріння, так чи і козаки «не дозволили б» на згоду? Відповідь війська була рішуча. «Пане гетьмане! Ні! Бог і військо так хочуть, щоб ми жадним чином з королем не єдналися, бо на те ми одважились і на те ми прийшли, то хоч би і Орда від нас відступила, ми при гідности твоєї всі гинути будемо: або всі загинемо, або всіх ляхів вигубимо». Цит. за М. Грушевським, т. IX, стор. 246.

215. Хан вийшов з Криму щойно 13-го травня. В рапортах сучасників та в пізнішій літературі виступають дві версії як пояснення кунтаторства хана: а) хан чекає висліді перших боїв; б) хан не велить битися до його приходу. Беручи під увагу поведінку хана під Білою Церквою, друга версія на наш погляд є більш правдоподібна. Див. також донесення греків, що крутилися на гетьманському дворі — згідні із тим пояснюванням, мовляв, з огляду на користь хан боїться, щоб без нього козаки поляків не побили.

216. АЮЗР, т. III, стор. 454. Греки, які постійно перебували на гетьманському дворі, оповідали, що згоди не буде, бо у козаків так рішено. Полякам вони у нічому не вірять «або знищити всіх ляхів, або самим згинуть». Див. також нашу замітку 214.

217. М. Грушевський, т. IX, стор. 254-255, 312-313. За зраду в Чигирині скарано на смерть жінку Хмельницького. Була це мачуха Тиміша, романтична авантюристка, полька. Гетьман, мабуть, в часі походу одержав підозрілі вісті про свою

жінку, «можливо, що від самого Тиміша», і дав йому якісь умовні накази, як поступати коли б обвинувачення були згідні з правдою.

218. В козацьких кругах серед українського уряду наростало переконання, що Білорусь повинна перейти, і готова перейти під козацьку протекцію і при першій можливості мусить бути включена в рамці козацької республіки. (М. Г., т. IX, стор. 218).

Зокрема після Зборівського договору та релігійних полєгш, гетьман, старшина і військо відразу вирости в очах білоруського населення на богоданих протекторів православної віри і руського життя Білоруси так само як і України. Це почуття і фермент в повній своїй широті дало відчути себе в 1654-55 рр. в часі українсько-московської окупації білоруських земель.

Заховалося до сьогодні багато матеріалів і джерел, що вказують на близькі взаємовідносини двох народів того часу. Купець Гнат Лискевич, делегат віленсько-го братства до короля вимагав аби король згідно з його договором з Хмельницьким велів повернути загарбані церковні добра (За М. Г., т. IX, стор. 218).

Інший знову ігумен полоцького монастиря Афіноген Крижановський на допиті в Посольськiм приказі в червні, 1651 р., розказував про тісні зв'язки білорусів з Хмельницьким, та про протидію польських чинників, щоб перешкодити тим зв'язкам. (Воссоединение... , т. III, стор. 24).

Білоруські селяни в Дорогобузькiм, Більськiм та інших повітах, як доносив московський гонець Старий, говорили між собою, що до них переказували Запорозькі козаки, аби вони жили на своїх місцях і не боялися козацького походу. (М. Г., там же, стор. 220).

Інший знову доносив, що бургмістр дорогобузький казав міщанам коли козаки прийдуть їх треба вітати іконами і хлібом. Там же, стор. 220.

В честь гетьмана і Виговського складали вірші, де гетьмана звеличали як великого протектора православної віри, голову руського народу, відновителем діла Володимира Великого. Там же, стор. 218-219.

В Україні високо цінили це відношення і орієнтацію Білорусі на Україну, та багато розчисляло гетьманське правління на співпрацю і піддержку білоруського населення. В проекції того й вислано 15-го червня на Білорусь через московську границю козацький відділ під проводом полк. І. Шохова.

219. Воссоединение... , т. III, док. но. 26-32, 38, 42, 49; М. Грушевський, т. IX, стор. 270-271. Завдання відділу крім викликати і піддержати повстання в Білорусі і тим самим неутралізувати Радивиля, — сам перехід козацького відділу через московську територію мав своє політичне значіння в тодішній дипломатії. Ходило про те, щоб скомпромітувати Москву в очах Польщі маючи на увазі польсько-московський договір дружби.

220. Магнати в. кн. Литовського були зацікавлені в тому, щоб задержати добросусідські відносини. «Вашій милости, мойому милостивому панові всього доброго зичливий і слуга Казимир-Лев Сапега, підканцлер в. кн. Литовського», зачинав свій лист до Хмельницького представник магнатів Сапега. Але король і двірські круги конче натискали, щоб в. кн. Литовське в повній мірі взяло і на себе тягар війни. Соїм ще раніше ухвалив підняти литовське військо до 18 тис. (польське до 36 тис.). Проте посполите рушення, як і збірка на наємні війська далеко слабше проходила тут як у Польщі. Радивил на неутралітет не був готовий, одночасно не мав війська, щоб виконати вимоги короля (на початку травня мав тільки 4 тис. війська) — тому офіційно загравав на мирну дутку. Офіційно була пущена чутка про замирення до Св. Духа. Мимо того Хмельницький хоч як старався дійти до порозуміння з магнатами в. кн. Литовського і Радивилом, властиво некоронава-

ним королем Литви — забезпечив північні границі України змобілізувавши для цієї цілі північні полки: Чернігівський, Ніжинський і Київський на час заговин. Одночасно старався втягнути москвський уряд до будь-якої диверсії із своєї сторони.

Чергінів Радивилови не здався. 16-го липня н.с. після бою під Димером 4-го серпня Радивил наступав на Київ і 16-17 серпня спалив і знищив його. (М. Грушевський, т. IX, стор. 221-223, 226-227, 331-333).

221. Цілим тим рухом керував з української сторони полк. Стасенко (це міг бути псевдонім котрогось із знатних полковників) при домомосі двох тис. агентів. Повстання було призначене на 24-го червня, 1651.

На терені Великопольщі в Познанщині діяв Петро Гржебовскі, як доносив познанський біскуп і мав до своєї розпорядимости 200 агентів.

Між Сяном і Богом діяв Яховскі, до нього горнулося українське населення. Між Дуклею і Кросном — Андрій Савка; в краківським воевідстві серед гуралів (гірників) — Костка-Нап'єрський. Польський уряд і шляхта зібрана під Берестечком тривожно ловили кожну вістку зі запілля.

В тодішній кореспонденції пояснювали собі, що і Хмельницький відтягає битву чекаючи щоб його люди в Польщі накоїли лиха. (М. Г., т. IX, стор. 265); також Л. Кубаля; Воссоєлинение... та інші.

Вже 27-го травня н.с. нунцій у своїй реляції доносив про діяльність висланників козацьких на терені Варшави. (Там же, стор. 267).

222. М. Грушевський, т. IX, стор. 268-269; 264-270. Докладніше про цей період діяльності див. в Л. Кубаля, *Szkice historyczne*, стор. 201-218. 14-го червня повстанці опанували замок в Чорштині, та після боїв в часі як польське військо було під Берестечком — заходом краківського біскупа Гембіцького в 20-их днях червня були зліквідовані і частина повстанців перейшла на угорську сторону за Карпати і звідси робила дальші напади, А. Pzybos, *Materiały do powstania Kostki Napierskiego*, 1651. Wrocław, 1951.

223. Див. стаття С. Карпатського, «Пам'яті народного героя», Наше слово, ч. 21, Варшава, 1968. Стаття передрукована частинно в газеті Голос Лемківщини, за вересень, 1968, під заголовком «Андрій Савка — провідник лемківських збійників».

Визвольна боротьба українського народу під проводом Хмельницького та вісті про великі перемоги над поляками дійшли на Лемківщину і збійницький рух прийняв форми загального повстання проти Польщі, за об'єднання Лемківщини з Україною, до якої вона належала в часах Української княжої держави.

А. Савка народився правдоподібно 13-го грудня 1619 р. Свою активність почав в 1640 році і повних 17 років був провідником визвольної боротьби українців Лемківщини. З початку в загонах Василя Баюса, а згодом самостійно, як провідник багаточисленної дружини вславився на весь Бескид по обидвох схилах Західних Карпат.

«Він читав на Лемківщині відозви-заклики Хмельницького, підіймав лемків на загальне повстання. Лемківські збійники під проводом Савки знищили фільварок Козловського в Ропі біля Горлиць, Дельпацького в Глиннику, Цинковського в Жельцях коло Кросна, підпалили панський маєток в Ропях під Іваничем, повністю розгромили королівську економію в Одрехові», дальше розбили військо краківського єпископа Гембіцького, яке в червні, 1651 р. обложило чорштинський замок, де перебував Костка-Нап'єрський. Див. також Л. Кубаля.

224. М. Грушевський, т. IX, стор. 217. Велике турецьке посольство під проводом Османа-Чауш для підписання договору прибуло якраз у великодню п'ятницю (7-го

квітня н.с.) до місця постою гетьмана в Животів, чотири милі від полкового города Кальника.

225. Там же, стор. 217. Див. також Акты ЮЗР, т. III, стор. 451. З табору Хмельницького греки-дипломати (старець Павло) доносили московському царю, що турецьке посольство приходило із тим, що «скільки гетьманови буде потрібно війська, стільки султан йому пришле: пришле від мунтянського князя Матвія десять тисяч і від молдавського володаря воеводи Василя, десять тисяч, а з ним трьох башів». А гетьман відповів: «У нас свого війська много, султанови за його любов б'ю чолом і дякую, а край і так знищений», що не буде чим утримати тих турецьких військ. Див. дальше цікаві оповідання на цю тему у Варшаві, мовляв, султан «під карою смерти» наказав господарям Валахії і Молдавії помагати Хмельницькому. Лупул відповів, що буде триматися того, хто переможе, так що за нього були певні; більше боялися Ракоція, з огляду на пляни молодшого Ракоція на польську корону. (За М. Г., стор. 217).

226. Там же, стор. 247.

227. Там же, стор. 249.

228. Немає даних чи Тафларій відомий також як Іван Петров або Іван Гречин виїхав разом з посольством, чи тільки з'їхалися вони в Яссах. Старець Павло інформуючи царя писав: «А в Царьгородъ гетманъ послалъ своего посла, а съ нимъ Ивана Петрова. А до тово посыланъ билъ Иванъ Петровъ в Мунтянскую землю». . . Акты ЮЗР, т. III, стор. 451.

229. М. Грушевський, т. IX, стор. 249-251. З цього посольства дійшло до нас 10 листів. Козак із листами попав у польські руки — тому вони і збереглися у польських перекладах. Є це листи: Яненка і Култи до гетьмана і гетьманича; Івана Гречина до гетьмана; В. Лупула до гетьмана в якому повідомляє його про висилку спеціального посольства «уродженого Сербула Статраша, умисно посилаю, аби братерська любов наша не яволіла через довге мовчання», дальше цей «вірний слуга і брат» просив, щоб у всьому його послові дати віру про що буде реферувати. В листі до генерального писаря Виговського Лупул просив, щоб скоро допустив його послів до гетьмана. Із цього посольства ще маємо лист Кутнарського (секретар мунтянського господаря) до Виговського в тій же справі; В. Лупула до митр. Йосифа, що перебував при гетьмані і три супровідні листи турецькою мовою.

230. 2-го червня Юрій Ракоцій в листі до брата Сірізмунда переказує про українське посольство до Семигороду з пропозицією для Ракоція виступити разом з претендентом на польське королівство, та з декларацією повної підтримки зі сторони України. Там же, стор. 252; докл. див. Monumenta. . . XXIII, стор. 32.

231. Див. непідписаний лист з Польщі в угорському державному архіві. Радили Ракоцієві, щоб вплинув на Хмельницького, аби рішучіше діяв і не допустив до зібрання посполитого рушення — вислав наперед себе в Польщу татар. М. Г., стор. 252; лист поміщений в Monumenta Hungariae XXIII, стор. 53, лист з 21-го квітня.

232. Акты ЮЗР, т. III, стор. 449, 451. Оповідать про ті події греки згадувані нами раніше, мовляв, Ракоцій пообіцяв прислати 60 тисяч війська під Краків, дальше йшла мова про повну згоду гетьмана про підтримку молодшого Ракоція на польський престіл включно із запрошенням, щоб приїхав і охрестився в руській вірі. Також Сіладі думав, що Ракоцій дійсно обіцяв гетьманові через Геча зробити диверсію в Краківі, так як це говорилося в козацькому таборі.

Рудавський наводить лист Хмельницького до Ракоція нібито перехоплений поляками; він закликає Ракоція до спільного походу на Краків, щоб заняті все Підкарпаття користаючи із виїзду шляхти на посполите рушення. Див. М. Грушевський, т. IX, стор. 217-218; Рудавський, стор. 73; Transylvania, I, стор. 160.

Повстання українського Бескиду і польського Підгалля, та приготування які супроводили ці виступи недвозначно вказують на те, що щось таки може і напівофіційно в тому напрямі було зі сторони Семигороду.

233. М. Грушевський, т. IX, стор. 252.

234. Там же, стор. 252.

235. Реляція Бороша, висланця Ракоція в Царгород. 9-го грудня, 1651 р. він повідомив Ракоція про позитивне становище Порти до українсько-угорських плянів супроти Польщі.

Великий візер радив семигородському князеві, щоб «не пускати щастя, котре йому Бог посилає», а коли б Ракоцій сам пішов в похід з Хмельницьким — обіцяв доручити мунтянському господареві взяти на себе оборону Семигороду. (М. Грушевський, т. IX, стор. 253; докл. див. Monumenta Hungariae, XXIII, стор. 36; Transylvania I, стор. 162).

236. Заховалися до наших днів вірчі листи дані посольству до гетьмана, писаря і старшини, та інструкція для посольства писана рукою Кеменя. (М. Грушевський, т. IX, стор. 253; докл. див. Monumenta Hungariae, XXIII, стор. 664-670; Transylvania, I, стор. 182).

237. М. Грушевський, т. IX, стор. 255.

238. Акты ЮЗР, т. III, но. 319, стор. 452.

239. Воссоединение. . . , т. III, но. 23, стор. 62-63.

240. С. М. Соловев, стор. 1612, вважає, що греки Іван Петров (Тафларі) і монах Павло не тільки що клопоталися, але і були ініціаторами «тайної місії».

241. Василь Данилович родом серб — був у цій групі знатних греків, що жила на гетьманському дворі — тому зовсім не слушно в московських супровідних документах звать його греком.

242. Митрополит Йоасаф у своїому листі до царя писав: «А се писмо пишу я тайно і нікому б̄ про не выдать». (Акты ЮЗР, т. III, но. 318, стор. 448; також Воссоединение. . . , т. III, но. 23, стор. 62).

Післанці В. Данилов і І. Мануйлов, що передали лист митрополита і лист монаха Павла в Посольський приказ на «розпросах», про цю таємничість місії кинули більше дещо світла. Спочатку було ними сказано, як записали дяки, що: «А послал де их к государю коринфской митрополит Иоасаф с листами, а живет де тот митрополит при гетмане, да с ними же послал письмо старец Павел, к котрому послано государево жалованье с греченим с-Иваном Петровым» (Воссоединение. . . , т. III, стор. 78). А дальше при кінці «розпросів» що: «А послал де их к царскому величеству писарь Иван Выговский чужоземцов, для того, чтоб их в дороге никто не познал и было б̄ тайно. И митрополиту де коринфскому и старцу Павлу велил же писати своими руками. И что де им Выговский приказал, то де они и писали, и для де подлинныя верности приписывал к тем письмам рукою своею. А чают де они, что того ево, Ивановы, с ними вестовые посылки не ведают и гетман Хмельницкий, потому что де приказывал Выговский писати митрополиту и старцу Павлу один без гетмана». Там же, стор. 81-82; Опубл. також в Акты ЮЗР, т. III, но. 320, стор. 453-457.

243. Лист митрополита Йоасафа із 16-го травня до царя опубл. в Акты ЮЗР, т. III, но. 318, стор. 447-450; також в Воссоединение. . . но. 23, стор. 61-63. Лист старця монаха Павла до царя із 19-го травня, див. Акты ЮЗР, т. III, но. 319, стор. 450-453; також Воссоединение. . . но. 25, стор. 65-67.

244. Див. лист Виговського до путивльського воеводи Прозоровского із 16-го травня. Акты ЮЗР, т. III, но. 317, стор. 447; також Воссоединение. . . т. III, но. 23, стор.

62. Греки декілька разів згадують в листах, що це була робота чи договорення Івана Петрова (Тафларі) з Лопухіним.

245. Акты ЮЗР, т. III, стор. 454; також Воссоєдинение. . . т. III, но. 34, стор. 78-82. «Распросные речи в Посольском приказе грека И. Мануйлова и серба В. Данилова о положении и о войне на Украине, о взаимоотношениях Богдана Хмельницкого с Кримом, Турцией и Венгрией, об украинском войске, его вооружении и боеприпасах».

Дальше див. лист Виговського до Прозоровського із 16-го травня. (Акты ЮЗР, т. III, стор. 447). Лист Прозоровського в Посольський приказ із 29-го травня із повідомленням про прибуття І. Мануйлова і В. Данилова в Путивль (Акты ЮЗР, т. III, стор. 453).

246. Див. під датою 17-го червня, 1651 р., царський указ на пропуск за границю грека І. Мануйлова і серба В. Данилова. «По нашему указу, отпущены съ Москвы за рубежь Греченя, которые приѣзжали къ намъ Коринфского митрополита Иосафа съ письмомъ». Дальше цар перечеислюе подаровані соболі для митрополита, Виговського і старця Павла, доручає відпустити післанців з Путивля не задержуючи, а від себе «іменно» відписати митрополитові, Павлови і Виговському «что кому послано наше жалованье». (Акты ЮЗР, т. III, но. 321, стор. 457).

247. Воссоєдинение. . . т. III, стор. 78.

248. Там же, стор. 80.

249. Акты ЮЗР, т. III, стор. 450. Лист митрополита Иоасафа із 16-го травня до тестя царя боярина Іллі Даниловича Милославського.

250. Акты ЮЗР, т. III, стор. 452.

251. Там же, стор. 452.

252. Там же, стор. 452.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Огляди, рецензії

Роман КУХАР

ПОЕТИЧНА ЗБІРКА ПРИСВЯЧЕНА ПАТРІЯРХОВІ
ЙОСИФОВІ

Богдан Стефанишин. ПАТРІЯРХОВІ УКРАЇНИ. Поезії. Вступне слово д-ра Романа М. Голічка. Обкладинка роботи Марії Винницької. Торонто, Друкарня оо. Василіян, 1984; кольорові ілюстрації, стор. 76.

У вступному слові до другої збірки поезій Богдана Стефанишина (перша, п. з. «Шолом і квітка», вийшла раніш у 1984 р.), а саме «Патріярхові України», д-р Роман Голічек з'ясовує передумови, за яких визріла ця актуальна збірка, визначає її характер — як поетичний відзив автора на милеві стовпи історичної діяльності Блаженнішого, Києво-Галицького Верховного Митрополита, Йосифа Сліпого Коберницького, та підкреслює значення твору — того піднеслого виразу, повного «синівської любови, щирости й відданости» найвидатнішому українцеві нашої доби, Його Святості, Патріярхові України. Підкреслюючи вартість поетичного внеску для популяризації ідеї патріярхату з боку сина Надбужанської землі, Богдана Стефанишина, що проміняв кріс вояка на перо поета, з метою дальшої прослави Патріярха, д-р Голічек, прикметно для потреб нашого часу, заключає у своєму введенні до збірки:

«Патріярхат Української Церкви — це справа Божа, а слова Їх Святості «навіть як би Патріярха нашого не стало, ніяка сила на світі не спинить процесу, який доведе до визнання українського Патріярхату», це віщі слова завіщання Святця, якими дорожитимуть і здійснятимуть їх свідомі своєї національної мети, сучасне й майбутні покоління».

За своїм змістовним характером та ідейним скеруванням, збірка поезій «Патріярхові України», може, ще найбільш наближена до т. зв. «панегіричної літератури», відомої з історії українського письменства. Цей жанр прославив у нас такий клясичний твір, як «Слово о законі і благодаті», або «Похвала» митрополита Іларіона князеві Володимирові Великому в XI стол. Особливого поширення зазнав той рід літературної творчості в XVII стол. у віршованій панегіричній літературі, наприклад, у честь архимандрита Києво-Печерської Лаври, Єлисея Плетенецького, авторства Олександра Митури, абож панегірики «Імнологія» в честь митрополита Петра Могили, з-під пера Памви Беринди й Тараса Земка.

Чи не найвідомішим твором літератури прославленого характеру всіх часів у нашому письменстві є «Вірші на похорон Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного», ректора Богоявленської Братської школи, Касіяна Саковича, з 1622 р.

Таким чином, своєю черговою збіркою, «Патріярхові України», що видиває великі заслуги Патріярха Йосифа для нашого народу, Богдан Стефанишин продовжує в сучасному славну традицію піднеслого відзначування в літературі історичних подвигів цокращих синів України. У вступній замітці до видання так і відзначено: «Ця книжечка видана на честь Його Святости Патріярха Йосифа в 40-ліття перебрання керми УКЦ по смерті Митрополита Андрея Шептицького та в 45-ту річницю його єпископської хіротонії».

Крім основної вартости прослави святої пам'яті Батька нашої Церкви, Патріярха й Кардинала Йосифа, поетична збірка Б. Стефанишина має й суто-літературну вартість, особливо в галузі визначення поетичної творчости, як ідейно-суттєвого виразу автора-патріота. В засяг поезій входить суспільно скерована творчість і індивідуальна тематика, не обов'язково причетна до суспільно-громадських тем. Вона з-часта склоняється в бік абсолютних мистецьких критерій і вмотивована новаторським духом даної творчости, відмінним від традиційного поетичного вислову. Визнаючи право на існування й розвиток за того роду індивідуалістично-підкресленою, модерністичного напрямку поезією, не можна заперечити глибших вартостей традиційної, суспільно й ідейно-вмотивованої поезії, якими визначається і збірка «Патріярхові України». Ідейну вартість свого твору Богдан Стефанишин з хистом і старанністю поєднує з гарним, чуттєвим поетичним висловом, потрібним для його піднеслої теми.

На зміст збірки «Патріярхові України» складаються три окремі, тематично спаяні, хоч формально не відзначені розділи. У головному провідна тема належить ідеї патріярхату й історичній ролі Патріярха та основним датам з його життя, включно з недавньою датою відходу у вічність 7 вересня 1984 р. Туди належить увідний вірш «Патріярх» з таким ідейним скеруванням:

«Літ вісімнадцять тюрм, заслання,
Сибіру — хто б, як він, це зніс?
Роки понижень, катування,
Ще в жертву ребра два приніс.

Та був у тому плян Господній,
Щоб наш борець за віру й люд
На волю вийшов з мук безодні,
Став свідком Божих ласк і чуд»...

Апотеозу Патріярхові в головній частині твору, заключає жалібний вірш «Вмер Батько Церкви та народу»:

«Вмер Батько Церкви та Народу
Христовий Вибранець-Святець,
Що не лякався бур, негоди —
Преславний Патріярх — Борець.

Весь український люд в жалобі,
В сльозах сумну приймає вість;
Клонився світ Йому в шанобі. . .
Хто велич втрати оповість?

.....

Вмер Патріярх наш, Дух Народу
Йому весь труд, життя віддав;
Вінцем безсмертним нагороди
Його нам, Господи, прослав!»

Супровідною темою твору є загально-релігійна частина, з такими кличками, як вірші «Великдень», «Воскресіння», «Святий Архангел Михаїл», і т.д.

В одному з релігійних віршів, пов'язаних з діяльністю Патріярха Йосифа, а саме в «Жировицькій Божій Матері», автор подає причинки до історії віднайдення цієї чудотворної ікони:

«Ту Жировицькую ікону
Любив і любить Патріярх;
У ній знаходив оборону,
Молився, ніс хрести без скарг.

Коли прийшов у Рим з Сибіру,
Він церкву й образ відкупив,
Зберіг для приносів офірних,
Дав відновити, посвятив. . .»

Третій цикл збірки Б. Стефанишина в честь Патріярха оформлений під наголовком «Привіт на візитацію Владики, ювілеї священства, патріотичні і принагідні вірші». Є між ними й вірш у пошану мистця Михайла Мороза і твір в річницю голодомору в Україні:

«Не забуваймо літ насилля й мук народу.
Зверх сім мільйонів жертв: мужів, дітей, жінок,
Зумисний ката плян в пожнив'я час, дороду,
Їх голод, стогін, плач — для світу скритий шок. . .»
(«Голод в Україні»)

Далеко від батьківщини, у важкий час поневолення України, знаменний відзначуванням трагічних роковин, поетові просвічує трудний еміграційний шлях спасенна думка надії:

«Час плине, мов ріка. Листки спадають знову.
 І згадуем наш Край, до рідних линею хат
 Віддати честь борцям і дорогому Львову
 За той спонтанний зрив, за світлий Листопад.

Була спокійна ніч. Сіяв місяць, срібні зорі.
 Завзяті вояки тримали кріс в руках.
 Наш синьо-жовтий стяг над ратуш знісся вгору,
 Отрясся город-твердь з ворожих кривд, зневаг. . .»

(«Листопад»)

Твори, що увійшли у збірку «Патріярхові Йосифові», датуються головно з останніх, 1980-их рр, але є між ними й раніше написані вірші з 1950-, 1960- і 1970-их років.

Зразково виконані ілюстрації ікони Жировицької Богоматері та Владичих відвідин в Канаді, як і рисунок обкладинки з погруддям Блаженнішого Йосифа й силуетами храмів-соборів св. Юра у Львові й св. Софії в Римі прикрашають зовнішню сторінку цієї чепурно виданої, вельми цінної й нагрітої любов'ю, до рідного Краю й його безсмертного Пастира, книжки.

Замовлення слати на таку адресу:

Mr. B. Stefanyshyn
 8409 Strahle Terrace
 Philadelphia, Pa. 19111 USA

Чи Ви вже вирівняли передплату «В.Ш.» на 1985 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 38-річчя! Допмагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Михайло ЛОЗА

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ

Історична повість. Видавництво Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1984.

В коротенькій замітці Видавництва на 5-ій сторінці цієї книжки сказано: «Історична повість Р. Володимира «Андрій Первозванний» це наш скромний вклад для відзначення Тисячоліття Хрищення України». На нашу думку — не вклад скромний, а скромна заява Видавництва. Такою скромною заявою Видавництво робить кривду і собі, і авторові Р. Володимирові, який своєю повістю зовсім не скромно, а достойно, гідно відмітив ювілей хрещення Руси-України. Немала заслуга при тому і за Видавництвом, яке допомогло цій новій, актуальній і вельми цінній повісті вийти у широкий світ.

Книжка, про яку мова, має 264 сторінок. На її зміст складаються: Вступне слово д-ра Івана Овечка (стор. 9-12), сама повість (стор. 13-241), наукова розвідка самого ж таки автора Р. Володимира на тему «Шляхами апостольської місії в Україну св. Андрія Первозванного у світлі джерельної літератури» (стор. 243-260), список використаної літератури (стор. 260-261), резюме в англійській мові (стор. 262-263), список деяких новіших видань Видавництва Юліяна Середяка (стор. 264).

До тексту додано мапку, на якій позначено шлях апостольської місії св. Андрія Первозванного в Україні. Ілюстрований матеріал обмежений до мінімуму: всього дві картинки. Перша — це фрагмент мозаїки «Євхаристія» в Соборі св. Софії в Києві. На фрагменті видно голову св. Андрія Первозванного. Друга картина — це світлина Собору св. Андрія Первозванного в Києві. Подобою св. Андрія Первозванного (з тої самої мозаїки) прикрашена також і верхня сторінка обкладинки, з тією, однак, різницею, що картинку мистець обвів орнаментальним рисунком на легко-багряному тлі. На обкладинці напис: Р. ВОЛОДИМИР, — АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ. Напис виконаний давньою кирилицею — в кольорах; ім'я автора — в червоному, назва повісти — в золотому.

Обкладинці присвятили ми більше уваги для того, що неназваний мистець оформленням обкладинки (на нашу скромну думку) хотів звернути увагу на багатство давньої української культури, українського мистецтва — цінного формою і змістом, а то й добором кольорів: пурпур, цинобра, золото.

* В цитаті залишили ми форму «ХРИЩЕННЯ». У власному тексті вживатимемо форми «ХРЕЩЕННЯ».

Автор, як в усіх своїх літературних творах, так і в цьому виступив під псевдонімом Р. Володимир. В дійсності — це д-р Роман Кухар. По спеціальності є він філологом і працює професором в університеті в Геїс (Hays) в стейті Кансас (Kansas). В особі автора, як бачимо, поєдналися два таланти: талант письменника і талант науковця. Поєднання цих двох талантів дуже наглядне якраз у повісті «Андрій Первозванний». До реалізації свого задуму (а задум — відважний) Р. Володимир приступив не тільки як письменник, але й як науковець. Про його підготову з наукового боку видно хочби із невеликого списку використаної джерельної літератури (стор. 260-261).

Та й, читаючи саму повість, читач зазвичай велике знання справи, в результаті чого маємо до діла із своєрідною студією — убраною в літературну форму. Супроти цього писати рецензію на повість «Андрій Первозванний» не приходиться легко. Щоб вив'язатися як слід із свого завдання, рецензент мусів би простудіювати зображену в повісті добу з такою докладністю, з якою простудіював її автор. Без того рецензент не зможе зробити докладної аналізи твору, а через те його рецензія буде по суті досить поверховною. І автор цих рядків не є компетентний займати таке чи інше становище відносно тієї історичної доби, яку Р. Володимир відтворив у своїй повісті, бо не є істориком.

Вище було сказано, що автор Р. Володимир рішився на відважний крок, задумавши написати повість про Андрія Первозванного. Відвага полягає перш за все в тому, що відомості про апостола Андрія Первозванного, а особливо відомості про його місійну працю на українських землях — скупі, а то й дуже скупі, коли йдеться про українські джерела. За відомостями треба було шукати по чужих джерелах, а така робота не була легкою. Зате авторів труд увінчався неабияким успіхом: українська література збагатилась вельми цінним надбанням. Вартість повісті заключається у першу чергу в тому, що — як справедливо зазначив д-р Іван Овечко в «Передмові» — «Андрій Первозванний — це перший у нашій літературі твір широкого полотна, що побудований на задокументованих даних того історичного періоду про нашу дохристиянську спадщину. Перший і, мабуть, ще довго він буде й останнім, бо чомусь не бачимо великого зацікавлення в наших письменників до нашої стародавньої бувальщини. А тим часом яке широке поле в тій дохристиянській епосі для вдумливого й талановитого письменника!»

Читач повісті «Андрій Первозванний» не може не звернути уваги на її композицію. Автор починає повість фінальною частиною життєвого шляху апостола Андрія. Під кінець своєї апостольської місії Андрій Первозванний прибув до м. Патрас, яке лежить у південній частині Греції — Ахаї. Проповіданням Христової науки в Патрасі апостол Андрій стягнув на себе гнів (як кажеється в повісті) проконсула Ахаї — Егеата. Найдужче розгнівило Егеата те, що проповідями апостола Андрія захопилася його (Егеата) дружина Максимілла і його рідний брат Стратокл. Егеат ніяк не міг примиритися з фактом, що Максимілла стала християнкою. Тим більше він не міг погодитися на пропозицію Максимілли

і самому стати християнином. Перехід Максиміллі на християнство захитав основами їхнього подружнього життя. На пропозицію Максиміллі стати християнином, Егеат відповів: «Велику владу над тобою має той чорнокижник, але мене він не загуманить, як вас усіх. Та й у моїх він тепер руках, зроблю з ним, що захочу. Отож, вибирай між нами: він або я! Іншого виходу немає».

Були ще й інші причини непорозумінь між Максиміллою і Егеатом: Егеат був людиною деспотичної вдачі. Тому Максиміллі відповіла: «Кесарів намісник може бути теж гуманною людиною, уважливою до своїх і чужих, нехай і не був би він християнином. Але ти не захотів, чи не міг таким бути, твоя єдина воля — найвищий закон у всьому. Коритись тобі у твоїх ледачих і поганих ділах, збуватись постійно власної волі уже більше не можу. Це щодо нас обоїх. Коли ж мова про отця Андрія, то я не смію за нього говорити і його життям торгувати. Він знає, що годиться, непохитно стоїть за правду й віру, нічим залякати його не можна. З ним одним і слід тобі розмовитись. Він добра людина, лиха тобі не забажає. Коли ж у тебе хоч дрібка почуття до мене залишилась, то вислухай мене, благаю: не переслідуй учителя Андрія, не відбирай життя цьому святцеві, бо стріне тебе велика кара, яку ти сам на себе стягнеш».

Відповідь Максиміллі розлютила Егеата. Тому він сердито гукнув: «Годі! Ти, бачу, вже не моя! Душею й тілом тому навіженому запродалась підголоском його стала, духом його дихаєш, життям його живеш. Доки цей маг живий, не бути мені життя з тобою! Отже, кості кинені, хай доля вирішує! Не перемогти твоему безсилому менторові гегемона Патрасу, смерть кожному, хто визиває мою владу й ворохобить проти кесаря!» (Стор. 23-24).

Егеат лишився при своєму рішенні і велів покарати апостола Андрія смертю на хресті. Ось авторів малюнок тієї трагічної сцени: «І кинули Егеатового в'язня на зайняту в торгівця рибою його роз'їжджену хуру, тоді повезли свою жертву на кінець міста, над саме побережжя моря і, розкряченого, прив'язали туго до збитих бальок з оливкового дерева, що там навхрест стирчали з землі, як острога людям, перед роззявленим проваллям».

Прогнавши з місця зайвих свідків події, настановили вартових, щоб ніхто не важився встрявати, та й покинули розп'ятого напризволяще і приману собакам.

Западала чорна ніч, коли серед глухого відлюддя, сам із своїми думками, спирався вимучений апостол на свій хрест». (Стор. 24).

І так у пам'яті конаючого на хресті ап. Андрія проходять одна за одною картини з його минулого, його місійної праці. Цими картинами заповнені чергові розділи повісті. Є їх 16. На вступі кожного розділу автор помістив уривок із Святого Письма, чи з якогось іншого твору, а чи з народної творчості. Кожний такий уривок каже читачеві, про що буде мова в даному розділі. Найбільше уваги і найбільше місця в повісті присвятив автор місії ап. Андрія Первозваного на теперішніх українських землях. Не-

даром письменник Р. Володимир в началі повісти умістив уривок із давнього українського літопису «Повість временних літ», чим хотів засвідчити про свою основну мету: про основи християнства, що їх на українських землях поклав Первозванний апостол Христовий — Андрій. Коли читати розділи повісти, в яких мова про місію ап. Андрія на землях наших предків, приходять на думку слова Митрополита Іларіона — сказані на адресу князя Володимира Великого, який — згідно з цими словами — володів не в убогій і незнаній землі, а в руській (українській), про яку знають і чують на всіх кінцях землі. Ці слова можна застосувати і до часів, коли на сучасних українських землях перебував ап. Андрій Первозванний. І тоді наша земля не була ізольована від решти світа. Якраз в такому дусі зобразив нашу давню батьківщину Р. Володимир. На цю справу звернув увагу автор «Вступного слова» д-р Іван Овечко. Ось його думки:

«Його персонажі (тобто персонажі Р.Володимира — прим. М.Л.) — предки українського народу перед християнізацією України — це не пгани-варвари, відсталі від решти світу напівдикунки. Збагачений вивченням вельми багатой літератури про нашу дохристиянську спадщину, автор «Андрія Первозванного» змалював її як спадщину високої як на той час культури, етики, моралі, людяности, пошани і любови до рідної землі та свого народу». (Стор. 10).

Хоч письменник Р. Володимир пише про давні часи і про давніх людей, читач іноді і не відчуває часової перспективи: йому здається що і події і люди належать до недавнього минулого.

Ось для прикладу маленький уривок, яким письменник устами апостола Андрія схарактеризував наших предків і їх країну:

«І раю, кращого за цю країну, уявити годі. Так, дійсно земний це рай я там перестрінув. Алеж бо доводиться й тамтешній мирній людності за ремесло воєнне братись, одвіку з загребуцкими кочовиками на життя і смерть боротись, день і ніч на сторожі бувати, з завидющою галиччю постійно зударюватись, аби оборонити люд смиренний від хижої напасти, на своїй землі встоятись і затримати цей Божий дар. . . Так, це справжній їхній рай на землі, дарма що високу ціну за нього повсякчасно сплачують. . . То й які ж вони варвари, як ромейці звать їх, коли лад по своїх оселях зберігати вміють і Бога в серці мають?!» (Стор. 50).

* * *

Три дні промучився ап. Андрій на хресті. Після того наступила смерть. Сталося це 30 листопада 70-го Року Божого. Свідками смерти були жінки, зібрані біля хреста. Між ними видно було й Максимілли. Кінцеву картину автор змалював так:

«Надворі сутеніло й важко німувала тиша над цим відлюддям. Жінки нараджувалися між собою. Тоді Максимілла ще раз осторожно підступила до хреста, приторкнулась тіла апостола, але слідів життя в ньому

більше не знайшла. З Єфайдамією поруч попротинали обережно пута, що в'язнили Андрія, загорнули тіло в сувій свіжого полотна і з допомогою ще двох жінок забрали небіжчика звідсіль. Трохи віддалік, над обривом побережжя, якраз на вилеті у безкраї морські простори, де тепер ширяв дух апостола, поховали його тлінні останки у задалегідь приготованій гробниці.

Стемніло зовсім і проймав різкий холод, та все ще поносився тихою просторінню жалібний рефрен їхніх поминок — СВЯТИЙ АНДРІЮ, ВІРНИЙ СЛУГО БОЖИЙ, МОЛИСЯ ЗА НАС ГРІШНИХ. . .» (Стор. 241).

У Р. Володимира великий дар мови. Це видно не тільки з цього твору, але й з інших. Письменник любить маловживані слова — і в повісті їх немало. Для прикладу подамо кілька: сум'яття (в значенні: метушня, стор. 17), безпораддя, стор. 53, обладдя, стор. 61, варій (в значенні: кухар, стор. 63), привілля (в значенні: воля, простір, стор. 64), юрмище, стор. 65, замир'я, стор. 81, хмиз (сухе галуззя) стор. 133, і інші.

В тексті можна знайти багато прикладів, якими можна би було послужитися для виявлення краси мови автора. Ось один з них:

«Крізь попронизувану денним світлом стіну узлісся заблиско не раз срібло сонця в дзеркалі широкого водного плеса, і водночас донісся гучний шум дніпровської течії, що заглушив далші згуки Андрієвої розповіді». (Стор. 111-112).

На стор. проскочило слово «поклав» у значенні «постановив». Слід було його оминати.

На сторінці 103-104 можна прочитати: «Ну, що ж справжня торговиця, та й тільки — кожного краму вдосталь тут, кожен гріш о обороті».

Між названими грішми автор згадав і про таляри. Чи не замолодий цей гріш для часів, про які мова в повісті?

Повістю «Андрій Первозванний» Р. Володимир гідно зустрів недалеке уже 1000-ліття хрещення Руси-України. Дай, Боже, щоб і інші письменники пішли його слідами і зустріли ювілей відповідними творами.

Було б дуже доцільним зробити переклад повісти «Андрій Первозванний» на англійську мову, щоб тим самим могла вона легше дістатися до рук молоді. Це скріпило б гордість молодих читачів на їхнє українське походження.

Повість «Андрій Первозванний» одержала в Конгресовій Бібліотеці число 84-81081.

Петро ГОЙ

ДАХАУ
1933 — 1945 — 1984

Дахау — це старинне місто з королівським замком. Колись культурний осередок поетів і малярів. Місто окружене лісами і мочарами, та положене близько Альп і Мюнхену, — було також відоме, як місце відпочинку і полювань. Мимоволі воно стало в першій половині ХХ століття відоме в цілому світі, як місце знущань і терпінь.

Перший німецький концентраційний табір засновано 22-го березня, 1933 року, біля міста Дахау на місці колишньої фабрики амуниції (до речі була це земля парафії Пріттальбах, яка щойно згодом стала частиною міста Дахау). Тисячі невинних людей тільки з огляду на своє переконання, політичну активність чи походження було закатовано там і була вища школа для вишколу СС-ів у веденні концтаборів. Табір цей став моделем для багатьох інших концентраційних таборів нацистівської Німеччини.

Гайнріх Гімлер, тодішній шеф поліції міста Мюнхену, своїм комунікатом з 21-го березня, 1933 року (Völkischer Beobachter) повідомив про відкриття першого концентраційного табору для політичних в'язнів. Табір був запланований на 5.000 осіб. Першими в'язнями були політичні опоненти гітлерівського режиму, а згодом додано й інші категорії.

Вже в 1937 році табір виявився замалим. Силами в'язнів на швидку руку збудовано більший табір, який відкрито 15-го серпня, 1938 року. Він залишився з малими змінами до кінця війни (29-го квітня, 1945 року).

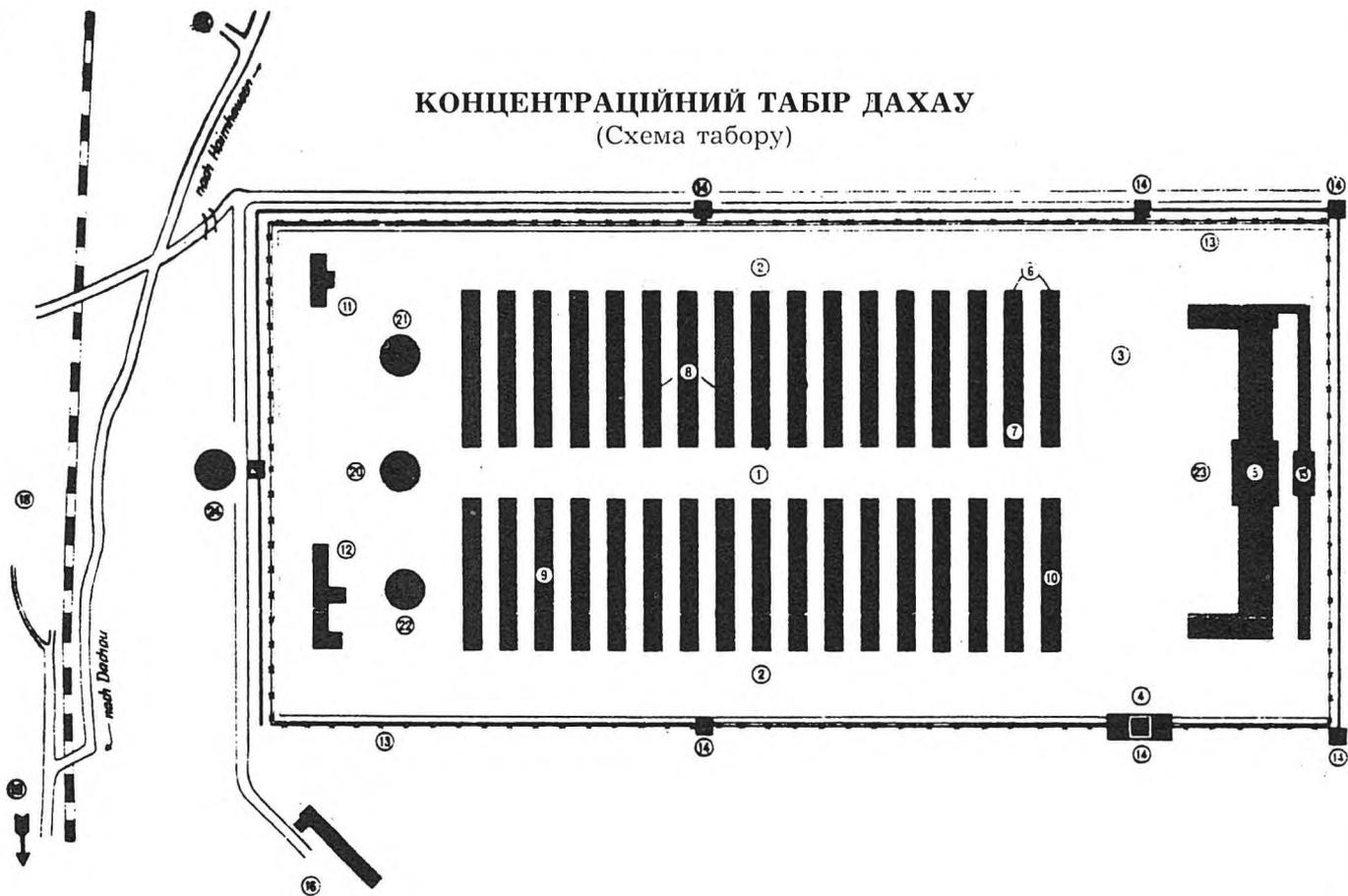
Таборові документи вказують, що в концентраційному таборі Дахау зареєстровано більше як 206 тисяч в'язнів між роками 1933-1945. В додатку, багато в'язнів взято до Дахау на страту без реєстрації, — так, що точне число всіх в'язнів невідоме.

Бувші в'язні Дахау і дослідники: Ян Домагала і Йоган Нойгавзлер подають слідуючі числа за роками прибуття в'язнів до Дахау:

1933 — 4,821	1935 — 2,111
1934 — 1,990	1936 — 2,323

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР ДАХАУ

(Схема табору)

1937 —	2,015	1942 —	12,572
1938 —	18,681	1943 —	19,358
1939 —	3,932	1944 —	76,635
1940 —	22,675	1945 —	30,958
1941 —	6,235		

1. По обох сторонах «*Лягерштрассе*» (головна таборова вулиця), обабіч якої простягнулися тополі, посаджені в'язнями,

2. стояло п'ятнадцять «*Вогнбаракен*» (житлові бараки), так званий «Бльоок» (бараки, де жили в'язні), два бараки-лікарні, крамничка та барак-майстерня. Кожний житловий барак був поділений на чотири «Штубен» (житлові приміщення та спільна спальня). Такі дві «Штубен» мали спільну лазничку та умивальку. В одній «Штубе» знаходилося 52 в'язні, тобто 208 в'язнів припадало на один барак. Після насильного захоплення «Третім Райхом» майже всієї Європи, до Дахау безперервно прибували транспорти в'язнів із окупованих країн. Табір був так перенаселений, що аж по 1600 в'язнів мусіло жити в одному баракі.

3. Кожного ранку і вечора всі в'язні, незалежно від погоди, мусіли збиратися на «*Аппельпляц*» (площа збірки). Якщо в'язневі пощастило втекти із табору, тоді для всіх в'язнів «Штрафापель» (карна збірка) звичайно тривала цілу ніч і половину дня.

4. Так званий «*Жоургауз*» був єдиним входом до концентраційного табору. Напис «Праця робить вільним» (Арбайт махт фрай) по середині над вхідною брамою, — бачили в'язні як входили до табору. По обох сторонах були вартівні для сторожів СС-ів, а над ними бюро таборової адміністрації.

5. «*Віртшафтгебойде*» (господарська будівля) тепер музей включала: кухню, пральню, склад на убрання та особисті речі в'язнів і горезвісну «купальню», де СС-и катували в'язнів, бичували та підвішували на палях.

6. «*Ревірбаракен*» (лікарні-бараки) знаходилися на самому початку, по правій стороні «*Лягерштрассе*». Незвичайно велике поширення різних хворіб та епідемій причинилося до того, що після 1939 року лікарню поширено із двох до тринадцяти бараків.

Експериментальна станиця д-ра Рашера знаходилась в 5-му ब्लюці, де провадилися над безборонними в'язнями експерименти високого тиснення та виставлення їх на низьку температуру. професор Шілінг штучним шляхом заражував в'язнів бактеріями малярії. В Дахау також проводилися біохемічні експерименти. Багато із них закінчилися смертю в'язнів.

7. «Тотенкамер» (трупарня) була постійно переповнена трупами. Згідно із документами Міжнародної Служби Досліджувань (Інтернаціонал Трейсінг Сервіс), в концентраційному таборі Дахау померло 31.591 в'язнів. В додатку, декілька тисяч в'язнів розстріляно і їх ніде не зареєстровано. (Вже згадуваний раніше Домагала подає, що від 1940-1945 року в таборі згинуло 27.839 в'язнів).

За роками: 1940 — 1.515; 1941 — 2.576; 1942 — 2.470; 1943 — 1.100; 1944 — 4.794; 1945 — 15.384.

При тому варто звернути увагу, що в 1945 році, тільки за 5 місяців згинуло більше в'язнів, як за всі попередні роки.

8. «Штрафбльоке» (карні бараки) відділяли каторжні відділи («Штрафкомпанієн») колючими дротами від сусідніх бараків. В них були так звані «повторники», тобто в'язні, які, після відбуття кари в концентраційному таборі, були знову заарештовані й інтерновані. Для них СС-и та Гестапо призначали особливо «тяжкі тортури».

9. Арештовані священики жили в 26-му бльоці, в т. зв. «Прістербльок» (Священничий бльок).

10. «Кантіне» (Крамничка).

11. «Дізінфекціонсбараке» (Дизінфекційний барак).

12. «Лягергартнерай» (Таборовий город).

13. «Грабен» (рів) і «Штахельдрагтгіндерніс» (огорожа із наелектризованого колючого дроту) та «Лягермауер» (мурована стіна, що оточувала табір), були освітлені вночі.

14. Коли в'язень став ногою на смугу трави, що знаходилася за 8 метрів (27 фітів) від рову, вартовий СС стріляв його із вежі «Вахтірме» без будь-якого попередження.

15. Позаду «Віртшафтсгебойде» був «Лягераррест» або «Бункер» (таборова в'язниця). На подвір'ї цього «Бункра» звичайно переводилися биття в'язнів, карання на стовпі і розстріли.

16. Смертність між в'язнями надзвичайно скоро підвищувалася. Крематорій, що в 1940 році був збудований поза бараками в'язнів, виявився замалим. Більший «Крематоріум» (Барак X) збудували в'язні в 1942 році. На наказ «Віртшафтсфервальтунгсгауптамт-СС» (СС Господарсько-адміністративний головний уряд) у Берліні, збудовано як і в інших таборах газову камеру. Вона, замаскована як «купальня», однак ніколи не була вживана. В'язнів, призначених на «газову смерть», відвожено із Дахау до Гартгайм замку біля Лінцу в Австрії або до інших таборів.

Тільки в самому Гартгаймі «загазовано» 3.166 в'язнів між січнем 1942 року і листопадом 1944 року.

17. Приблизно 6.000 советських военнопонених розстріляно на «стрільниці СС-ів» (СС-Шіспляц).

18. 7.500 в'язнів, представників всіх народів Європи, які померли перед самим визволенням, поховано на цвинтарі «Ляйтенберг».

19. Останніх 1.230 в'язнів, які померли в концентраційному таборі Дахау, поховано на «Вальдфрідгоф» (цвинтар міста Дахау).

20. *Католицька «Тодесангст-Крісті-Капеле»*, (Каплиця Передсмертного Страху Христа) збудована в 1960 році.

21. *Жидівська Пропам'ятна Святиня*, збудована в 1965 році.

22. *Протестантська Пропам'ятна Церква*, збудована в 1965 році.

23. *Міжнародний Пам'ятник*, збудований в 1968 році.

24. *Манастир Кармелітів*, збудований в 1964 році.

Концентраційний табір Дахау, крім головного табору мав у своєму адміністративному зарядженні десятки побічних менших таборів т. зв. Командо, розкиданих по цілій Баварії і частинно в Горішній Австрії. Найбільше число в'язнів в цих таборах було в Кауферінгу та в Алляху біля Мюнхену (понад 9 тисяч в кожному).

Три дні перед визволенням, — тобто на день 26-го квітня 1945 року Дахау у увсіх своїх таборах мав 67.665 в'язнів (37.223 були в побічних таборах; 28.628 в головному таборі; і 1.754 заладованих у вагонах). Це включало 4.626 жінок; 22.100 жидів; 1.255 священників; 255 циган; 696 советських полонених; 59 упривілейованих в'язнів; 316, включаючи 5 жінок, що втекли; 3.445 в шпиталі; і 1.305 звільнених із щоденної збірки (цифри ці подані на основі записів Шлеського Інституту в Ополю).

Українці в таборі Дахау. На день 26-го квітня 1945 року були в таборі зареєстровані в'язні із 38 національностей. Подано навіть і тих, яких було менше, як 5 осіб. Наприклад, 4 вірмени, 2 китайці та по одному: фінляндець, японець, канадієць, і іранець. Зовсім не подано числа українських в'язнів. Ба, що більше! Директорка архіву «Міжнародня Служба Досліджень» в Арользен дня 5-го жовтня 1983 року писала, що немає там жадних документів у справі українських в'язнів у Дахау.

Не пише тільки про те, що нацисти силою накидали і запису-

вали нашим в'язням чужу національність (дивись спомин С. Федорів).

Українців, які карались і гинули в концтаборі Дахау були не сотні, а тисячі. Були це молоді українські націоналісти, арештовані ще на рідних землях або згодом на терені Австрії і Німеччини. Були між ними духовні і світські люди. Були це советські воєнні полонені, яких около 6 тисяч розстріляно в Дахау в 1942 році. Доловина із них, якщо не більше, були українці, — будучи змобілізовані на терені України. В списку 90 старшин розстріляних 4-го березня 1944 року в Дахау, такі прізвища як Антоняк, Бойко, Борисенко, Гайдук, Цимбал, Плахтонюк, та інші вказують на їх українське походження.

В пам'ять усіх українських жертв кацету Дахау, дня 15-го липня 1984 року заходами УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО КОМІТЕТУ «ДАХАУ» при Фундації УВУ була відслонена ПРОПАМ'ЯТНА ПЛИТА з відповідною програмою і Богослужбами.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

«ГОМІН УКРАЇНИ»

Видає Видавнича Спілка «Гомін України» з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т.д.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить оголошення, реклами підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

65-РІЧЧЯ ВОЛОДИМИРА ЖИЛИ

Переглядаючи 8-ме число тижневика «Гомін України» за 1985 рік, ми зауважили коротку присвяту проф. д-рові Володимирові Жили, яку з великою приємністю передруковуємо:

1984 року д-р Володимир Т. Жила, професор Тексаського університету в Лубоку, США, завершив 65-ий рік свого життя. Серед українських науковців у вільному світі д-р В. Жила визначився передусім як укладач і редактор дуже цінних збірників порівняльної літератури (понад 10 томів) та як автор багатьох статей про нашу клясичну й сучасну літературу, в. т. ч. українську літературу в Америці й Канаді. Його праці друкувалися, крім української, англійською та німецькою мовами.

Порівняльна література завжди була в орбіті зацікавлень д-ра В. Жили. Його дослідження на теми «Франко й Гете», «Осьмачка як перекладач Шекспіра», «Кафка», тощо, статті про творчість Т. Шевченка, І. Франка, П. Мирного, М. Коцюбинського та Лесі Українки, про творчість тутешніх поетів і письменників, зокрема про Докію Гуменну, Микиту Мандрику та Яра Славутича, — ваговитий вклад в українське літературознавство. Досліджував ювіляр також місцеві назви — Карпати й Дніпро — та українські прізвища гетьманської доби. Його праці надруковані в міжнародних наукових збірниках Європи, Америки й Канади та Японії. Особливу цінність являє переклад д-ра В. Жили, у співпраці з д-ром В. Ейкоком, відомої праці Івана Зілинського про українські звуки — видання Гарвардського університету. Варто згадати також регіональний збірник «Збаражчина» у двох томах, що його склав ювіляр. Крім того, відгуквався він дуже часто рецензіями на нові книжки, зокрема в кварталнику «Ворлд Літератур Тудей».

Широка наукова діяльність та викладацька праця проф. В. Жили не раз були відзначені нагородами; напр., 1981 року він отримав \$1,000 за «ехцеленц ін рісерч» (досконалість у дослідженні). Йому присвячено один симпозіум із порівняльної літератури. Саме тепер робляться заходи в Канаді, щоб відзначити ювіляра Шевченківською Золотою медалею. А група шанувальників наукових праць д-ра В. Жили плянує докласти зусиль, щоб його писання, розкидані по багатьох журналах, збірниках та альманахах, зібрати й видати окремою книгою. НТШ та УВАН мали б зайнятися цією важливою справою.

К.С.

* * *

Проф. д-р Володимир Жила являється довголітнім співробітником двох журналів у Великій Британії, а саме — місячника «Визвольний Шлях» і англomовного кварталника «Юкреїніен Ревю». Редакційна Колегія «Визвольного Шляху» і її частина в Лондоні вітають Достойного Ювілята з нагоди 65-ліття і бажають Ювілятові багатого успіхів у життю і в праці на науковій та публіцистичній нивах в наступних десятиліттях.

Редакція «Визвольного Шляху»

Некрологи

«БАТЬКО — ПРОВІДНА ЗІРКА МОЙОГО ЖИТТЯ»

(Слово голови Проводу ОУН виголошене в цвинтарній каплиці)

Якщо б ми не мали віри у вічне загробне життя, безпросвітньо трагічне було б наше буття на цій землі. Особливо трагічне було б воно тоді, коли б ми не мали ідеї, задля якої варто жити на цьому світі, ідеї, яка визначає зміст нашого життя і шлях до Всевишнього.

У вічному житті немає минулого й нема майбутнього, є лише вічна сучасність. Бо Творець світу є теж вічна сучасність. Є ідеї, які підіймають людину на вершини її перманентної богоподібності. До категорії цих ідей належить євангельська засада: «немає більшої любови над ту, як хто своє життя віддасть за друзів своїх». Або слова Апостола народів, який волів би бути сам відлучений від Господа, якщо народ його мав би бути відлучений.

Таке розуміння Христової віри і вчення з погляду поєднання християнської й української патріотичної ідеї одушевляло українську Родину, з якої сьогодні вшановуємо Наталію, яка відійшла у вічність. Ця Родина у перекрої української нації є символічною для її героїки, трагедії, страждань, символічною щодо віри в Україну нерозривно з'єднаної з вірою у Христа. Два покоління священників у родині черпали силу з народу, який огортав їх великою любов'ю і відданістю, та захищав перед наступом шовіністичних безбожницьких загарбників.

Декого може здивувати — чому Господь так досвідчає цю Родину. Але Божий промисел незбагнаний. Може Він хоче унаявити героїку і трагедію всієї нації на канві двох поколінь тієї Родини, зв'язаної з постаттю, яка стала вже символом!? Бо ж уся Україна начинена героїкою і трагедією родин з покоління в покоління у боротьбі за найвищі ідеали нації й одиниці.

Покійна Наталія була глибоко релігійною і скромною українською патріоткою-націоналісткою, яка ніколи не бажала прилюдно висувати своєї особи. Вона була дуже дбайливою матір'ю двох діточок. Плекаючи християнський і патріотичний дух разом зі своїм подругом життя Андрієм, абсолювентом Богословських студій, виховувала своїх дітей в дусі ідей свого великого Батька. Дуже талановита, з високошкільною освітою, зі знанням кількох чужих мов, допомагала в зовнішньо-політичній праці.

Покійниця була надзвичайно серйозною і рідкісно веселою. Важкий життєвий шлях її рідні й її самої відзеркалювалися в її вдачі. А на цьому шляху була велич, героїка, трагедії. Як тримісячне дитя залишалася з матір'ю на довгі роки без батька, ув'язненого німецькими окупантами.

Матір і її хотіло арештувати гестапо в 1941 році, але лише рішуча постава присутнього провідного члена ОУН, якого гестапо якраз забирало в тюрму, врятувало дитину з матір'ю перед німецьким концтабором. Наказ ув'язнення був відхилений.

Згодом, довгі роки Покійна навіть не знала прізвища свого батька, який жив конспіративно, бо російський окупант вирішив його знищити. На чотирнадцятому році життя, розгадавши правдиве прізвище батька, берегла його виключно для себе, щоб маленькі сестра й брат не проговорилися. Діти разом з матір'ю проводили важке підпільне життя. Її свідомість формувала героїчна трагедія її священничої родини по лінії обох батьків. Батько матері — її дід, загинув у бою з польськими наїзниками як капелян Української армії під час Визвольної війни 1918-1920 рр. Бабуся і дядько — брат матері, загинули під час Другої світової війни з рук окупантів за українську державність. Дядько, Лев Опарівський, розстріляний німцями, а бабуся була замордована польськими бандитами. Двох братів батька Покійної закатували в німецькому концтаборі Авшвіц, а дідуся — священника — з найстаршою донькою вивезли москалі на Сибір без сліду. Мати Покійної, прибита важким горем і трагедіями, передчасно залишила цей світ, а згодом також брат Андрій. Ось невеличка картина з життя Покійної Наталії в очах німецького журналіста Вольфгана Штрауса («Дер Міттаг», Дюссельдорф, 22.10.1962) про її виступ на судовому процесі проти вбивника її батька (Карльсруге):

«В її манері тримати себе, — пише цей журналіст, — в усій її поставі не було й натяку на ту визначну самовпевненість, якої власне слід було очікувати від побічного обвинувача. І все ж Наталія не справляє враження безпомічної дівчини, яка просить співчуття. В цю мить, коли вона бере в руки рукопис і піднімається з місця, постають у пам'яті слова експерта Федеральної служби безпеки, який виразно висловився, що Організація Українських Націоналістів, якою керував Бандера, є дійсно революційним рухом. Те, що каже Наталія Бандера про цей знаменний день 15-го жовтня 1959 року (це третя річниця з дня смерті її батька), не містить у собі власне нічого високо політичного. А все ж, написана її рукою промова, яку вона читає без затримки з ледве помітним тремтінням свого дзвінкого голосу, є від початку й до кінця обвинуваченням — не Сташинського, очі якого скеровані вниз, а виключно тих потуг насильства, які впродовж останніх десятиріч поневолювали Батьківщину тієї дівчини.

Сталін чи Хрущов, Пілсудський чи Перацький, Гітлер чи Гімлер — усі вони принесли народові, до якого належить Наталія Бандера, лише терпіння: поневолення, заслання, грабунок, поділ... Навіть на чужині, у вільній частині Німеччини, вони не могли зберегти себе від підступних убивств з боку їхніх поневолювачів. Політична промова? Так! Але, більше того: вона надає процесові того відтінку, якого йому досі бракувало — людського...

Цей історичний процес в Карльсруге колись забудеться, але слова молоді Наталії Бандери, в яких звучало пристрасне бажання індивідуаль-

ної й національної свободи, повинні бути збережені в пам'яті», — кінчає свою статтю автор-чужинець, довголітній в'язень большевицьких концтаборів.

В душі Покійної життєвий шлях рідні вирив глибоко-нестерпне тавро, зокрема геройська смерть її батька. Заповіт батька просвічував її життю. Вона висловила це перед судом у Карльсруге над большевицьким скритовбивником її батька так:

«Мій незабутній батько виховав нас в любові до Бога й України. Він був глибоко віруючим християнином і загинув за Бога та незалежну, вільну Україну — за свободу всього світу. Мій блаженної пам'яті батько, який уособлював цей великий ідеал, залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само життя мого брата і моєї сестри та української молоді». . .

Незабутня Покійниця була вірна до кінця свого життя цьому заповітові.

Боляче, дуже боляче Андрієві, дітям і найближчій Рідні, а теж мені прощатися зі своєю Похресницею, але як ті, що віримо у загробне життя — живемо завжди надією на зустріч у вічності.

Нехай чужа земля буде Їй легкою, а пам'ять про Неї вічною!

ВИСЛІВ ПРИЗНАННЯ І ВДЯЧНОСТІ ЗА СПІВПРАЦЮ

Глибоко жалобну й болучо-смутну днину переживаємо ми сьогодні, відпровадивши на вічний спочинок сл. п. Наталію Бандеру-Куцан, найстаршу доньку в родині сл. п. Степана й Ярослави Бандери, улюблену дружину осамітненого Друга Андрія, найдорожчу матір осиротілих діток Софійки й Ореста і сестру-подругу п-ни Лесі Бандери в Канаді. З волі Всевишнього сл. п. Наталія відійшла від нас і своєї найближчої та дальшої Родини в молодому та багато обіцяючому віці. Але не нам про це судити, хоч біль і жаль стискають горло, а смуток глибоким накривалом наліг на наші душі.

Довідавшись про смерть Покійної, Союз Українців у Великій Британії делегував мене на похорон, щоб в цю жалобну хвилину також і українська громада на Британських островах прощала відхід Покійної у Засвіти, разом з Вами благала Всевишнього Господа про наділення Покійну Наталію ласками Царства Небесного, а впарі з цим разом з Вами домогла сушити сльози найближчим Покійної, зокрема діточкам і мужеві, і піддержала їх на дусі в цю так важку днину. А рівночасно нашим і моїм бажанням є зложити при свіжій могилі Покійної Наталії найсердечніший вислів подяки та признання за її персональну допомогу нашій громаді

в зовнішній інформативній діяльності на протязі багатьох років. Св. п. Наталія була на протязі багатьох років співробітником-перекладачем багатьох статей з української мови на англійську, які були друковані в англломовному кварталнику нашого Союзу — в «Юкреїніен Ревю».

Вістка про смерть Покійної глибоко зворушила всіх українських патріотів у Великій Британії, які завжди ставилися з великим респектом до сл. п. Провідника Степана Бандери і до всіх членів його Родини. Цей респект вони виявляли за життя батька й матері Покійної, під час відходу від нас бл. п. Андрія Бандери, а в цих днях, зокрема сьогодні, над свіжою могилою Покійної Наталії.

Склонюючи наші голови перед свіжою могилою Покійної, дозвольте мені, Друже Андрію, скласти на Ваші руки й руки Ваших Діточок та всіх членів Родини найглибші й найсердечніші співчуття і кондоленції від Керівних Органів нашого Союзу, його Корпоративних і індивідуальних членів, від усіх Секцій і Комісій СУБ, а зокрема від Організації Українських Жінок, якої вінок, разом з двома другими вінками, уквітчують могилу. А нашій дорогій Подрузі Наталії, глибокій і відданий українській патріотці, хай чужа земля буде легкою, а світла пам'ять про неї між нами вічною!

Голова СУБ

ТЯЖКО ВИСЛОВИТИ ПОЧУВАННЯ З ЦІЄЇ НАГОДИ

Людина, що відійшла, це не лише дорога мати прекрасних діточок, які ще так дуже потребують материнської любови. Це не лише улюблена дружина відомого українського громадського діяча, якому складаю сердечне співчуття разом із словами розради, що час загоїть біль і що життя його тепер ще більше потрібне дітям.

Наш біль і смуток збільшені ще і тим, що людина, яка відійшла від нас — це одна з дітей Степана Бандери, одного з найвизначніших мужів найновішої історії України, ім'я якого було і є дорогим для борців за визволення і самостійність українського народу.

Наталка народилася напередодні великих подій в Україні і скоро після цього її батька заарештовано і вона малою дитиною не бачила батька майже чотири роки. Та й пізніше, коли батька випустили з концтабору, умовини для його родинного життя не були найкращими. Це був час, який у нас називають скитанням. Час непевний, час, коли треба було жити далеко від батьківщини, яку після жажливого німецького поневолення знову окупував російський червоний імперіалізм.

Та й повоєнний час не був легший для Родини Степана Бандери, а отже і для Наталки.

Наші люди на селі звичайно говорили в своїй народній мудрості, що «все потім відбивається». То й не дивуймося, що так, як і в Родині славного борця за волю України, за кращу долю українського народу, так і в багатьох із Вас, у багатьох із нас, минуле відбивається на здоров'ї.

Я переконаний, що навіть звичайні люди, які не знали особисто помершої Наталки, але яким відоме ім'я Бандери, відчувають жаль і співчуття.

Цей жаль і співчуття ще більші в тих, хто знав Наталку від довгих років. Пригадую, як ще молодою студенткою Наталка часто була у нас в хаті і з притаманною їй бистроумною цікавістю розпитувала про все, дискутувала. Приходила до нас, як перебувала в Парижі, де доповняла студії, або приїжджала прямо з Женеви. А потім я вже бачив її лише в Мюнхені, де вона звила родинне вогнище.

Перед Наталкою ще було життя. Але навіть коли хотілося б висловити докір долі, то свідомість, що всі люди мусять вмирати, що хвороба і смерть не перебирають, повинна усунути у наших серцях огірчення і жаль. Життя мусять йти далі, помимо ударів і нещастя.

Родині і дітям ще раз складаю від мене особисто і від Організацій Українського Визвольного Фронту у Франції найщиріші співчуття. А пам'ять про Наталку завжди буде в нашому серці.

Володимир Косик

СЛОВО НАТАЛКИ БАНДЕРИ

Високий Суде!

Дозвольте мені, як членові родини мого замордованого батька, Степана Бандери, в заступстві моєї мами Ярослави Бандери, висловити Високому Сенатові подяку за уділення мені слова. З уваги на твердження обвинуваченого в його зізнаннях, що він під час своєї діяльності в КГБ був переконаний, начебто мій батько був зрадником України, я хотіла б предствити мого батька таким, яким я його ношу в глибині мого серця.

Якраз сьогодні минає три роки, коли мій батько помер в дорозі до лікарні. За свідченням підсудного, мій покійний батько був підступно замордований з допомогою отруйної зброї.

Це не перший і не єдиний морд у нашій родині. Майже вся родина мого покійного батька і моєї матері загинула з рук ворогів. Мої батьки походять з української греко-католицької священничої родини. Саме в той час головню священники та учителі розбуджували національну свідомість українського народу, передусім же селянства. Батько моєї мами, о. Василь Опарівський, був польовим священником Української армії під час

Першої світової війни і загинув в бою проти поляків. Моя бабуся, тоді ледве 20-річна, залишилася сама з двома дітьми — моєю мамою Ярославою і її братом Левом — та мусіла як учителька пробиватися крізь життя. Як учителька вона також причинилася до повного національного усвідомлення українського селянства.

І моя бабуся і мій дядько Лев загинули під час Другої світової війни. У зв'язку з викриттям одного атентату, окупанти після довшого ув'язнення розстріляли мого невинного дядька. Ми ніколи не довідалися, серед яких обставин загинула моя бабуся; ми знаємо тільки те, що її замордовано, коли вона повернулася з Польщі до свого рідного села.

Мій покійний батько так само походив із священничої родини. Він мав трьох братів і три сестри. Його мама, а моя бабуся, померла молодою на чахотку і залишила свого чоловіка, а мого дідуся, о. Андрія Бандеру, з сімома дітьми. Мій дідусь о. Андрій Бандера виховав своїх дітей в релігійному і національному дусі, так що вони вже як студенти включилися в боротьбу за визволення України.

Двох братів мого батька (Василя і Олексу Бандерів) закатовано під час Другої світової війни в концтаборі Авшвіц, а мого дідуся з його найстаршою донькою вивезли большевики на Сибір.

Після ув'язнення мого батька в концентраційному таборі Заксенгаузен, моя мама восени 1941 р. приїхала зі мною (тримісячною дитиною) до Берліну, щоб бути недалеко свого мужа. Наша родина жила в дуже важких обставинах, що сильно послабило нерви моєї мами. Від часу, коли мого батька німці випустили з кацету і він почав організувати Закордонні Частини ОУН, ми мусіли постійно ховатися, щоб не викрито місця нашого замешкання. Місцями нашого перебування в Німеччині й Австрії до 1948 р. були Берлін, Іннсбрук, Зеефельд, потім Мюнхен, Гільдесгайм, врешті самотня хата в лісі поблизу Штарнбергу.

В самотній хаті в лісі наша родина (в 1947 р. нас було вже троє дітей) жила стиснена в одній кімнаті, де не було навіть електрики. В той час ми, діти, довго хворіли на коклюш і кір та були недоживлені. Я ходила тоді до сільської школи в Зекінг і, маючи лише шість років, мусіла щоденно відбувати шість кілометрів дороги через ліс.

В 1948-1950 роках ми жили, без нашого батька, під прибраним прізвиськом у таборі для українських утікачів біля Міттенвальду. Батько відвідував нас кілька разів на рік. Я пригадую собі, що одного разу, важко хворіючи на запалення середини вуха, я запитала маму, хто є цей чужий пан, який схилився над моїм ліжком і гладить мене. Я цілковито забула свого батька.

В 1950-1954 роках ми жили в малому селі Брайтбрун над Аммерзее, і мій батько відвідував нас уже частіше, а згодом бував удома майже кожного дня. Проте моя мама постійно побоювалася за життя нашого батька, на яке чигали большевики; так само переслідувала її думка, що він може загинути в нещасливому випадку під час їзди додому. Все ж

таки ці чотири роки були найспокійніші та найщасливіші в житті моєї матері, яка добре почувалася між мешканцями села і зжилася з ними. Щойно пізніше я зрозуміла, що на нас полювали советсько-московські репатріаційні комісії та агенти.

Рік 1952 був особливо небезпечний для нас, і ми з батьком переховувалися впродовж кількох місяців у маленькому селі Оберав біля Гарміш-Партенкірхен. Нещастя хотіло, що всі троє дітей захворіли на запалення залоз і мусіли впродовж двох місяців лежати в ліжку.

Під час чотирьох років ми були цілковито відірвані від українців, а це загрожувало нам, дітям, повним відчуженням від українства. Але мій батько, не зважаючи на свою відповідальну і виснажливу працю, знаходив ще досить часу для того, щоб мене вчити української історії, географії та літератури, як теж спонукував мене до читання українських книжок. Мій брат і сестра, ще заки пішли до німецької народної школи, маючи 5 чи 4 років, уже навчилися читати і писати по-українськи.

В той час я ще не знала, ким був мій батько, і не могла собі пояснити, чому ми змінили наше прізвище; але я не відважилася запитати про це батька.

В 1954 р. ми переїхали до Мюнхену, головню тому, щоб заощадити батькові щоденної небезпечної їзди (80 км.), як теж тому, що тут були для дітей кращі можливості вчитися.

Маючи тринадцять років, я почала читати українські газети і читала багато про Степана Бандеру. З бігом часу, на підставі різних обсервацій, постійної зміни прізвища, як теж через факт, що навколо мого батька завжди було багато людей, в мене виникли певні здогади. Коли раз один знайомий проговорився, то я вже була певна, що Бандера — це мій батько. Вже тоді я собі усвідомила, що я не смію прозрадити цього моїм молодшим сестрі та братові; було б дуже небезпечно, якщо б малі діти через свою наївність у чомусь проговорилися.

Від 1954 до 1960 р., ще рік по смерті мого батька, жили ми в Мюнхені.

Мій покійний батько був утомлений постійною охороною і деколи був необережний. Він твердо вірив, що стоїть під особливлю Божою охороною, і говорив; якщо мене хочуть спрятати зі світу, то знайдуть спосіб зліквідувати мене разом з охороною. Він їздив своїм авто до української католицької церкви, де підсудний вперше його побачив.

Підсудний твердить, що через вагання і докори совісти він не виконав скритовбивства в травні 1959 р. В той час було відомо, що мій батько особливо загрожений, і тому зміцнено йому охорону.

Сьогодні, в три роки по смерті мого батька, я говорю в першу чергу від імени моєї мами, яка віддала свою молодість моему батькові та своїм дітям.

Я хочу ще повернутися до зізнань підсудного, де він говорить, яким цинічним способом Сергій його заспокоював, що діти Бандери будуть

йому ще «вдячні» за цей вчинок. Ця цинічна заввага вказує на те, що КГБ плянувало схопити нас, дітей, вивезти нас до Советського Союзу, зламати наш опір жахливими засобами, що там сьогодні практикуються, і зробити з нас комуністів, щоб ми засуджували нашого рідного батька. Саме таким способом пробувано виховати на комуніста сина генерала Тараса Чупринки, Головного Командира УПА, який загинув у 1950 році в Білогорщі, в Західній Україні. Сергееві мусіло бути ясно, що це єдиний спосіб допровадити нас, дітей, до такого ставлення.

Мій незабутній батько виховав нас в любові до Бога і України. Він був глибоко віруючим християнином і загинув за Бога та незалежну вільну Україну — за свободу всього світу.

Мій блаженній пам'яті батько, який уосіблював цей великий ідеал, залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само життя мого брата і моєї сестри та української молоді.

«Перед тобою, Українська молоде, як і перед цілою нашою еміграцією стоїть завдання зазнайомлювати чужинців з визвольною боротьбою українського народу. Роби це при кожній нагоді і всіма засобами. Використовуй для цього свої особисті знайомства, зв'язки з молоддю інших народів і міжнародніми організаціями молоді. Запалюй молоде усіх народів на боротьбу проти більшевизму. Вона найскоріше зрозуміє Тебе, бо кожна молоде найживіше обурюється на неправду і насильство і завжди готова боротися проти них».

(Із «Звернення Воюючої України до всіх українців на еміграції»)

СТУДІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ 1985 Р.

Ректорат УВУ повідомляє, що в літніх місяцях 1985 р. відбудуться такі виклади:

1. *Літній семестр* Філософічного Факультету та Факультету Права й Суспільно-Економічних Наук починається 1 липня і триває до 30 серпня.

На Філософічному Факультеті передбачені такі групи; Мовно-літературна; Історично-географічна; Філософія, психологія, педагогіка; Соціологія і культура.

На Факультеті Права й Суспільно-Економічних Наук є такі відділи: Правничий; Економічний; Політичних наук.

Семестральна оплата виносить 800.- нім. марок. Під час семестру можна осягнути 9 до 12 кредитів. Студії в УВУ можна завершити магістерським згл. докторським дипломом.

2. *Педагогічні Курси* для вчителів українських шкіл і виховників молодечих організацій — з узглядненням дидактики та методики викладання українознавчих предметів. Вони триватимуть 4 тижні — від 22 липня до 16 серпня. Оплата виносить 350.- нім. марок. Учасники цих курсів можуть здобути до 6 кредитів, які в міру потреби будуть зараховані в їхніх загальних студіях. Крім того отримують посвідки й транскрипти для інших університетів.

3. *Курси Українознавства* для поширення й поглиблення знання про Україну в її сучасному і минулому. Вони відбуваються від 22 липня до 9 серпня — 3 тижні. Оплата виносить 100.- нім. марок. На ці курси можуть вступати не лише студенти, але й учні вищих клас середніх шкіл. Після закінчення курсанти отримують посвідки УВУ.

4. *Курс української мови* відбудеться від 15 липня до 2 серпня. Він матиме 45 годин навчання і передбачений для тих, хто не знає або слабо володіє українською мовою. Оплата курсу: 300.- нім. марок.

Студенти УВУ мають знижену ціну в гуртожитку Рідної Школи на кошти прожитку в Мюнхені. Повне утримання — з харчуванням — виносить 160.- нім. марок тижнево.

Докладні відомості про УВУ і цьогорічні виклади подаємо у програмі викладів УВУ. Хто хотів би мати нашу програму, або додаткові інформації, може звертатися на таку адресу:

UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT
Pienzenauerstr. 15
D — 8000 München 80
Tel.: (089) 98 69 28

БІБЛІОГРАФІЯ

ВІСНИК, суспільно-політичний місячник, орган Головної Управи ООЧ-СУ у США, чч. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 за 1984 рік.

НАШ ФРОНТ, суспільно-політичний журнал в Австралії, видає Ліга Визволення України в Австралії, чч. 3 і 4 за 1984 рік.

УКРАПРЕС, огляд української преси, Грілі, Колорадо, США, чч. 24, 25, 26 і 27 за 1984 рік.

НАШЕ ЖИТТЯ, журнал Союзу Українок Америки, Нью-Йорк, чч. 2, 3-4, 7-8, 9-10 і 11 за 1984 рік.

СУЧАСНІСТЬ, журнал літератури, мистецтва та суспільного життя, Мюнхен, чч. 5, 6, 7-8, 11 і 12 за 1984 р. і ч. 1 за 1985 рік.

ЖИТТЯ І ШКОЛА, журнал освіти та культури. Стейт Коледж, Па., США, чч. 5 за 1983 і 2, 4, 5 (листопад) за 1984 рік.

АВАНґАРД, журнал української молоді, видання ЦУ СУМ, Нью-Йорк, США, чч. 1, 2, 3, 4, 5 і 6 за 1984 рік.

КРИЛАТИ, журнал українського юнацтва, видання ЦУ СУМ, Брюссель, Бельгія, чч. 3, 4, 5, 7-8, 9, 10, 11, 12 за 1984 рік.

БЮЛЕТЕНЬ Українського Конгресового Комітету Америки, Нью-Йорк, ч. 5, вересень-жовтень, 1984 рік.

БЮЛЕТЕНЬ Комітету Українців Канади, Вінніпег, чч. січень-березень, квітень-червень, липень-вересень за 1984 рік.

ВІСНИК Світового Конгресу Вільних Українців, Торонто, Канада, ч. 1(12) травень, 1984 рік.

ПАТРІАРХАТ, видають: Управа Українського Патріархального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріархального Товариства, Нью-Йорк, США, чч. 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9 за 1984 рік.

ЦЕРКОВНИЙ ВІСНИК, двотижневик, видає Українська Католицька Парафія свв. Володимира і Ольги, в Чікаго, США, чч. 4, 17 і 19 за 1984 рік.

СВІТЛО, український католицький місячник, видають оо. Василіяни, Торонто, Канада, чч. 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11 за 1984 рік.

РІДНА ЦЕРКВА, кварталник, український православний церковно-релігійний журнал, видає Вище Церковне Управління УАПЦ, Новий Ульм, Західня Німеччина, чч. 138, 139-140 за 1984 рік і ч. 141 за 1985 рік.

ВІДОМОСТІ, Єпархіяльного Управління УАПЦ у Великій Британії, чч. 2, 3, 4 за 1984 рік і ч. 1 за 1985 рік.

ПСЛАНЕЦЬ ПРАВДИ, орган Українського Місійно-Біблійного Товариства та Об'єднання Українських Євангельсько-Баптистських Церков у США, Чікаго, чч. 1-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12 за 1984 рік.

ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РАНОК, місячник присвячений поширенню євангельсько-християнської думки та освіти. Видає Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці, Дунвуд, Джорджа, США, ч. квітень-вересень, 1984.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ, кварталник релігії, філософії, літератури, мистецтва, науки та історії. Видає Об'єднання синів і дочок України Рідної української національної віри, Гамільтон, Онтаріо, Канада, чч. 3, 5 за 1984 і ч. 6 за 1985 рік.

НОВІ СКРИЖАЛІ, журнал святої української віри, видає Духовне Вогнище Рідної Віри, Вінніпег, Канада, чч. 1, 2, 3 за 1984 рік.

Теодор Терен-Юськів: НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОСТИ С. ЛЮДКЕВИЧА. Відбитка з «Визвольного Шляху». Мистецьке оформлення Михайла Дмитренка. Стор. 80, м'яка обкладинка, Лондон, 1984 р.

ПЛАСТОВА ОСЕЛЯ БАТУРИН І ОКОЛИЦІ, видання Пластової Станиці в Монтреалі, 1982 р., стор. 77, м'яка обкладинка.

ВІСНИК РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ, випуск ч. 6 за 1982 р. і ч. 1, 1984.

УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ, ч. 11, 1984, видає Союз Земель Соборної України. Стор. 80, м'яка обкладинка.

ПРИВИТИ, ДОПОВІДЬ І РЕЗОЛЮЦІЇ 39-их Річних Загальних Зборів Союзу Українців у Великій Британії, Лондон, 1984 рік. Стор. 49, м'яка обкладинка.

ПІД СВІТОВИЙ СУД РОСІЮ ЗА НАРОДОВБИВЧИЙ ГОЛОД В УКРАЇНІ (Становище ОУН), видане в 50-ту річницю знищення 7-8 мільйонів українців. Стор. 16.

Роман Рахманний: ДМИТРО ДОНЦОВ І МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ 1923-1933 рр. Відбитка з «Визвольного Шляху», Лондон, 1984 р., стор. 27.

ІНТЕРНАТСЬКЕ СЛОВО (Рідна Школа в Німеччині), Мюнхен, 1981 р.

СУРМАЧ (Військовознавчий журнал). Видає Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії. Ч. 1-4 (74-77) 1983 рік, стор. 80 великого формату.

ЗБІРНИК МАТЕРІЯЛІВ НА 35-РІЧЧЯ ОБВУ. Видання Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, стор. 23, циклостилем.

БРОДИ 1944-1984. Збірник матеріалів. Видання ОБВУ, Лондон, 1984 р., стор. 30, циклостилем.

ЗВІТ ДІЯЛЬНОСТІ ОБВУ за 1982-1984 роки, стор. 29, циклостилем.

ЗБІРНИК МАТЕРІЯЛІВ НА 40-ліття УГВР і 25-ліття героїської смерти

сл. п. Степана Бандери. Видання Крайового Святочного Комітету, Лондон, 1984 р., стор. 39, циклостилем.

ПРОТИ ХВИЛЬ! (Ідеологічно-політичний бюлетень ТУСМ), ч. 2, січень, 1978 рік, Нью-Йорк, США.

ВІСТІ З САРСЕЛЮ (Неперіодичний бюлетень) Акції — «С» Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі (Сарсель), чч. 25 і 26, 1984.

ABN CORRESPONDENCE, Bulletin of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations, Munich, West Germany, Nos. 2, 3-4, 5, 6, 1984.

L'EST EUROPÉEN, revue trimestrielle, Paris, France, Avril-Juin & Octobre-December, 1984.

HISTORICAL ABSTRACTS (Annual Index), vol. 34, part A, No. 4, 1983, part B, No. 4, 1983, published by American Bibliographical Center, Santa Barbara, California 93103 USA.

Yevhen Hrytsiak: THE NORILSK UPRISING, published by Ukrainisches Institut für Bildungspolitik, München, West Germany, pp. 63, soft cover. Translator Zena Matla-Rychtycka.

Jaroslav Stetsko: DIE WELTGEFAHR UNSERER ZEIT (Presseenklärung), München, 1980, 32 pp.

UKRAINE AND WORLD CONGRESS OF FREE UKRAINIANS, published by IV WCFU, Toronto-New-York, 1984.

WCFU — World Congress of Free Ukrainians, published by WCFU Information Service, Toronto, Ont., November, 1974.

UKRAINIAN NEWSLETTER, published by the World Congress of Free Ukrainians, Toronto, Ont., Nos. 1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 1984.

Dr. O. Woropay: ON THE ROAD TO THE WEST (Diary of a Ukrainian refugee, abridged version). Published by the Author, 1982, 65 pp. Soft cover.

ECHANGES (Revue Franco-Ukrainienne). Avril 1984. Published by P.I.U.F. France.

INTERNATIONAL MIGRATION REVIEW, published by Center for Migration Studies, New-York, USA.

KONTAKT (Monthly, Solidarondśc, Bruxelles, London, Rom, Stockholm, Toronto, Zurich, Warszawa, Wien), Nr. 9 (29), 1984.

KULTURA, revue mensuelle, Instytut Literacki, Paris, France, Nos from 1 to 12, 1984.

HARVARD (UKRAINIAN STUDIES) Volume VI, No. 4, December, 1982.
